

**RÓMSKE DETI
V SLOVENSKOM ŠKOLSTVE**

RÓMSKE DETI V SLOVENSKOM ŠKOLSTVE

Editor:

Andrej Salner

Autori:

Juraj Alexander

Anna Dluhošová

Peter Hodál

Štefánia Košková

Martina Kubánová

Laco Oravec

Andrej Salner

Jana Tomatová

Boris Vaňo

Projektový manažér zborníka:

Viliam Lauko

© Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť

Bajkalská 25, 827 18 Bratislava 212

tel.: 02/5341 10 20, fax: 02/5823 34 87

www.governance.sk

Fotografia na obálke bola použitá s láskavým dovolením Nadácie Milana Šimečku.

Publikácia vznikla ako súčasť projektu Odbúranie bariér pre vzdelávaciu mobilitu, ktorý realizuje SGI - Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť s podporou Open Society Institute Budapest.

Kapitoly 4 a 8 oponovala Dimitrina Petrova, výkonná riaditeľka Európskeho centra pre práva Rómov (European Roma Rights Center) v Budapešti. Za zverejnený text zodpovedajú autori.

Pre SGI vydal ADIN, s. r. o.

ISBN 80-89041-81-7

RÓMSKE DETI V SLOVENSKOM ŠKOLSTVE

Editor:
Andrej Salner

OBSAH

NAMIESTO ÚVODU - AKTUÁLNE INDIKÁTORY POSTAVENIA RÓMSKÝCH DETÍ VO VZDELÁVACOM SYSTÉME	6
1. STAV VZDELÁVACEJ POLITIKY VOČI RÓMSKYM DEŤOM REALIZOVANEJ VLÁDOU SR Andrej Salner	10
2. DOSTUPNOSŤ ÚDAJOV O RÓMSKÝCH DEŤOCH A ŽIAKOCH Andrej Salner	19
3. RÓMSKE DETI Z POHLADU DEMOGRAFIE Boris Vaňo	25
4. PROCES ZARAĐOVANIA A PRERAĐOVANIA V ZÁKLADNOM ŠKOLSTVE Jana Tomatová	33
5. RÓMSKE DETI V ŠKOLSTVE Z POHLADU ŠKOLSKEJ INŠPEKCIE Anna Dluhošová	42
6. VZDELÁVANIE RÓMSKÝCH DETÍ V KONTEXTE KOMUNITNÉHO ROZVOJA Štefánia Košková	55
7. ŠPECIFICKÉ DOPADY SYSTÉMU FINANCOVANIA ŠKOLSTVA NA RÓMSKE DETI Martina Kubánová	64
8. PRÁVNE NÁSTROJE BOJA PROTI DISKRIMINÁCI V ŠKOLSTVE Juraj Alexander/Peter Hodál	73
9. MOŽNOSTI UPLATNENIA AFIRMATÍVNEJ AKCIE VO VZDELÁVANÍ RÓMOV Laco Oravec	83

NAMIESTO ÚVODU - AKTUÁLNE INDIKÁTORY POSTAVENIA RÓMSKÝCH DETÍ VO VZDELÁVACOM SYSTÉME

Základnou ambíciou predkladaného zborníka je zmapovať stav výskumu a dostupnosť poznatkov vo vybraných okruhoch vzdelávania rómskej menšiny na Slovensku. Skúsenosti autorov ukazujú, že mnoho výskumných výstupov, ktoré sa tejto téme venovali, nie sú rozšírené a dostupné ďalším výskumníkom.

Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť (SGI) sa začal systematicky venovať problémom rómskej menšiny vo vzdelávaní začiatkom roka 2002 v rámci projektu Odbúranie bariér pre vzdelávaciu mobilitu, podporeného Inštitútom otvorenej spoločnosti. Kľúčové boli partnerstvá a spolupráca s organizáciami, ktoré svojimi terénnymi skúsenosťami vhodne dopĺňali think-tankovú orientáciu SGI, najmä s Nadáciou Milana Šimečku a Rómskou tlačovou agentúrou.

Každý nový poznatok v rámci projektu ukazoval na zúfalosť situácie, obťažnosť hľadania riešení a hlavne nedostatočnú ochotu na centrálnej úrovni situáciu riešiť. Najhoršou sa však opakovane javila skutočnosť, že na dôsledné zmapovanie situácie zúfalo chýbajú potrebné údaje.

Veľká časť predkladanej publikácie bude venovaná práve nedostatku spoľahlivých údajov o jednotlivých problémoch Rómov v slovenskom vzdelávacom systéme. Napriek tomuto nedostatku už dostupné údaje vykazujú veľmi pesimistický obraz.

Súčasnnej vzdelávacej politike sa kriticky venuje kapitola A. Salnera. Nasledujúca kapitola zhrňa dostupné zdroje oficiálnych údajov o situácii Rómov v slovenskom školstve. Kapitola B. Vaňa poskytuje informácie o odhadoch skutočného počtu rómskych detí vo vzdelávacom systéme ako aj projekciu ukazujúcu, akým tempom by mal tento počet v najbližších rokoch narastať. Kapitola A. Dluhošovej dokumentuje aktuálne snahy Štátnej školskej inšpekcie smerom k rómskym deťom. Š. Košková analyzuje úlohu mimovládnych organizácií pri riešení problémov. M. Kubánová popisuje novozavedený systém financovania regionálneho školstva a jeho možné dopady na rómske deti. Kapitola J. Alexandra a P. Hodála analyzuje súčasný právny rámec pre riešenie problémov diskriminácie Rómov vo vzdelávacom systéme. Záverečná kapitola L. Oravca diskutuje o možnostiach využitia opatrení pozitívnej diskriminácie pri riešení popísaných problémov.

Namiesto zdĺhavého úvodu považujeme za prínosnejšie jednoducho zhrnúť niektoré z mála dostupných údajov, ktoré ukazujú nakoľko je situácia Rómov vo vzdelávacom systéme kritická.

1. NÍZKE ZASTÚPENIE V PREDŠKOLSKEJ VÝCHOVE

Odborníci opakovane zdôrazňujú dôležitosť predškolskej výchovy pre zvýšenie školskej úspešnosti rómskych detí. Dostupné údaje však ukazujú, že zastúpenie Rómov v predškolských zariadeniach je naďalej veľmi nízke.

Nasledujúca tabuľka ukazuje zastúpenie rómskych detí v materských školách podľa údajov Ústavu informácií a prognóz školstva:

Tabuľka 1. Rómske deti v materských školách v šk. roku 2003/2004

Materské školy	Počet škôl	Počet tried	Počet detí	Počet učiteľov	Počet rómskych detí	Percentuálny podiel rómskych detí
Štátne	3 180	7 438	149 728	14 862	1 124	0,75%
Súkromné	11	19	318	37	16	5,03%
Cirkevné	19	31	672	64	52	7,7%
Spolu	3 210	7 488	150 718	14 963	1 192	0,79%

Zdroj: ÚIPŠ (2003)

Podľa prieskumu Metodicko-pedagogického centra (MPC) Prešov z roku 2000 iba 5,35% žiakov, ktorí navštevovali materské školy pred začiatkom povinnej školskej dochádzky bolo Rómov, kým zo žiakov prvých ročníkov základnej školy bolo 11,12% Rómov. Podľa tohto údajja je zastúpenie Rómov v materských školách približne polovičné oproti celej populácii.

Dostupné údaje neumožňujú porovnanie vývoja tohto ukazovateľa v čase.

2. NÍZKA ÚSPEŠNOSŤ NA ZÁKLADNEJ ŠKOLE

Existuje množstvo anekdotických údajov o neúspešnosti Rómov na základnej škole. Potvrdzujú to nepriamo aj niektoré „tvrdé“ dáta: údaje o nadmernom zastúpení Rómov v špeciálnych školách (pozri nižšie) a údaje o zastúpení Rómov v jednotlivých ročníkoch.

Podľa tabuľky zostavenej MPC Prešov je najvyššie zastúpenie Rómov na ZŠ v 1. ročníku (vyše 11%) a postupne klesá až na 6,8%. Indikuje to pravdepodobne práve trend preradovania na špeciálne školy, či iných mechanizmov vyčlenenia rómskych detí zo vzdelávacieho procesu. V 10. ročníku povinnej školskej dochádzky na ZŠ (teda u detí, ktoré minimálne jeden ročník opakovali) boli však skoro dve tretiny detí (62,4% !!!) Rómovia.

Tabuľka 2. Podiel rómskych detí podľa roku školskej dochádzky (šk. rok 2000/2001)

Rok povinnej školskej dochádzky	Celkový počet žiakov	Počet Rómov	Podiel
1.	54 834	6 095	11,12
2.	56 814	5 614	9,88
3.	57 118	5 343	9,35
4.	60 435	4 955	8,20
5.	55 152	4 636	8,41
6.	56 397	4 625	8,20
7.	57 500	4 618	8,03
8.	59 029	4 489	7,60
9.	60 174	4 108	6,83
10.	3 086	1 927	62,44
Spolu	576 331	47 701	8,28

Zdroj: MPC Prešov (2002), citovaný v materiáli vlády SR

3. NÍZKE ZASTÚPENIE NA STREDNÝCH A SKORO ŽIADNE NA VYSOKÝCH ŠKOLÁCH

Nie je známe, aké percento rómskych detí postúpi na strednú školu. Dostupné údaje však naznačujú, že oproti celkovej populácii ide o veľmi nízke percento. Tento úsudok potvrdzujú v prvom rade oficiálne údaje ÚIPŠ o počtoch rómskych žiakov na stredných a vysokých školách – ako ukazuje nasledujúca tabuľka, na stredných školách študuje dokopy 170 detí rómskej národnosti (z toho 4 na gymnáziách) a na vysokých školách 15. Keďže ide o údaje zo štatistík na základe sebadeklarovanej národnosti, skutočné čísla sú pravdepodobne o niečo vyššie, čo potvrdzujú napríklad aj údaje o pridelovaných stredoškolských štipendiách.¹

Bez ohľadu na to je zjavné, že na stredné školy postupuje iba zlomok rómskych detí a na vysokých školách ich študuje minimum.

Tabuľka 3. Národnostné zloženie študujúcich na stredných a vysokých školách v šk. roku 2003/2004

Národnosť	Slovenská	Maďarská	Česká	Rómska
Druh školy				
SOU	69 721	4 935	138	53
Združené stredné školy	287	461	1	0
SOŠ	81 149	5 797	190	113
Gymnázia	75 978	6 318	242	4
Vysoké školy (verejné)	92 949	4 182	198	15

Zdroj: ÚIPŠ (2004)

Údaje zo Sčítania obyvateľov domov a bytov z roku 2001 ukazujú, že výsledná vzdelanostná štruktúra rómskeho obyvateľstva je radikálne odlišná od populácie SR ako celku. Kým z občanov slovenskej národnosti dosiahlo iba základné alebo nižšie vzdelanie 30% žien a 18,9% mužov, u občanov rómskej národnosti ide o 79,5% žien a 74,1% mužov:

Tabuľka 4. Dosiahnuté vzdelanie podľa SODB 2001

Dosiahnuté vzdelanie	Ženy		Muži	
	2001		2001	
Národnosť	Rómska	Slovenská	Rómska	Slovenská
Základné (aj neúplné)	79,5	30	74,1	18,9
Odborné	8,2	18,3	14	32,1
Stredné odborné	1,4	4,5	2,4	5,5
Úplné stredné	1,9	36,4	2,2	30,2
Vyššie	0,2	9,2	0,4	11,6
Bez vzdelania	4,3	0,3	3,1	0,3
Chýbajúci údaj	4,5	1,3	3,8	1,4
Spolu	100%	100%	100%	100%

Zdroj: ŠÚ SR (2001)

¹ Nadácia Milana Šimečku podporovala v roku 2003/2004 takmer 60 detí v štúdiu na stredných odborných učilištiach. Všetky deti pochádzali z troch rómskych osád na východnom Slovensku.

4. NADMERNÉ ZASTÚPENIE RÓMOV V ŠPECIÁLNO M ŠKOLSTVE

Konštatovanie nadmerného zastúpenia rómskych detí v špeciálnych školách pre deti s ľahkým mentálnym postihnutím je čím ďalej tým rozšírenejšie, vrátane zmienok o probléme v oficiálnych dokumentoch. Existuje taktiež rastúce množstvo dôkazov², že veľká časť týchto detí je tam neodôvodnene a žiadnym mentálnym postihnutím netrpí. Ide o deti, ktoré niekedy nie sú schopné uspieť v bežnej základnej škole a náš vzdelávací systém si s nimi nevie poradiť inak, ako zaradením do školy pre mentálne postihnutých.

Ako ukázali viaceré výskumy medzinárodných i domácich organizácií (ERRC, SGI), zaraďovanie do špeciálnych škôl i tried je na niektorých miestach využívané aj ako mechanizmus segregácie rómskych detí. K rovnakému záveru dospela v niektorých prípadoch na základe podaní SGI aj Štátna školská inšpekcia.

Nadmerné zastúpenie v špeciálnych školách je úplne zjavné aj z oficiálnych dát: kým podiel rómskych detí v základných školách podľa údajov ÚIPŠ dosiahol v školskom roku 2003/2004 0,53%, v špeciálnych školách dosiahol skoro pätnásťnásobok – 7,62%. Skutočný podiel na špeciálnych školách pre mentálne postihnutých je podľa existujúcich výskumov ešte vyšší.

Tabuľka 5. Základné školy k 30. 9. 2003

Základné školy	Počet škôl	Počet tried	Počet detí	Priemerný počet detí v triede	Počet učiteľov	Počet rómskych žiakov	Podiel rómskych žiakov v %
Štátne	2 272	25 881	553 249	21,3	35 880	3 048	0,55%
Súkromné	11	42	503	11,9	60	2	0,39%
Cirkevné	104	1 194	25 259	21,15	1 754	22	0,08%
Spolu	2 387	27 117	579 011	21,35	37 694	3 072	0,53%

Zdroj: ÚIPŠ (2003)

Tabuľka 6. Žiaci v špeciálnych školách podľa národnosti (školský rok 2002/2003)

Národnosť	Počet	Podiel v %
Slovenská	27 770	85,48
Rómska	2 475	7,62
Maďarská	2 165	6,66
Česká, moravská, sliezská	51	0,16
Iná	27	0,08
Spolu	32 488	100,00

Zdroj: MŠ SR

Uvedené údaje vykresľujú len drobnú časť celkového obrazu. Dostupné dáta zďaleka nevystihujú plasticky celkovú situáciu rómskej komunity v celej jej rôznorodosti. Jasne však naznačujú, že Slovensko potrebuje výrazný posun v dôraze, s ktorým sa k riešeniu problémov Rómov vo vzdelávacom systéme pristupovalo doposiaľ.

² Najnovšie výsledky Phare projektu Reintegrácia sociálne znevýhodnených detí zo špeciálnych škôl do štandardných základných škôl realizovaného Výskumným ústavom detskej psychológie a patopsychológie.

1. STAV VZDELÁVACEJ POLITIKY VOČI RÓMSKYM DEŤOM REALIZOVANEJ VLÁDOU SR

Andrej Salner
Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť

Pokusy zmeniť vzdelanostnú štruktúru rómskeho obyvateľstva a priblížiť ju situácii majoritného obyvateľstva vládnymi opatreniami možno na Slovensku sledovať minimálne od obdobia budovania socializmu. Po uznaní Rómov ako národnostnej menšiny vládou SR v roku 1992 sa vo vládných materiáloch opakovane objavujú ciele zamerané práve na vzdelávanie Rómov ako jedny z kľúčových priorít.

Analýza vzdelávacích politík s dlhšou historickou perspektívou ide nad rámec tejto kapitoly, je však dostupná najmä v publikácii Čačipen pal o Roma a v publikácii Vládna politika a Rómovia 1948-2002. Zameranie tejto kapitoly je na ostatné roky vzdelávacej politiky a najmä na nedávne dedičstvo, ktoré je rozhodujúce pri vytváraní aktuálne uplatňovaných politík.

Napriek nedostatku údajov o skutočnej situácii Rómov z hľadiska vzdelávania, štúdium vládných dokumentov ukazuje, že vláda SR si je základných problémov rómskych detí vedomá: boli opakovane popísané a vzané na vedomie vo viacerých vládných materiáloch. Bilancia výsledkov politík vo vzdelávaní Rómov je však skôr smutným čítaním a množstvo problémov pretrváva naďalej na periférii záujmu spoločnosti i vlády.

Bez zlepšenia situácie Rómov vo vzdelávaní je len veľmi ťažké riešiť zúfalú situáciu v oblasti zamestnanosti, ktorej zlepšenie je zas kľúčovým predpokladom celkového zlepšenia socio-ekonomického postavenia rómskej komunity.

1.1. VLÁDNE MATERIÁLY O RÓMOCH VO VZDELÁVACOM SYSTÉME

Kombináciou domácej iniciatívy a najmä tlaku zo zahraničia v rámci prístupového procesu do EÚ, ako aj z iných medzinárodných inštitúcií,³ ostatné slovenské vládne kabinety opakovane deklarovali vôľu zmeniť situáciu Rómov.

Programové vyhlásenie vlády SR z roku 1998 sa špecificky venovalo otázke výchovy a vzdelávania rómskych detí: „Zámerom vlády je smerovať prostriedky na dlhodobý program výchovy a vzdelávania rómskych detí a na podporu zamestnanosti Rómov. Zainteresovať rómsku komunitu na zlepšovanie jej kvality života.“

Popri všeobecných deklaráciách o tom, že riešenie situácie rómskej menšiny je významnou prioritou, Programové vyhlásenie vlády z roku 2002 už špecifikovalo ako súčasť vládneho programu aj niektoré konkrétne opatrenia v oblasti vzdelávania: dôraz na predškolskú výchovu a umožnenie vzdelávania v materinskom jazyku. Vo vyhlásení sa uvádza:

³ Na zlú situáciu slovenských Rómov vo vzdelávacom systéme opakovane upozorňujú viaceré medzinárodné inštitúcie vrátane Rady Európy, Rozvojového programu OSN, Svetovej banky.

„Vláda bude podporovať predškolskú prípravu detí ako službu rodine pričom prioritne bude klásť dôraz na využívanie predškolskej prípravy pri integrácii rómskej žiackej populácie a iných znevýhodnených skupín. Vláda bude vytvárať podmienky pre výuku v materinskom jazyku aj pre rusínsku a rómsku menšinu a zároveň zabezpečí zvýšenie kvality výučby štátneho jazyka.“

Pomerne podrobná a presná diagnóza problémov rómskych žiakov, vrátane otázky nesprávneho zaradovania, je obsiahnutá v materiáli Správa o stave realizácie štátnej politiky vo vzťahu k deťom a mládeži SR v rokoch 1990 až 2000, ktorý vláda vzala na vedomie v roku 2001. Materiál popisuje špecifické problémy Rómov vo vzdelávacom systéme a okrem iného konštatuje, že existujú jasné dôkazy o nesprávnom zaradovaní rómskych detí do špeciálnych škôl.

Kľúčovým dokumentom schváleným vládou, ktorý mal determinovať postup reformy vzdelávacieho systému, bol koncepčný materiál Milénium vytvorený v roku 1999 a o rok neskôr schválený vládou a neskôr aj Národnou radou ako Národný program výchovy a vzdelávania v SR na najbližších 15 až 20 rokov. Milénium predstavuje víziu reformy slovenského školstva na 15-20 rokov a pojednáva najmä o zásadných obsahových zmenách vzdelávania, ktoré by podľa názorov odborníkov prospeli aj rómskym deťom so špecifickými potrebami. Milénium samotné venuje problémom rómskych detí v školstve len krátku zmienku, avšak počíta s vypracovaním nadväzujúceho materiálu so zameraním výlučne na rómske deti.

Týmto materiálom bola Koncepcia výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov z roku 2001. V rámci obmedzení dostupnosti údajov konštatovala koncepcia problémy rómskych detí v školstve a vytýčila hlavné ciele i smery ich plnenia.

Koncepcia však vytýčila ciele, ktoré boli vo veľkej miere nemerateľné a z väčšej časti orientované čisto na vstupy vzdelávania⁴, nie na jeho výsledky:

- zvýšiť počet rómskych detí absolvujúcich predškolskú prípravu od troch rokov veku,
- dosiahnuť uvedomelosť a zodpovednosť zákonných zástupcov za školskú dochádzku rómskych detí,
- v novom školskom zákone legislatívne stanoviť nultý ročník v základnej škole a do katalógu pracovných činností doplniť funkciu rómskeho asistenta učiteľa,
- skvalitňovať edukačný proces na základe účinného pedagogického výskumu,
- zabezpečiť celoživotné vzdelávanie rómskej populácie,
- skvalitniť spoluprácu s inými rezortmi, inštitúciami štátnej a verejnej správy, s medzinárodnými organizáciami a tretím sektorom.

Koncepcia ďalej vytýčila kroky krátko-, stredno- i dlhodobého charakteru na napĺňanie cieľov, opäť však väčšinou bez akejkoľvek kvantifikácie výstupov a očakávaných výsledkov a teda i možnosti hodnotiť ich napĺňanie.

Ďalší kľúčový vládny materiál bol predložený a schválený v roku 2003 pod názvom Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a žiakov. Na pomery doterajšej diskusie o situácii Rómov vo vzdelávaní išlo o mimoriadne komplexný analytický materiál. Vzhľadom na už popisovanú situáciu dostupnosti údajov však miešal údaje rôznorodej kvality a hodnoty. Výsledný obraz napriek tomu zachytil dramatickosť situácie v prakticky všetkých aspektoch vzdelávania rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia.

⁴ Vstupmi sú myslené jednotlivé faktory, ktoré „produkovujú“ vzdelávanie: napr. kvalita učiteľov a osnov, financovanie škôl, atď. Výstupom, v prípade vzdelávania, je samotný vyučovací a výchovný proces, kým výsledkom by mali byť vedomosti a zručnosti, ktoré žiaci nadobudnú, resp. ich uplatnenie na trhu práce.

Najčerstvejším ale i dosiaľ najkomplexnejším koncepčným materiálom venovaným problematike rómskych detí a žiakov je Koncepcia integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže, vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania schválená vládou SR v máji 2004.

Opäť obsahuje pomerne obsiahle i keď plytké zhodnotenie súčasného postavenia Rómov vo vzdelávacom systéme, ako aj hlavné smery a ciele rozvoja na jednotlivých stupňoch škôl a v poradenskej praxi. Úlohy v materiáli sú štruktúrované veľmi neprehľadne, vo formáte, ktorý sa líši pre jednotlivé stupne škôl, miešajúc široko koncipované a veľmi úzke ciele. Ako výsledok preto materiál nie je ani prehľadnou koncepciou, ani plánom reformy, ktorého napĺňanie by bolo možné sledovať.

Ďalším materiálom, ktorý je motivovaný Dekádou inklúzie Rómov vyhlásenej Svetovou bankou a Inštitútom otvorenej spoločnosti je Národný akčný plán Dekády inklúzie Rómov (obsiahnutý ako príloha aj vo vyššie citovanej Koncepcii). V čase prípravy tejto publikácie nebol prístupný v záverečnej verzii. Vzhľadom na skúsenosti s podobnými medzinárodnými iniciatívami na Slovensku je možné sa obávať, nakoľko si vláda SR Akčný plán skutočne osvojí a nakoľko pôjde len o formálne deklarovanie cieľov.

Spoločným problémom implementácie Milénia, naňho nadväzujúcej Koncepcie i najnovšej Koncepcie integrovaného vzdelávania či Akčného plánu Dekády inklúzie Rómov je, že napriek ich schváleniu vládou neexistujú priame väzby na ďalšie nástroje vzdelávacej politiky, najmä na otázky financovania. Veľká časť deklarovaných cieľov preto opakovane ostáva iba na papieri bez akéhokoľvek dopadu na správanie škôl a ďalších inštitúcií, ktoré ich jedine dokážu naplniť.

1.2. INŠTITUCIONÁLNE ZÁZEMIE

Jednou z hlavných príčin vyššie popísaného stavu nekonceptného postupu či celkového nedostatku aktivity na zlepšenie situácie je nepochybne súčasné inštitucionálne zázemie pre riešenie otázok Rómov vo vzdelávacom systéme.

Rómovia zjavne stoja na okraji záujmu väčšiny „mainstreamových“ inštitúcií a zodpovednosť je často delegovaná na orgány či útvary v rámci orgánov bez potrebných kompetencií, politickej podpory a ľudských zdrojov potrebných na dosiahnutie reálneho pokroku.

Časť kompetencií, najmä však v súvislosti s medzinárodnou komunikáciou a prípravou medzinárodných (najmä predvstupových) projektov, je u podpredsedu vlády pre európsku integráciu, ľudské práva a menšiny. Pod podpredsedu vlády spadá aj Sekretariát splnomocnenkyne vlády pre rómske komunity. Táto jednotka obmedzenej veľkosti a kapacity je často vnímaná ako hlavný orgán pre riešenie akéhokoľvek problému Rómov na Slovensku. Očakávania sú však vzhľadom na počet zamestnancov a ich zaradenie nerealistické.

Celkovú zodpovednosť za tvorbu a realizáciu politiky v oblasti školstva samozrejme nesie Ministerstvo školstva SR. Väčšinu otázok súvisiacich s Rómami však na ministerstve rieši nedávno vytvorený útvar zameraný na rómsku problematiku – Oddelenie výchovy a vzdelávania rómskych komunit. Ide o veľmi malý útvar, ktorý sa zaberá širokým spektrom otázok na všetkých úrovniach vzdelávacieho systému (podľa údajov z internetovej stránky ministerstva má dvoch zamestnancov). Z neho vychádza väčšina materiálov týkajúcich sa Rómov vo vzdelávacom systéme. Podľa skúseností autorov iné útvary ministerstva často v kontexte svojej agendy nevnímajú rómske deti ako špecifický problém, nevenujú sa analýze možných nerovnakých dopadov systémových zmien na Rómov a odkazujú ich riešenie práve na vyššie spomenutý malý špecializovaný útvar.

V oblasti vzdelávania je možné polemizovať o tom, nakoľko priority vzdelávacej politiky MŠ SR reflektujú rastúci podiel rómskych detí na žiackej populácii (pozri kapitolu B. Vaňa).

Popri Ministerstve školstva je ďalším ústredným orgánom s dopadom na vzdelávaciu politiku Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny. Uskutočnená reforma sociálneho systému spolu s inými cieľmi sledovala aj zvýšenie motivácie sociálne odkázaných v oblasti vzdelávania. Viacero prijatých politík (napríklad sociálne štipendiá pre žiakov stredných škôl, podpora školského stravovania pre deti zo sociálne odkázaných rodín, štipendiá pre žiakov základných škôl), ktoré sú plne alebo čiastočne v gescii MPSVR, pozitívne prispelo k riešeniu čiastkových problémov s dochádzkou a k odstráneniu deformácií sociálneho systému, ktorý niekedy priamo demotivoval sociálne odkázané rodiny podporovať ďalšie vzdelávanie svojich detí. Niektoré nedávne výskumy však upozorňujú aj na možné nečakané dopady,⁵ i keď nie je jasné, nakoľko ide o individuálne prípady a nakoľko o systémové problémy.

Pedagogicko-psychologické poradne, ktoré fungujú na úrovni krajov a okresov SR zohrávajú dôležitú úlohu z hľadiska diagnostiky (podrobnejšie je ich činnosť analyzovaná v kapitole J. Tomatovej). V školskom roku 2004/2005 je možné očakávať určité zmeny vzhľadom na implementáciu nových diagnostických nástrojov vytvorených v rámci projektu Phare 2001, Reintegrácia sociálne znevýhodnených detí zo špeciálnych škôl do štandardných základných škôl. Slabým miestom z hľadiska potrieb rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia je otázka financovania poradní: najmä v okresoch s veľkou populáciou detí zo sociálne znevýhodneného prostredia trpia poradne kapacitnými problémami, keďže sú financované kapitálne bez ohľadu na rizikový profil populácie.

Špeciálno-pedagogické poradne pôsobiace vo väčšine okresov SR, ktoré patria do rezortu školstva, sú relatívne novým prvkom, kľúčovým pre deti so špeciálnymi potrebami. Školy by s poradňami mali spolupracovať pri vzdelávaní týchto detí, spolupráca je však podľa poznatkov Štátnej školskej inšpekcie⁶ nerovnomerná a na mnohých miestach, kde by mala existovať podľa legislatívy a kde je skutočne potrebná, je nedostatočná z dôvodu nezaujmu škôl alebo nedostatku kapacity poradní.

Štátna školská inšpekcia v ostatných rokoch prehĺbila svoj dôraz na systematické riešenie kvality vzdelávania detí zo sociálne málo podnetného prostredia.⁷ SGI využilo legislatívu upravujúcu pôsobnosť ŠŠI na podanie viacerých podnetov na údajne problémové školy s vysokou populáciou rómskych detí. Právomoci ŠŠI dané zákonom však neumožňujú v mnohých prípadoch efektívne vynucovanie odporúčaní inšpekcie. Ďalším obmedzujúcim faktorom je celková personálna kapacita inšpekcie. V tomto roku vytvorila ŠŠI pozíciu koordinátora pre deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, takže možno očakávať ďalšie prehĺbenie aktivít inšpekcie zameraných na túto problematiku.

Štátny pedagogický ústav (ŠPÚ) v Bratislave plnil v ostatných rokoch viacero kľúčových výskumných a vývojových úloh súvisiacich s rómskymi deťmi. Zúčastňoval sa taktiež medzinárodných projektov s touto tematikou. ŠPÚ v mnohých koncepčných činnostiach supluje ministerstvo.

⁵ Monitoring IOM napríklad poukázal na údajné prípady, keď rodičia vedome neposielali deti do školy, aby sa obec na základe zlej dochádzky stala osobitným príjemcom prídavkov na deti a rodina prídavky uchránila pred úžerníkmi.

⁶ Pozri napr. najnovšiu dostupnú Správu o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v Slovenskej republike v školskom roku 2002/2003.

⁷ Ukazuje to i vytvorenie pozície v rámci inšpekcie špeciálne zameranej na tento okruh problémov, vďaka ktorej vznikla i kapitola o práci ŠŠI v tejto publikácii.

ŠPÚ zodpovedá aj za problematiku zavádzania vyučovania rómskeho jazyka a v rómskom jazyku do škôl. Pokrok mnohých z týchto kľúčových aktivít však je veľmi pomalý, pravdepodobne hlavne kvôli finančným obmedzeniam (ide najmä o projektovo financované aktivity).

Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie v Bratislave realizoval doslova desiatky výskumných úloh venovaných diskutovanej problematike. Absentujú však akékoľvek informácie o reálnych výstupoch väčšiny týchto úloh (mnoho výstupov je napríklad dostupných len prezenčne v knižnici ústavu) a väzbe na pedagogickú prax.

Ďalšou kľúčovou inštitúciou z pohľadu štátu je Rómske vzdelávacie centrum Prešov (ROCEPO), integrálna súčasť Metodicko-pedagogického centra v Prešove. Centrum bolo založené koncom roka 2001 v rámci projektu Phare. Centrum realizuje množstvo vzdelávacích aktivít pre učiteľov a tvorí metodické dokumenty. Koncepcia integrovaného vzdelávania počíta s ďalším posilnením jeho úlohy.

Katedra rómskej kultúry na UKF v Nitre bola dlhé roky jedinou možnosťou vysokoškolského vzdelávania pedagógov pre rómskych žiakov ale aj zvyšovania účasti Rómov vo vysokoškolskom vzdelávaní. Nie sú dostupné údaje o tom, koľko Rómov v Nitre študuje, či študovalo, deficit vo vysokoškolskom vzdelávaní si však nepochybne vyžaduje angažovanie aj iných odborov a iných vysokých škôl. V ostatných rokoch však prostriedky na riešenie úloh súvisiacich so vzdelávaním rómskych detí získavajú prakticky všetky pedagogické fakulty vysokých škôl v SR. Žiaľ nie je jasné, aký je dopad jednotlivých financovaných aktivít, keďže nie sú žiadnym spôsobom centrálné vyhodnocované.

Kľúčovým hráčom sa v rámci decentralizácie školstva stali obe úrovne samosprávy – miestna i regionálna. O dopade tejto zmeny na skúmanú problematiku žiaľ existuje len málo výskumov, a preto je možné sa len dohadovať o jeho dlhodobých efektoch.

Určítym rizikom sa javí konfliktný vzťah medzi majoritným a minoritným obyvateľstvom a z toho prameniaca predpojatosť, či neochota riešiť problémy Rómov na niektorých miestach Slovenska. Opäť však ide o jav, ku ktorému sa dá vyjadrovať len špekulatívne a na základe anekdotických poznatkov. Rovnako existujú príklady predstaviteľov samospráv, ktorým situácia rómskej menšiny vo vzdelávaní a iných oblastiach leží na srdci a získané kompetencie im umožňujú omnoho efektívnejšie reagovať na potreby konkrétnych komunít (napr. zriaďovaním elokovaných tried, poskytovaním dopravy do škôl, atď.).

1.3. FINANCOVANIE

Vzhľadom na nízke zastúpenie Rómov na stredných a vysokých školách je možné predpokladať, že priemerné výdavky na rómske dieťa za celé obdobie vzdelávania sú výrazne nižšie ako výdavky na iné deti, a to aj po zohľadnení zvýšených výdavkov na časť rómskych detí súvisiacich s ich nadmerným zaradovaním do špeciálnych škôl, ktorých náklady na žiaka približne trojnásobne prevyšujú náklady v bežnej základnej škole.

Sumy vyčlenené na financovanie riešenia problémov rómskej komunity v oblasti školstva sú veľmi malé berúc do úvahy rozsah týchto problémov a aj zastúpenie rómskych detí v školách. Súvisí to s vyššie spomínaným inštitucionálnym vyčlenením rómskej problematiky. Každoročne išlo o časť sumy rádovo v desiatkach miliónov, ktorú vláda SR zo svojej rezervy vyčleňuje na riešenie problémov rómskych komunít.

Tieto sumy je možné porovnávať s prostriedkami vyčlenenými na vzdelávanie pri ostatných menšinách, takéto porovnanie však nevedie k ničomu inému ako ku konštatovaniu, že politický vplyv predstaviteľov rómskej menšiny je obmedzený, čo obmedzuje aj ich schopnosť získať podporu pre konkrétne projekty v rámci komunity.

Ďalšie rozpočtové prostriedky špecificky určené na otázky súvisiace s rómskou menšinou je možné hľadať v rámci financovania Štátneho pedagogického ústavu v Bratislave a Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie, ako aj financovania vybraných pracovísk na vysokých školách a ROCEPO v Prešove.

Dôležitým zdrojom špecifického financovania na riešenie problémov Rómov vo vzdelávaní boli predvstupové fondy Európskej únie. Boli zároveň aj kľúčovým impulzom pre riešenie niektorých čiastkových problémov, ktoré by pravdepodobne bez Phare neboli doposiaľ zo strany SR finčne ani organizačne zabezpečené (napr. príprava psychologických testov školskej zrelosti uspôsobených potrebám rómskych detí). Rádovo sa jednalo v oblasti vzdelávania o sumy v desiatkach miliónov korún, teda o veľmi významnú časť všetkých minutých zdrojov.

Ďalším zdrojom boli prostriedky vynaložené vládou SR na podporu projektov, tu však ako ukazuje nasledujúca tabuľka, išlo o relatívne nízke položky.

Tabuľka 1.1. Prostriedky vynaložené na podporu projektov riešenia „problematiky Rómov“

Rok	Počet projektov	Prostriedky
1999	31	8 359 130
2000	25	2 817 250
2001	12	1 116 000
2002	8	3 189 000
2003	Neuvedené	Neuvedené
Spolu (99-02)	76	15 481 380

Zdroj: Informačná správa o stave efektívnosti vynaložených finančných zdrojov na projekty riešenia problematiky Rómov za obdobie rokov 1999 až 2003, www.vlada.gov.sk

Výsledné sumy, so zarátaním všetkých vyššie uvedených výdavkov, predstavujú rádovo desiatky miliónov ročne, čo vzhľadom na počet detí, ktorých situáciu majú zmeniť a hĺbku problémov, zjavne nepostačuje. Množstvo vynaložených prostriedkov sa výrazne zvýši prostredníctvom programov v sociálnej oblasti (štipendií) avšak na dosiahnutie vládou deklarovaných zmien budú potrebné ďalšie prostriedky cielene investované priamo v oblasti školstva v rádoch stoviek miliónov až miliárd korún ročne.

1.4. DOPAD DOTERAJŠÍCH POLITÍK NA SITUÁCIU RÓMSKEJ KOMUNITY VO VZDELÁVACOM SYSTÉME

V uplynulých rokoch sa realizovali doslova desiatky rozsiahlejších a najmä malých experimentálnych overovaní (napr. nulté ročníky boli opakovane overované už od roku 1992, opakovane boli overované rôzne programy súvisiace so zavádzaním rómskeho jazyka do škôl, na Rómov zamerané učebné odbory na SOU). Množstvo projektov a experimentálnych overovaní financovaných z verejných prostriedkov, peňazí súkromných nadácií i prostriedkov zahraničnej pomoci preto navždy alebo na veľmi dlho ostalo v rovine experimentu. Navyše, k absolútnej väčšine takýchto experimentov nie je možné získať žiadne formálne vyhodnotenie a spätný pohľad ukazuje, že ak sa takéto vyhodnotenia aj realizovali, opakujúce sa experimenty v rovnakej oblasti na nich nie vždy stavali.

Celkovo aktivity vlády zjavne nedosiahli kritickú masu na zmenu situácie Rómov vo vzdelávaní. Ide síce o problémy, v ktorých je ťažké v krátkodobom horizonte očakávať výraznú zmenu, avšak rýchlosť, ktorou sa hľadajú riešenia je často nedostačujúca aj vo svetle ambícií priamo deklarovaných vládou:

- (rómski) asistenti učiteľa – napriek opakovaným záverom experimentálnych overovaní v priebehu vyše 10 rokov i poznatkom zo zahraničia o efektívite využitia tohto mechanizmu, rómski asistenti začali v širšej miere pôsobiť na školách až v ostatných dvoch školských rokoch, a to najmä vďaka iniciatíve mimovládnych organizácií⁸. Dodnes nie je financovanie ich činnosti súčasťou štandardného normatívneho financovania a školám preto často pre ich zavedenie chýba motivácia. Právna úprava, ktorá umožnila týmto asistentom pôsobiť na školách mimo „experimentálnych“ projektov bez nutnosti učiteľskej kvalifikácie si takisto vyžiadala dlhé roky trvajúci boj a bola schválená až v roku 2002.
- nulté a prípravné ročníky – experimentálne boli overované od začiatku 90. rokov a Slovenská republika na tieto experimenty opakované v priebehu 90. rokov poukazovala v správach pre medzinárodné organizácie o opatreniach na odstránenie diskriminácie Rómov. Legislatívne zmeny potrebné na ich rozšírenie boli zavedené až v roku 2002 a nulté a prípravné ročníky stále nie sú prístupné na všetkých školách, kde je zjavný potenciál pre ich využitie.
- vyučovanie rómskeho jazyka a vyučovanie v rómskom jazyku – napriek záväzkom vyplývajúcim z Charty regionálnych a menšinových jazykov i Ústavy SR v súvislosti so vzdelávaním v materinskom jazyku, vyučovanie rómčiny je v štádiu experimentálneho overovania. Podľa Štátnej školskej inšpekcie sa používa rómčina vo vyučovacom procese iba výnimočne (najmä tzv. rómskymi asistentami) a rozšírenie sa predpokladá podľa ŠPÚ najskôr v roku 2007.
- nesprávne zaradené deti v špeciálnych školách pre deti s mentálnym postihnutím – o tomto probléme diskutuje expertná verejnosť minimálne od polovice 90. rokov a vláda ho opakované vzala na vedomie už v 90. rokoch. Potrebné testovacie nástroje, ktoré by zohľadnili špecifiká rómskych detí zo sociálne zaostaleho prostredia však vznikli až v rámci Phare projektu v roku 2004 a samé osebe nepostačujú na vyriešenie tohto problému s ďalekosiahlymi hospodárskymi a sociálnymi dôsledkami. Podmienkou zmien v špeciálnom školstve je zmena školského zákona, o ktorej sa diskutuje už veľmi dlho. V čase prípravy tejto publikácie však ešte nebol k dispozícii návrh nového zákona a preto nie je možné posúdiť ako sa k tomuto problému zákon postaví.

Jednou z kľúčových príčin nedostatočného pokroku je chýbajúca politická vôľa a nízka priorita riešenia problémov rómskej menšiny. V rámci rezortov a v rámci vlády ako celku funguje veľká miera alibizmu: kým jednotlivé ministerstvá často presúvali všetky otázky súvisiace s rómskou menšinou na malé útvary bez kapacít a politickej sily, vláda ako celok presúvala väčšinu otázok na „rómskeho“ splnomocnenca resp. splnomocnenkyňu. K podobnému záveru o nedostatku politickej vôle na riešenie problémov rómskych komunít dospel dokonca aj podpredseda vlády Pál Csáky, ktorý v nedávnom rozhovore pre rádio Twist hovoril o nechote niektorých svojich kolegov vo vláde plniť uložené úlohy súvisiace s rómskou menšinou.

Zároveň sú výstupy väčšiny doteraz podporených aktivít (ako projektov, tak napríklad výskumných úloh) nemerateľné, resp. nemerané. Neznamená to, že prostriedky boli použité neúčelne, avšak z pohľadu expertnej verejnosti nie je možné účel využitia týchto prostriedkov kontrolovať. Odpočty vládnych úloh sú formálne a keďže si vláda smerom k Rómom nekladie merateľné záväzky, je ťažké kritizovať ich neplnenie.

⁸ Obrovskú úlohu v tomto smere zohralo Združenie mladých Rómov (ZMR) v spolupráci s Nadáciou škola dokorán, ktorá asistentov školila. Iba vďaka tlaku ZMR sa podarilo dočasne riešiť financovanie asistentov nesytemovo, prostredníctvom verejnoprospešných prác.

Problémy Rómov vo vzdelávacom systéme teda ostávajú na periférii záujmu verejnosti i štátnych orgánov. S rastúcim podielom rómskych detí v slovenskom školstve bude rásť aj ich podiel na pracovnej sile a bez riešenia problémov vo vzdelávaní pôjde o pracovnú silu, ktorá bude v najbližších desaťročiach Slovensku chýbať.

LITERATÚRA

Duriš, R.: Vyhodnotenie podaní SGI Štátnej školskej inšpekcie, Bratislava, SGI 2003 (Nepublikované).

European Roma Rights Center: Stigmata. Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe, ERRC (European Roma Right Center) 2004, <http://www.errc.org/db/00/04/m00000004.pdf>.

International Organisation for Migration (IOM): Závěrečná zpráva k projektu Zajištění monitoringu migračních tendencí v romských lokalitách východního Slovenska a služeb potřebných k vytvoření systému včasného varování a podání souhrné zprávy, Praha, apríl 2004.

Kotvanová, A., Szép, A., a Šebesta, M.: Vládna politika a Rómovia 1948-2002, Bratislava, SIMŠ 2003.

Koncepcia integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže, vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania, Bratislava, MŠ SR 2004.

Koncepcia výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov, Bratislava, MŠ SR 2001

Národný program výchovy a vzdelávania Milénium, 2001.

Ondrášová, K. a kol.: Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a žiakov (priebežná informácia) Bratislava, MŠ SR 2003.

Programové vyhlásenie vlády SR, 1998.

Programové vyhlásenie vlády SR, 2002.

Správa o stave realizácie štátnej politiky vo vzťahu k deťom a mládeži SR v rokoch 1990 až 2000, Bratislava, IUVENTA, 2001.

Správa o stave výchovy a vzdelávania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v základných školách a špeciálnych základných školách v SR v šk. r. 2002/2003, Štátna školská inšpekcia, Bratislava 2003, <http://www.ssiba.sk/dokumenty/cinnosti/2002-2003/su0203/su0203soc.pdf>.

Tomatová, J.: Na vedľajšej koľaji. Je proces zaraďovania rómskych detí do špeciálnych základných škôl znevýhodňujúcim činiteľom?, SGI, Bratislava 2004.

Valachová, D., Kadlečíková, Z., Butašová, A. a Zelina, M.: Vzdelávanie Rómov, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 2002.

Vaňo, B.: Demografická charakteristika rómskej populácie v SR, Infostat, Bratislava jún 2001.

Vašečka, M. (ed.): Čačipen pal o Roma, Bratislava, IVO 2003.

Monitoring denníkov Sme, Pravda, Národná obroda, agentúry SITA a týždenníka Trend.

2. DOSTUPNOSŤ ÚDAJOV O RÓMSKYCH DEŤOCH A ŽIAKOCH

Andrej Salner
Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť

V odbornej literatúre, v produkcii mimovládnych a medzinárodných organizácií ale aj vo vládnych materiáloch nájdeme desiatky dramatických hodnotení a vážnych varovaní o situácii rómskych detí v slovenskom školstve.

Zoznam širších i špecifických problémov je mimoriadne dlhý. Kombinuje problémy na strane vzdelávacieho systému ako celku, u jednotlivých vzdelávacích inštitúcií, orgánov štátnej správy a samosprávy, komunit ale aj rómskych rodín a jednotlivcov. Medzi najčastejšie spomínané problémy patria:

- zlé školské výsledky rómskych detí vo všetkých fázach vzdelávacieho procesu,
- problémy s dochádzkou,
- nadmerné zastúpenie v špeciálnom školstve (najmä v triedach pre deti s ľahkým mentálnym postihom),
- nízke zastúpenie na stredných školách a minimálne zastúpenie na vysokých školách.

Takýchto materiálov je priveľa na to, aby sme ich vyčerpávajúco menovali, z najvýznamnejších štúdií vydaných v ostatných dvoch rokoch možno spomenúť najmä Stigmata vydané Európskym centrom pre práva Rómov (ERRC) v roku 2004, kapitoly o vzdelávaní v publikácii Čačipen pal o Roma vydané Inštitútom pre verejné otázky v roku 2003, či Na vedľajšej koľaji, vydané Inštitútom pre dobre spravovanú spoločnosť v roku 2004.

Keď sa však snažíme nájsť podkladové dáta týchto hodnotení, zisťujeme prakticky úplnú absenciu spoľahlivých podkladových údajov z oficiálnych zdrojov. Vyššie spomínané publikácie sa napríklad opierajú najmä o vlastné výskumy (Stigmata, Na vedľajšej koľaji) alebo sumarizáciu predošlých analýz (Čačipen pal o Roma).

Oficiálne dáta o slovenskom školstve problémy rómskych detí a žiakov postihujú len okrajovo, najmä vzhľadom na ochranu osobných údajov, ktorá podľa viacerých vládnych materiálov prakticky znemožňuje zber oddelených dát o Rómoch.

Vzhľadom na tradičné postupy verejnej správy, ktoré sa spoliehajú práve takmer výlučne na oficiálne údaje absencia spoľahlivých štatistických údajov o rómskych deťoch v školstve výrazne komplikuje realizáciu ale i akúkoľvek diskusiu o opatreniach, ktoré by zvýšili ich školskú participáciu a úspešnosť. Zároveň prakticky znemožňuje určenie kvantifikovaných cieľov v oblasti zlepšenia ich postavenia a monitorovanie ich plnenia.

2.1. PROBLÉM OCHRANY OSOBNÝCH ÚDAJOV

Základný, často v literatúre diskutovaný problém súvisí s ochranou osobných údajov. Na základe ústavnej i inej ochrany je možné údaje o národnosti dieťaťa zbierať len na základe sebaidentifikácie, teda keď sa dieťa prihlási (resp. jeho rodičia ho prihlásia) k rómskej národnosti. Akýkoľvek iný spôsob (na Slovensku v niektorých sférach donedávna rozšírené C-čkovanie či

R-kovanie administratívnych záznamov o Rómoch) vytvára potenciál na diskriminačné zneužitie zozbieraných údajov a hrubo zasahuje do práv jednotlivca.

Existuje množstvo predstaviteľných dôvodov, ktoré by viedli rómskeho rodiča, dokonca aj takého, ktorý k rómskej národnosti cíti príslušnosť, k deklarácii inej ako rómskej národnosti. Vaňo (2001) poukazuje napríklad na kontinuum od nedostatočne rozvinutého etnického vedomia až po obavy z postihu a diskriminácie. Viaceré sociologické výskumy potvrdzujú minimálne u časti Rómov záujem čo najviac sa priblížiť majoritnému obyvateľstvu a neidentifikovať sa s rómskou menšinou (napr. UNDP 2001).

Na druhej strane existujú alternatívne, neetnické kategórie, ktoré sú v praxi použiteľné pre definovanie potenciálnej problémovosti dieťaťa a často sa využívajú pri rómskych deťoch. Ide napríklad o označenie detí zo sociálne znevýhodneného prostredia (resp. málo podnetného prostredia). Pri niektorých časových radách údajov⁹ sa takéto označenia používajú kontinuálne v nadväznosti na predošlé označovanie Rómov i keď nie je dostupná žiadna podrobnejšia analýza predpokladaného prieniku oboch skupín.

Z teoretického hľadiska by dáta o rómskych deťoch založených na socio-ekonomickom postavení namiesto národnosti mali byť adekvátnou náhradou iba vtedy, ak neexistujú v problémoch detí, resp. v otázkach znevýhodnenia aj etnické dimenzie. Inými slovami, ak rómske dieťa zo sociálne znevýhodneného prostredia trpí znevýhodnením, resp. diskrimináciou iba v rovnakej miere ako nerómske deti s porovnateľným socio-ekonomickým zázemím, postačujú údaje založené na neetnickej definícii.

Pokiaľ však existuje diskriminácia na základe etnickej príslušnosti, ktorá sa pridáva k možnej diskriminácii na základe socio-ekonomického stavu, nie je možné cieľiť konkrétne opatrenia proti tejto diskriminácii bez informácií o tom, kde sa rómske deti nachádzajú a kde nie.

Medzinárodné ľudsko-právne organizácie preto zber osobne neidentifikovateľných dát o etnicite považujú za jeden zo základných pilierov boja proti diskriminácii.¹⁰

2.2. OFICIÁLNE ZDROJE ÚDAJOV

2.2.1. Ústav informácií a prognóz školstva

Ústav informácií a prognóz školstva, oficiálna inštitúcia zodpovedná za zber údajov v školstve, zbiera údaje o rómskych deťoch zo škôl prostredníctvom krajských školských úradov na základe deklarovanej národnosti. Údaje sú publikované najmä v Štatistickej ročenke školstva, ktorá na všetkých stupňoch škôl (v triedení podľa zriaďovateľa na verejné, súkromné a cirkevné) poskytuje aj údaje o národnostnom zložení. Vzhľadom na štruktúru ročenky sú na základe národnosti dostupné len niektoré rozdelenia (t.j. nie je možné v publikovaných dátach hľadať korelácie medzi napr. podielom rómskych žiakov a veľkosťou tried či ďalšími meranými ukazovateľmi).

Vzhľadom na metodiku zisťovania nie je žiadnym prekvapením, že počet rómskych detí na jednotlivých stupňoch škôl je podľa údajov ÚIPS výrazne nižší, ako počet vyplývajúci

⁹ Takýmto spôsobom je napríklad zostavená časová rada o školskej neúspešnosti žiakov základných škôl publikovaná v Koncepcii výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov z roku 2001.

¹⁰ Právnym zázemím zberu údajov o etnickej príslušnosti aj v súvislostiach s právom EÚ sa podrobne zapodieva publikácia Krizsán, A. (ed.): *Ethnic Monitoring and Data Protection: The European Context*, CPS, Indok, Budapešť 2001.

z nezávislých odhadov alebo dokonca aj zo Sčítania obyvateľov domov a bytov. Napriek tomu je v údajoch ÚIPŠ možné identifikovať znaky potvrdzujúce niekoľko rozšírených hypotéz:

- nižšie zastúpenie žiakov hlásiacich sa k rómskej národnosti v súkromných a cirkevných školách,
- nízke zastúpenie žiakov hlásiacich sa k rómskej národnosti na stredných školách,
- neproporčne vysoké zastúpenie žiakov hlásiacich sa k rómskej národnosti na špeciálnych školách a v špeciálnych triedach pre žiakov s ľahkým mentálnym postihnutím.

Keďže doposiaľ nikto neanalyzoval, či je možné identifikovať faktory, ktoré ovplyvňujú rozhodovanie rómskych rodín o deklarovaní rómskej národnosti, nie je jasné či a akú výpovednú hodnotu tieto údaje majú. Disparity napríklad medzi percentom rómskych detí v špeciálnych školách a v základných školách jasne indikujú ich nadmerné zastúpenie, nie je však na ich základe možné napríklad porovnávať jednotlivé školy. Podobne, stupeň disparity medzi vykazovaným zastúpením Rómov na vysokých školách a zastúpením ostatných národností je jasnou indikáciou zúfalého stavu, neumožňuje však cieľiť podporu jednotlivým vysokým školám podľa počtu rómskych študentov.

Keď napríklad údaje o žiakoch verejných základných škôl v porovnaní so súkromnými a cirkevnými školami vykazujú výrazne vyššie zastúpenie Rómov, nie je vôbec možné bez ďalšieho výskumu rozlíšiť medzi možnými hypotézami (na tieto školy chodí menej Rómov verzus na školy chodí rovnako alebo viac Rómov, ale menej z nich cíti alebo deklaruje príslušnosť k rómskej národnosti).

Údaje získavané ÚIPŠ postačujú na predbežnú identifikáciu škôl, v ktorých je vysoké zastúpenie rómskych detí, avšak neboli by použiteľné na presnejšie porovnania medzi školami, keďže sa v tomto smere kvalita údajov za jednotlivé školy môže výrazne líšiť.

2.2.2. Štatistický úrad SR

Štatistický úrad SR zbiera údaje o národnosti v rámci Sčítania obyvateľov, domov a bytov v roku 2001, ako aj v roku 1991. Údaje trpia rovnakým problémom sebaidentifikácie ako tie vo výkazoch ÚIPŠ, napriek tomu, že v oboch prípadoch boli určité snahy o podporu sebaidentifikácie Rómov vo forme kampaní, školenia sčítacích komisárov, atď. Z porovnania údajov zo sčítania s inými odhadmi je jasné, že pokrýva iba zlomok rómskej populácie.

Údaje zo sčítania by boli zaujímavé napríklad na skúmanie miery zaškolenosti rómskych detí, keďže niektoré výskumy¹¹ naznačujú, že je možné, že zďaleka nie všetky rómske deti sú zaškolené.¹² Vo vládnych materiáloch sa údaje zo sčítania opakovane používajú na poukazovanie na výrazné rozdiely v dosiahnutom vzdelaní medzi občanmi rómskej národnosti a občanmi iných národností, nie je však jasné nakoľko získané údaje za časť slovenských Rómov, ktorí sa v sčítaní prihlásili k rómskej národnosti, zodpovedajú údajom za celú rómsku populáciu.

¹¹ Štátna školská inšpekcia, Správa o stave výchovy a vzdelávania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v základných školách a špeciálnych základných školách v SR v šk. r. 2002/2003, <http://www.ssiba.sk/dokumenty/cinnosti/2002-2003/su0203/su0203soc.pdf>.

¹² Medzi možné vysvetlenia patria rodiny, ktoré deti jednoducho nepošlú do školy, resp. rodiny, ktoré v priebehu školského roka migrujú a po presťahovaní deti nezapíšu do novej školy.

Keďže opäť nie sú známe faktory determinujúce rozdiely v miere sebaidentifikácie či pocitu príslušnosti k rómskej národnosti medzi jednotlivými regiónmi či komunitami, možnosť využívať údaje zo sčítania je veľmi obmedzená. Mnoho zisťovaní a výpočtov založených na týchto údajoch môže viesť k veľmi skresleným výsledkom, najmä ak sa napríklad zmiešavajú údaje z rôznych zdrojov.

2.2.3. ROCEPO – Rómske vzdelávacie centrum Prešov

Dôležitým bol z hľadiska dostupnosti údajov prieskum realizovaný Rómskym vzdelávacím centrom zriadeným pri Metodicko-pedagogickom centre v Prešove (ROCEPO) v rámci projektu Phare. ROCEPO realizovalo Výskum o postavení rómskeho dieťaťa a žiaka v školskom výchovno-vzdelávacom systéme (na základe Uznesenia vlády SR č. 821/1999 bod B.18 a Uznesenie vlády SR č. 294/2000). V rámci tohto výskumu vyplňali školy dotazníky distribuované Metodicko-pedagogickými centrami. Výskum podrobne mapoval počet detí a žiakov rómskeho pôvodu na základe identifikácie ich učiteľmi a ich zaškolenosť podľa typu školy vo väzbe na konkrétne lokality s vysokým podielom rómskeho obyvateľstva. Žiaľ, výstupy a ani podrobnosti o metodike tohto výskumu neboli ďalej sprístupnené odbornej verejnosti, takže nie je možné skúmať jeho kvalitu a ďalej ho využiť.

2.2.4. Štátna školská inšpekcia

Ďalšie čiastkové údaje o rómskych deťoch a žiakoch pochádzajú od Štátnej školskej inšpekcie SR. Popri štandardných výsledkoch inšpekčnej činnosti, ktoré zvyčajne nie sú diferencované podľa národnosti žiakov, Štátna školská inšpekcia realizovala aj niektoré špecializované tematické prieskumy. Dotazníkový prieskum učiteľov zameraných na žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia zo školského roku 2002/2003, realizovaný na vzorke 548 respondentov v 78 základných školách a 19 špeciálnych základných školách, poskytuje určitú (i keď nereprezentatívnu) predstavu o názoroch učiteľov rómskych žiakov a dotýka sa viacerých závažných problémových okruhov (podrobnejšie pozri aj informácie o prieskume v 7. kapitole o Štátnej školskej inšpekcii).

2.3. ĎALŠIE ZDROJE ÚDAJOV

V rozprave o vzdelávacej politike sa operuje s ďalšími údajmi, ktoré však pochádzajú z malých alebo metodicky nespoľahlivých zisťovaní (napr. rôzne dotazníkové prieskumy bez odbornej garancie a na malých vzorkách, výsledky pilotných meraní, údaje o dochádzke či prospechu za malé nereprezentatívne celky, údaje zbierané nejasnou metodikou bývalými okresnými úradmi, atď.), resp. aj z metodicky kvalitných zisťovaní, ktoré však nie sú prioritne zamerané na otázky vzdelávania (napr. výskum IVO pre UNDP z roku 2001 a aktuálne aj zo sociografického mapovania rómskych komunít z roku 2004). Akékoľvek pokusy o využitie takýchto údajov na analýzu oblastí vzdelávania sú z metodologických dôvodov nespoľahlivé a môžu viesť k výrazným skresleniam sledovaných skutočností. Sociografické mapovanie však môže poslúžiť ako základ pre zber ďalších údajov o problémových komunitách, z ktorých niektoré neboli pred realizáciou tohto výskumu vôbec sledované.

Novým zdrojom s potenciálnym využitím vo vzdelávacej politike, sú údaje o počtoch žiakov zo sociálne odkázaných rodín na jednotlivých školách, ktoré pre účely využívania nových nástrojov sociálnej politiky (najmä dotovania školského stravovania a štipendií) spracúva Ústredie práce, sociálnych vecí a rodiny MPSVR SR. Pravdepodobne aj vzhľadom na skutočnosť, že Ústredie vo svojej súčasnej inštitucionálnej podobe vzniklo len na začiatku roka 2004, tieto údaje zatiaľ

nie sú verejne dostupné v podobe využiteľnej na výskumné účely. Vzhľadom na skutočnosť, že rodičia sú priamo finančne motivovaní uchádzať sa o jednotlivé formy podpory pre svoje deti, údaje by mohli mať vysokú výpovednú hodnotu o zastúpení detí zo sociálne slabého prostredia v jednotlivých školách a triedach, mohli by teda slúžiť ako jedna z vyššie spomínaných alternatív k národnostným dátam, ktorých zber je problematický.

Aj Akčný plán k Dekáde inklúzie Rómov počíta s posilnením kapacity pre zber ukazovateľov na monitorovanie jeho plnenia. Ako doplnkové údaje chce využiť výsledky plánovaných prieskumov UNDP, u ktorých však rovnako existujú pochybnosti o reprezentatívnosti. Bez bližšej špecifikácie, Akčný plán Dekády poukazuje na potrebu podstatne zmeniť existujúce a pravdepodobne zaviesť nové výberové alebo vyčerpávajúce zisťovanie o obyvateľstve v obytných zoskupeniach na nízkom socio-kultúrnom stupni (rómske osídlenia).

Kľúčové ukazovatele ako miera nadmerného zastúpenia rómskych žiakov v špeciálnych základných školách pre mentálne postihnutých nie sú na základe dostupných údajov jasne zistiteľné. Podobne nie je možné zistiť aká je skutočná situácia v stredoškolskej dochádzke rómskych detí a v mnohých iných ukazovateľoch.

Bez spoľahlivých údajov o situácii rómskych detí v školstve (resp. situácií detí zo zlého socio-ekonomického prostredia vo všeobecnosti) je prakticky nemožné realizovať ciele politiky. Jedným z nutných riešení je aj integrácia a intenzívnejšie využívanie existujúcich údajov – najmä prepojenie dostupných údajov z administratívnych zdrojov. Zaujímavé a predtým nedostupné dáta je okrem iného možné hľadať v databázach Ministerstva práce, ktorého nedávno zavedené opatrenia (najmä podpora školského stravovania, štipendiá pre žiakov stredných a základných škôl) si vyžadujú spracovanie údajov o cieľovej populácii, ktoré by mohli slúžiť aj pre vzdelávaciu politiku.

LITERATÚRA

European Roma Rights Center: Stigmata. Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe, ERRC (European Roma Right Center) 2004, <http://www.errc.org/db/00/04/m00000004.pdf>.

Koncepcia výchovy a vzdelávania rómskych detí a žiakov, Ministerstvo školstva SR, Bratislava 2001.

Ondrášová, K. a kol.: Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a žiakov (priebežná informácia), Bratislava, MŠ SR 2003.

Správa o stave výchovy a vzdelávania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v základných školách a špeciálnych základných školách v SR v šk. r. 2002/2003, Štátna školská inšpekcia, <http://www.ssiba.sk/dokumenty/cinnosti/2002-2003/su0203/su0203soc.pdf>.

Tomatová, J.: Na vedľajšej koľaji. Je proces zaraďovania rómskych detí do špeciálnych základných škôl znevýhodňujúcim činiteľom?, SGI, Bratislava 2004.

Vaňo, B.: Demografická charakteristika rómskej populácie v SR, Infostat, Bratislava, jún 2001.

Vašečka, M. (ed.): Čačipen pal o Roma, Bratislava, IVO 2003.

Internetové stránky Metodického pedagogického centra Prešov (www.rocepo.sk), Ministerstva školstva SR (www.education.gov.sk), Štatistického úradu SR (www.statistics.sk), Ústavu informácií a prognóz školstva (www.uips.sk).

Monitoring denníkov Sme, Pravda, Národná obroda, agentúry SITA a týždenníka Trend.

3. RÓMSKE DETI Z POHLĀDU DEMOGRAFIE

Boris Vaňo

INFOSTAT, Inštitút informatiky a štatistiky

Reprodukčné správanie rómskeho obyvateľstva sa líši od reprodukčného správania nerómskeho obyvateľstva. Je to predovšetkým dôsledok historických, kultúrnych a sociálno-ekonomických vplyvov, ktoré dlhodobo pretrvávajú a sú zosilňované relatívnou izolovanosťou rómskeho obyvateľstva.

Rozdielne reprodukčné správanie spôsobuje rozdiely vo vývoji počtu a štruktúry obyvateľstva. Najmarkantnejším a najviditeľnejším prejavom týchto rozdielov sú rómske deti. Sú veľmi početnou zložkou rómskej populácie a v mnohých ohľadoch sa ich život líši od života ich nerómskych rovesníkov. Majú vyššiu úmrtnosť a horší zdravotný stav, žijú častejšie v hmotnom nedostatku, majú komplikovanejší prístup ku vzdelaniu a iným spoločenským výdobytkom a často ešte ako deti vstupujú do reprodukčného procesu. Cieľom tejto kapitoly je poskytnúť demografickú charakteristiku detskej zložky rómskej populácie – od existujúcich údajov a ich spoľahlivosti cez charakteristiky reprodukčného správania až po odhad súčasného a očakávaného počtu rómskych detí so zameraním na deti vo veku povinnej školskej dochádzky.

3.1. ČO HOVORIA DEMOGRAFICKÉ ÚDAJE O RÓMSKYCH DEŤOCH?

3.1.1. Zdroje údajov, ich spoľahlivosť a obmedzenia

Ako už bolo koštatované v 2. kapitole o dostupnosti štatistických údajov, údaje podľa etnickej príslušnosti sa na Slovensku po roku 1989 nezisťujú. To je dôvod, prečo nepoznáme presný počet a štruktúru rómskeho obyvateľstva, ani presné charakteristiky reprodukčného správania Rómov. Demografická štatistika zisťuje len údaje podľa národnosti. Takéto údaje sa nachádzajú v Sčítaní obyvateľov, domov a bytov (SODB) ako aj v pohyboch a v bilanciách obyvateľstva. Aj keď pre väčšinu etník žijúcich na Slovensku sú tieto údaje dobrým základom pre charakterizovanie počtu, štruktúry a reprodukčného správania obyvateľstva, v prípade Rómov to neplatí. Väčšina Rómov na Slovensku sa totiž hlási k inej než rómskej národnosti. Podľa odhadov z „národnostnej“ štatistiky máme informácie len o rómskom etniku¹³. Navyše nevieme presnejšie špecifikovať, aká časť Rómov do tejto skupiny spadá. Preto sme pri demografických analýzách rómskeho obyvateľstva v rozhodujúcej miere odkázaní na odhady. Uvedené skutočnosti výrazne znižujú spoľahlivosť údajov o rómskom etniku. Navyše pri mnohých odhadoch sa nemožno ubrániť dojmu, že ide o účelové konštrukcie, pri ktorých spracovaní sa do popredia dostali iné než odborné kritéria.

Pri konštrukcii odhadov je možné využiť viaceré zdroje údajov. Okrem už spomínaných „národnostných“ údajov zo SODB (1991 a 2001) a demografickej štatistiky (pohyb obyvateľstva, bilancia obyvateľstva) sú to predovšetkým údaje zo starších SODB (1970, 1980), ktoré v prípade Rómov boli zisťované na etnickom princípe a poskytujú relatívne úplný obraz o počte a štruktúre

¹³ Keď porovnáme počet obyvateľov SR hlásiacich sa k rómskej národnosti s počtom Rómov evidovaných v niektorých súpisoch vytváraných na etnickom princípe, zistíme, že „etnické“ údaje sú zhruba 4-násobné v porovnaní s „národnostnými“ údajmi.

rómskeho obyvateľstva na Slovensku v uvedenom období¹⁴. Informácie o počte a štruktúre Rómov na Slovensku poskytujú aj rôzne evidencie, ktoré v minulosti viedli viaceré orgány štátnej správy (napr. Štatistický úrad, Ministerstvo vnútra, Ministerstvo práce a sociálnych vecí, orgány regionálnej štátnej správy).

O reprodukčnom správaní Rómov existuje podstatne menej informácií ako o ich počte a vekovej štruktúre. Využiť možno niektoré špeciálne zisťovania zamerané hlavne na zdravotný stav, detskú úmrtnosť a počet detí v rodinách. Organizátorom týchto špeciálnych zisťovaní sú väčšinou mimovládne a humanitárne organizácie. Najvýznamnejším zdrojom údajov o reprodukčnom správaní rómskeho obyvateľstva, presnejšie povedané jeho neintegrovanej resp. čiastočne integrovanej časti, sú demografické údaje za obce s nízkym životným štandardom, v ktorých žije prevažne rómske obyvateľstvo. Ide o údaje v rozsahu, ktorý štandardne poskytuje demografická štatistika za každú obec a ktoré je možné pomerne jednoducho zovšeobecniť na už spomínanú neintegrovanú resp. čiastočne integrovanú časť rómskej populácie.

Ak chceme získať komplexný a čo možno najvernejší obraz o rómskom etniku, je pri spracovaní odhadov potrebné jednotlivé zdroje údajov kombinovať. Dobrá znalosť jednotlivých údajov a ich vhodné použitie je nevyhnutným predpokladom pre dobrý odhad. V prípade „rómskych“ odhadov a analýz to platí dvojnásobne.

Rómske etnikum je veľmi heterogénne. Jednotlivé skupiny Rómov sa líšia spôsobom života, životnou a vzdelanostnou úrovňou ako aj reprodukčným správaním. Komplexným diferenciacným kritériom u rómskeho obyvateľstva je stupeň integrácie. Rómov žijúcich na Slovensku možno na základe spoločenskej integrácie rozdeliť do troch základných skupín – integrovaní, čiastočne integrovaní a neintegrovaní. Z hľadiska reprodukcie integrovaná časť rómskeho etnika prevzala reprodukčné správanie majoritného obyvateľstva a jej reprodukčné charakteristiky sa významnejšie nelíšia od nerómskeho obyvateľstva žijúceho v príslušnom regióne. Neintegrovaná časť rómskej populácie žije oddelene od nerómskeho obyvateľstva (obvykle v segregovaných osadách). Vplyv okolia je výrazne obmedzený, reprodukčné správanie v osadách sa často riadi vlastnými pravidlami založenými na tradícii a miestnych zvyklostiach. Rozdiely reprodukčných charakteristík v porovnaní s nerómskym obyvateľstvom sú významné. Reprodukčné charakteristiky čiastočne integrovaného rómskeho obyvateľstva sa nachádzajú približne v strede medzi integrovaným a neintegrovaným rómskym obyvateľstvom a sú zhruba rovnakou mierou ovplyvňované modernizačnými trendami nerómskej spoločnosti a rómskymi tradíciami.

Podľa odhadov, ktoré zverejnil úrad vlády, asi polovicu Rómov na Slovensku možno označiť ako čiastočne integrovaných. Asi 30% Rómov žije v segregovaných osadách a zvyšných asi 20% je plne integrovaných do spoločnosti. Rozdiely medzi jednotlivými skupinami Rómov spôsobené rôznym stupňom spoločenskej integrácie (ktoré majú navyše silný regionálny podtext) treba mať na zreteli pri každej analýze a prognóze týkajúcej sa rómskeho etnika, ako aj pri navrhovaní jednotlivých opatrení.

¹⁴ Pri sčítaní ľudu, domov a bytov v roku 1970 a 1980 sa osobitne zisťovali a následne vyhodnocovali údaje za rómske obyvateľstvo. Pri tomto zisťovaní sa postupovalo podľa špeciálnych metodických pokynov. O príslušnosti občana k rómskemu etniku rozhodoval sčítací komisár na základe evidencie národných výborov (podklad na vyplácanie sociálnych dávok) a na základe vlastného posúdenia. Pri posudzovaní sa ako kritériá brali do úvahy spôsob života, úroveň bývania, životná úroveň, jazyk a antropologické znaky.

3.1.2. Počet rómskych detí

Odhady počtu Rómov žijúcich v súčasnosti na Slovensku sa pohybujú v rozpätí od 200 tisíc až po 800 tisíc osôb. Ako sme už spomínali, veľké rozdiely medzi jednotlivými odhadmi majú pravdepodobne svoj pôvod v účelovosti niektorých odhadov. Extrémne nízke a extrémne vysoké odhady (pod 300 tisíc resp. nad 500 tisíc osôb) nerešpektujú demografické zákonitosti a nie sú preto reálne. Skôr než uvedieme konkrétny odhad počtu rómskych detí žijúcich na Slovensku, zopakujeme známe fakty, z ktorých budeme vychádzať.

Posledný relevantný údaj o počte Rómov na Slovensku, ktorý pochádza z oficiálneho štatistického zdroja, je z roku 1980. Vtedy sa pri špeciálnom zisťovaní v rámci SODB zistilo 200 tisíc príslušníkov rómskeho etnika. Spôsob zisťovania síce odporuje súčasným predstavám o dodržiavaní ľudských práv, je však zárukou, že skutočný počet Rómov sa od zisteného príliš nelíši¹⁵. V dôsledku vysokej pôrodnosti sa počet Rómov v 80. rokoch minulého storočia naďalej zvyšoval. Na konci 80. rokov evidovali vtedajšie národné výbory 254 tisíc Rómov v súvislosti so žiadosťou o poskytnutie sociálnych dávok. S určitosťou preto môžeme tvrdiť, že v roku 1989 počet Rómov na Slovensku presiahol 300 tisícovú hranicu. Je to zároveň posledný celoštátny údaj o počte Rómov, ktorý je k dispozícii. Pri spomaľujúcej sa (ale ešte stále relatívne vysokej) reprodukcii Rómov v 90. rokoch je zrejmé, že reálny odhad súčasného počtu Rómov sa musí pohybovať v blízkosti hodnoty 400 tisíc osôb.

Tabuľka 3.1. Počet Rómov v SR

Rok	Počet Rómov (tis.)	Podiel Rómov (%)	Ročný prírastok (%)
1981	235,0	4,7	3,0
1985	265,8	5,1	3,1
1990	307,4	5,8	2,8
1995	348,9	6,5	2,1
2000	379,2	7,0	1,6
2002	390,0	7,3	1,4

Zdroj: INFOSTAT - VDC

Odlíšne reprodukčné správanie Rómov v porovnaní s nerómskou populáciou (vyššia pôrodnosť, vyššia úmrtnosť) má za následok rozdiely vo vekovej štruktúre obyvateľstva. Rómske obyvateľstvo je mladšie, detská zložka je v rómskej populácii silno zastúpená. Kým v populácii SR tvoria v súčasnosti deti do 15 rokov 18% z celkového počtu obyvateľov a ich podiel dlhodobo klesá, podiel detí v rómskej populácii sa dlhodobo zvyšuje a v súčasnosti presahuje 30%¹⁶.

Tabuľka 3.2. Vekové zloženie Rómov v roku 2002

Spolu	Veková skupina 0-14		Veková skupina 15-44		Veková skupina 45-64		Veková skupina 65+	
	Počet	%	Počet	%	Počet	%	Počet	%
390000	132 000	33,8	185 000	47,4	50 000	12,8	23 000	5,9

Zdroj: INFOSTAT - VDC

¹⁵ Podľa odhadov bol údaj o počte Rómov podhodnotený maximálne o 10 až 15%, pričom podhodnotenie sa týkalo výlučne integrovane žijúcej časti Rómov.

¹⁶ Takúto hodnotu sme z celorepublikového hľadiska zaznamenali naposledy v 50. rokoch minulého storočia.

Na konci roku 2002 žilo na Slovensku približne 130 tisíc rómskych detí vo veku 0 až 14 rokov. Najmladšiu populáciu majú Rómovia žijúci v segregovaných osadách. Tu deti do 15 rokov tvoria až 40% z celkového počtu obyvateľov. U čiastočne integrovaného rómskeho obyvateľstva je podiel detí vo veku 0 až 14 rokov približne 33% a u integrovaných sa pohybuje zhruba na úrovni celoslovenského priemeru. To znamená, že v segregovaných obciach žije približne 50 tisíc detí do 15 rokov, v čiastočne integrovaných 65 tisíc a 15 tisíc rómskych detí žije v celkom integrovanom prostredí. Keď neberieme do úvahy stupeň integrácie, deti do 15 rokov tvoria zhruba tretinu z celkového počtu Rómov žijúcich na Slovensku.

3.1.3. Detská úmrtnosť v rómskej populácii

Úmrtnosť rómskeho obyvateľstva je vyššia ako nerómskeho. Platí to pre celý vekový interval. Odhady vo väčšine prípadov uvádzajú rozdiel v strednej dĺžke života pri narodení až 10 rokov v neprospech Rómov. Najnovšie odhady však ukazujú, že rozdiel nemusí byť až tak výrazný (Mészáros - Vaňo, 2004). Stredná dĺžka života pri narodení dosahuje hodnotu približne 66 rokov pre rómskych mužov a 75 rokov pre rómske ženy. Znamená to rozdiel oproti celoslovenskej hodnote „len“ zhruba 3 roky pre mužov a 2,5 rokov pre ženy. V skupine neintegrovaných Rómov je situácia nepriaznivejšia. Muži žijú v priemere o 4 roky a ženy až o 4,5 roka kratšie ako priemerný obyvateľ resp. obyvateľka SR.

Rozhodujúci vplyv na kratšiu strednú dĺžku života pri narodení u Rómov má nepriaznivá situácia v detskej úmrtnosti. Dojčenská úmrtnosť u rómskej populácie dosahuje viac ako dvojnásobnú hodnotu v porovnaní s hodnotou za SR. V segregovaných obciach je dojčenská úmrtnosť ešte o ďalších 15% vyššia, na 1 000 živonarodených detí pripadá zhruba 20 zomretých do 1 roka. V porovnaní s hodnotou za SR ide o hodnotu 2,5-násobnú.

3.1.4. Plodnosť rómskych dievčat

Rómska plodnosť je dlhodobo vyššia ako plodnosť nerómskeho obyvateľstva. Predovšetkým tradícia mnohodetných rodín a veľmi nízky vek matiek pri prvom pôrode má za následok, že plodnosť rómskych žien je viac ako dvojnásobná v porovnaní s hodnotou za SR (v SR na 1 ženu v reprodukčnom období pripadá v priemere 1,2 detí, u rómskej populácie zhruba 2,7 detí). V segregovaných obciach je to v priemere až 4,5 detí, čo je hodnota 3,5-násobná v porovnaní s priemerom SR.

Vo veku do 15 rokov je plodnosť na Slovensku relatívne nízka. Veľmi mladým matkám sa za 1 rok narodí v priemere 30 až 40 detí (na 1 000 žien vo veku 12 až 14 rokov pripadá zhruba 0,3 živonarodených detí). Veľká väčšina veľmi mladých matiek na Slovensku sú Rómky. Podľa odhadov je rómska plodnosť vo veku do 15 rokov niekoľkonásobne vyššia v porovnaní s celorepublikovou hodnotou. Veľmi mladé rómske matky pochádzajú takmer výlučne z neintegrovaného alebo čiastočne integrovaného prostredia.

3.2. PROGNOZA DETSKEJ ZLOŽKY RÓMSKEJ POPULÁCIE

V slovenskej demografickej literatúre existuje len veľmi málo štúdií venovaných prognózam rómskeho obyvateľstva. Posledné prognózy vývoja rómskeho obyvateľstva sú z roku 2002, a preto v nich nie sú zohľadnené výsledky najnovších analýz. Mierne nadhodnotené sa v prognózach zdá byť obyvateľstvo v strednom veku na úkor staršieho obyvateľstva, čo však pre účely tejto štúdie nie je rozhodujúce.

Podľa väčšiny prognóz sa bude intenzita reprodukčného správania Rómov znižovať a postupne približovať k nerómskemu obyvateľstvu. V najbližších desaťročiach však rómska reprodukcia zostane intenzívnejšia ako nerómska.

Predpokladá sa, že do roku 2025 sa počet obyvateľov SR výraznejšie nezmení. Trvalejší pokles počtu obyvateľov sa očakáva až po roku 2025. Zmeny vo vekovej štruktúre sa však prejavujú už v najbližšom období. Do roku 2025 sa priemerný vek obyvateľstva zvýši o viac ako 6 rokov (18%). Podiel detí do 15 rokov sa zníži z 18% v roku 2002 na 14,2% v roku 2025 (pokles zhruba o 100 tisíc osôb).

Vývoj počtu a štruktúry rómskeho obyvateľstva bude výrazne odlišný. Počet Rómov žijúcich na Slovensku sa do roku 2025 zvýši zhruba o 31% a dosiahne hodnotu 525 tisíc osôb. Odhadovaný celkový prírastok bude 130 tisíc osôb, čo znamená priemerný ročný prírastok 5000 osôb. Zhruba od roku 2015 sa začnú prírastky rómskeho obyvateľstva znižovať a po roku 2030 sa pravdepodobne prírastok rómskeho obyvateľstva zastaví¹⁷. Uvedený vývoj bude znamenať, že podiel rómskeho obyvateľstva na celkovom počte obyvateľov sa zvýši zo súčasných zhruba 7% na približne 10% v roku 2025.

Tabuľka 3.3. Prognóza rómskeho obyvateľstva

Rok	Počet (tis.)	Podiel (%)	Ročný prírastok (%)
2005	402,9	7,5	1,5
2010	435,3	8,1	1,6
2015	468,9	8,7	1,4
2020	499,2	9,2	1,1
2025	524,0	9,7	0,8

Zdroj: INFOSTAT - VDC

Aj v rómskej populácii sa bude zrýchľovať proces starnutia obyvateľstva, úroveň však bude podstatne nižšia ako u nerómskeho obyvateľstva. Počet detí do 15 rokov v rómskej populácii sa bude v prognózovanom období pohybovať v rozpätí 120 až 130 tisíc osôb. Stagnácia detskej zložky rómskeho obyvateľstva pri súčasnom zvyšujúcom sa počte Rómov bude znamenať zníženie podielu detí do 15 rokov v rómskej populácii zo súčasných zhruba 33% na približne 25% v roku 2025. Podiel rómskych detí v detskej zložke obyvateľstva SR sa však zvýši zo súčasných zhruba 14% na približne 17% v roku 2025.

¹⁷ V dôsledku meniaceho sa reprodukčného správania Rómov (znižovanie plodnosti, znižovanie úmrtnosti) sa postupne (najskôr v priebehu jednej generácie) zmení vekové zloženie obyvateľstva. Bude sa zvyšovať podiel starších ľudí a znižovať podiel obyvateľov vo veku najvyššej reprodukcie. To znamená, že sa bude znižovať počet narodených a zvyšovať počet zomrelých. Ako vyplýva z výsledkov projekcie rómskeho obyvateľstva do roku 2025, najskôr po roku 2030 môže tento vývoj dospieť do stavu, keď sa počet narodených a počet zomrelých Rómov dostanú do rovnováhy.

Tabuľka 3.4. Prognóza detskej zložky rómskej populácie

Rok	Veková skupina 0-14	
	Počet (tis.)	Podiel (%)
2005	131 746	32,7
2010	124 225	28,5
2015	129 704	27,7
2020	134 334	26,9
2025	131 401	25,1

Zdroj: INFOSTAT - VDC

Všetky prognózy sú spracované len za rómske obyvateľstvo ako celok, nie je zohľadnený stupeň spoločenskej integrácie. Je predpoklad, že v dôsledku pokračujúcej integrácie sa bude početnosť neintegrovanej (segregovanej) skupiny Rómov postupne znižovať.

3.3. RÓMSKI ŽIACI V SYSTÉME POVINNEJ ŠKOLSKEJ DOCHÁDZKY

V súčasnosti je v SR 10-ročná povinná školská dochádzka, ktorá sa týka detí vo veku od 6 do 15 rokov¹⁸. Na konci roku 2002 bolo na Slovensku vo veku povinnej školskej dochádzky 732,3 tisíc detí, z toho bolo približne 99,4 tisíc rómskych (13,6%). Uvedené počty predstavujú potenciál žiakov základných škôl. Je zrejmé, že potenciálny počet žiakov vždy prevyšuje skutočný počet žiakov. Časť detí vo veku povinnej školskej dochádzky sa vyučovacieho procesu z rôznych dôvodov nezúčastňuje. Dá sa predpokladať, že nenaplnenie demografického potenciálu je väčšie u rómskych detí. To znamená, že s veľkou pravdepodobnosťou je podiel rómskych žiakov nižší ako podiel rómskych detí vo veku povinnej školskej dochádzky.

Tabuľka 4.5. Prognóza rómskych detí vo veku povinnej školskej dochádzky

Rok	Počet detí (tis.)	Podiel (%)
2002	99,4	13,6
2005	93,4	14,3
2010	81,7	15,0
2015	81,6	15,7
2020	88,4	16,5
2025	90,7	17,1

Zdroj: INFOSTAT - VDC

Aj keď podľa odhadov sa bude počet rómskych detí postupne znižovať, a to vo všetkých vekových kategóriách, ich podiel na celkovom počte detí v SR sa bude zvyšovať. Platí to aj pre vekovú skupinu 6 až 15 rokov. Dôvodom je skutočnosť, že pokles počtu nerómskych detí je výraznejší ako pokles počtu rómskych detí. Neočakáva sa, že by v najbližších desaťročiach dosiahol počet Rómov vo veku povinnej školskej dochádzky súčasnú 100-tisícovú hranicu. Do roku 2015 sa očakáva pokles rómskych detí vo veku 6 až 15 rokov zhruba na hodnotu 81,5 tisíc a následne do roku 2025 znovu nárast tesne nad 90-tisícovú hranicu, čo bude pravdepodobne na dlhšie obdobie najvyššia hodnota. Podiel rómskych detí vo veku povinnej školskej dochádzky na celkovom počte detí vo veku 6 až 15 rokov sa bude plynulo zvyšovať zo súčasných necelých 14% na 15,7% v roku 2015 a 17,1% v roku 2025.

¹⁸ Existujú samozrejme výnimky spôsobené odkladom začiatku školskej dochádzky alebo odkladom plnenia školskej dochádzky.

3.4. ZÁVERY

Rozdielne reprodukčné správanie rómskeho obyvateľstva má okrem iného za následok odlišnú vekovú štruktúru. Detská zložka obyvateľstva je v rómskej populácii zastúpená výraznejšie ako v nerómskej populácii. To znamená, kým Rómovia tvoria v súčasnosti na Slovensku asi 7% z celkového počtu obyvateľov, v detskej zložke obyvateľstva (deti do 15 rokov) sú rómske deti zastúpené 13,5%. Zhruba rovnaký podiel rómskych detí je aj medzi školopovinnou mládežou. Najviac školopovinných rómskych detí je v regiónoch s tradične vysokým podielom rómskeho obyvateľstva. Všetky tieto regióny sa nachádzajú na juhu stredného Slovenska a na východnom Slovensku.

Spomaľovanie procesu rómskej reprodukcie prebieha menej intenzívne ako u nerómskej populácie, preto sa podiel Rómov v populácii SR zvyšuje a tento trend sa zachová ešte niekoľko desaťročí. Uvedené platí aj pre detskú zložku rómskej populácie, ktorej početnosť sa už nebude výraznejšie zvyšovať, avšak podiel na detskej zložke celej populácie sa zvýši zo súčasných 13,5% zhruba na 17% v roku 2025.

Rómov žijúcich na Slovensku možno na základe spoločenskej integrácie rozdeliť do troch základných skupín – integrovaní (približne 70 tisíc osôb), čiastočne integrovaní (približne 200 tisíc osôb) a neintegrovaní (približne 120 tisíc osôb). Z hľadiska reprodukcie integrovaná časť rómskeho etnika prevzala reprodukčné správanie majoritného obyvateľstva a jej reprodukčné charakteristiky sa významnejšie nelíšia od nerómskeho obyvateľstva žijúceho v príslušnom regióne. Neintegrovaná časť rómskej populácie žije oddelene od nerómskeho obyvateľstva (obvykle v segregovaných osadách). Vplyv okolia je výrazne obmedzený, reprodukčné správanie v osadách sa často riadi vlastnými pravidlami založenými na tradícii a miestnych zvyklostiach. Rozdiely reprodukčných charakteristík v porovnaní s nerómskym obyvateľstvom sú významné. Reprodukčné charakteristiky čiastočne integrovaného rómskeho obyvateľstva sa nachádzajú približne v strede medzi integrovaným a neintegrovaným rómskym obyvateľstvom a sú zhruba rovnakou mierou ovplyvňované modernizačnými trendami nerómskej spoločnosti a rómskymi tradíciami.

Rozdiely medzi jednotlivými skupinami Rómov, spôsobené rôznym stupňom integrácie, sú významné. Týkajú sa všetkých oblastí života - od reprodukcie, cez spôsob života až po vzdelanostnú a životnú úroveň. Preto keď sa uvažuje o zvláštnom prístupe, opatreniach, podpore alebo pomoci je potrebné pristupovať k rómskemu etniku diferencovane. Hlavne keď jednotlivé skupiny je možné pomerne presne identifikovať (na základe rozdielov v demografickom správaní a sociálno-ekonomickej situácii).

LITERATÚRA

Cigánske obyvateľstvo SSR, Bratislava, Slovenský štatistický úrad, 1984.

Mann, A.B.: Rómovia na Slovensku, www.inforoma.sk.

Mészáros, J., Vaňo, B.: Reprodukčné správanie obyvateľstva v obciach s nízkym životným štandardom, Bratislava, INFOSTAT, 2004.

Postavenie rómskeho dieťaťa a žiaka v školskom výchovno-vzdelávacom systéme SR, Prešov, Metodické centrum, 2002.

Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001, Bratislava, Štatistický úrad SR.

Stratégia vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu, Bratislava, Úrad vlády SR, 1999.

Vaňo, B.: Demografická charakteristika rómskej populácie na Slovensku, Bratislava, INFOSTAT, 2001.

Vaňo, B. (ed.): Prognóza vývoja obyvateľstva SR do roku 2050, Bratislava, INFOSTAT, 2002.

Vaňo, B.: Prognóza vývoja rómskeho obyvateľstva v SR do roku 2025, Bratislava, INFOSTAT, 2002.

Vašečka, M. (ed.): Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, Bratislava, IVO, 2002.

Vládna politika a Rómovia 1948-2002, Bratislava, Úrad vlády SR, 2003.

Vývoj obyvateľstva v Slovenskej republike (1993-2003). Bratislava, Štatistický úrad SR.

Základné informácie o problémoch rómskej menšiny. Bratislava, Úrad vlády SR, 2001.

Základné tézy koncepcie politiky vlády SR v integrácii rómskych komunit, Bratislava, Úrad vlády SR, 2003.

4. PROCES ZARAĐOVANIA A PRERAĐOVANIA V ZÁKLADNOM ŠKOLSTVE

Jana Tomatová

Špecifickou témou v kontexte problematiky vzdelávania rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v slovenskom školstve je proces zaraďovania a preraďovania žiakov v základnom školstve, bežnom a špeciálnom. Proces zaraďovania a preraďovania sa dostal do pozornosti zainteresovaných odborníkov predovšetkým v súvislosti s intenzívne diskutovanou témou ostatného obdobia, ktorou sú poznatky o neprimerane vysokom počte rómskych žiakov vzdelávaných v špeciálnych základných školách a triedach pre žiakov s mentálnym postihnutím (ŠZŠ a ŠT pre MP).

Význam procesu zaraďovania a preraďovania sa v tomto kontexte osvetlí v súvislosti so zisteniami viacerých analýz venujúcich sa problematike vzdelávania rómskych žiakov, že medzi príčinami vysokého počtu týchto žiakov vzdelávaných v špeciálnom školstve sú aj znevýhodňujúce, prípadne diskriminačné činitele nachádzané v procese zaraďovania a preraďovania žiakov pri vstupe a počas primárneho vzdelávania. O akých znevýhodňujúcich činiteľoch, nedostatkoch hovoria výskumy dostupné k tejto téme na Slovensku? Prinášajú tieto výskumy dostatok spoľahlivých a kvalitných dát, na základe ktorých je možné existujúce nedostatky kvalifikovane riešiť? Analýze a posúdeniu dostupných a relevantných výskumov, ktoré sa zaoberajú problematikou procesu zaraďovania a preraďovania rómskych žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v slovenskom základnom školstve so zameraním na špeciálne vzdelávanie pre žiakov s mentálnym postihnutím sa venujeme v tejto kapitole. Základnými zdrojmi sú výskumy odborných pracovísk a univerzít a výskumy domácich i medzinárodných mimovládnych organizácií.

4.1. VSTUP DO PROBLEMATIKY

Proces zaraďovania a preraďovania žiakov v základnom školstve môžeme považovať za kľúčový komponent pri rozhodovaní o tom, aké vzdelanie dieťa získa. Pri vstupe do primárneho vzdelávania sa posudzuje spôsobilosť dieťaťa pre **zaradenie** do bežného základného vzdelávania. Pokiaľ dieťa vykazuje známky nezrelosti pre zaškolenie, rozhoduje sa u neho o odklade školskej dochádzky, zaradení do nultého alebo prípravného ročníka, alebo o zaradení do špeciálneho vzdelávania. Pri výskyte vzdelávacích ťažkostí u zaškoleného žiaka sa posudzuje stav a príčiny problémov vo vzdelávaní s prípadným návrhom na **preradenie** do iného typu vzdelávania (z bežného do špeciálneho vzdelávania, resp. v rámci špeciálneho vzdelávania do iného podtypu). Pre možnosť objektívneho rozhodnutia o osude dieťaťa v kontexte vzdelávania je náležitý a spravodlivý priebeh procesu zaraďovania/preraďovania nevyhnutný.

Hodnotenie a rozbor niektorých aspektov procesu zaraďovania a preraďovania žiakov v základnom školstve pri odhaľovaní príčin problémov vo vzdelávaní rómskych žiakov, najmä v súvislosti s ich častým zaraďovaním a preraďovaním do špeciálneho vzdelávania pre žiakov s mentálnym postihnutím, nie je témou novou. Z obdobia spred 20 – 30 rokov sú k dispozícii viaceré psychologické výskumy venujúce sa tejto téme¹⁹. Keď porovnáme vtedajšie a súčasné zistenia musíme konštatovať, že mnohé z nich sú prinajmenšom veľmi podobné, resp. sú aktuálne aj dnes.

¹⁹ Pozri napr. Kleinová, 1981, Bajo, 1985.

V súčasnosti je dotknutá problematika riešená v súvislosti s prebiehajúcimi zmenami v slovenskom výchovno-vzdelávacom systéme v zmysle Národného programu výchovy a vzdelávania na najbližších 15 až 20 rokov, tlakom na potrebu riešiť vzdelávanie rómskych detí zo strany Európskej únie a potrebou riešiť vzdelávanie detí so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami (ŠVVP) všeobecne.

Zistenia a dáta výskumov, ktoré máme k téme zaradovania a preradovania rómskych žiakov zo znevýhodneného prostredia do špeciálneho vzdelávania na Slovensku k dispozícii, môžeme vo všeobecnosti zhodnotiť:

- odborné vedecké výskumy špecificky zamerané – poskytujú platné a spoľahlivé odpovede na konkrétne otázky, používajú reprezentatívne vzorky, ich závery a odporúčania môžu byť ťažšie dostupné pre dotknuté zodpovedné orgány a ďalších užívateľov, problematické tak môže byť ich uplatnenie pri tvorbe politik,
- širšie zamerané výskumy a správy – po odbornej stránke analýza problémov nebýva vždy dostatočne hlboká, v niektorých prípadoch skresľujúca pri zameraní alebo informovaní o len jednom aspekte problému. Ich vysoký prínos je v tom, že zacielujú pozornosť zodpovedných orgánov na tie okruhy a potreby, ktorých riešeniu je nutné sa venovať. Často prinášajú zistenia o prípadoch porušenia legislatívy, negatívnej diskriminácie, rasistických predsudkov. Zvyčajne vychádzajú z menších vzoriek alebo z prípadových štúdií.

4.2. RÓMSKI ŽIACI ZO SOCIÁLNE ZNEVÝHODNENÉHO PROSTREDIA A ŠPECIÁLNE VZDELÁVANIE PRE ŽIAKOV S MENTÁLNYM POSTIHNUTÍM

Štatistické zistenia o počte rómskych žiakov v základnom školstve poukazujú na vysoké počty týchto žiakov vzdelávaných v špeciálnom školstve pre žiakov s mentálnym postihnutím²⁰. Tento počet je nadmerný aj pri zohľadnení prípadnej vyššej zdravotnej rizikovosti tejto skupiny, a tak možnosti častejšieho výskytu fyziologicky podmienenej mentálnej retardácie. Pri hľadaní príčin tohto stavu musíme nutne začať uvažovať o dvoch možných podmienkach:

- ide o porušenia legislatívy pri procese zaradovania/preradovania rómskych detí do špeciálnych základných škôl a tried,
- ide o iné činitele pôsobiace v procese zaradovania/preradovania rómskych detí do špeciálnych základných škôl a tried.

Poznatky z výskumov a prieskumov na Slovensku poukazujú na existenciu oboch elementov ako zdrojov nedostatkov vzdelávania rómskych detí.

4.3. DIAGNOSTICKÉ VYŠETRENIE

Diagnostické vyšetrenie v kontexte vzdelávania slúži k posúdeniu schopností a spôsobilostí dieťaťa pre zaškolenie v určitom type vzdelávania (bežné, špeciálne). Pokiaľ sa ukazuje, že dieťa by malo byť zaradené alebo preradené do špeciálneho vzdelávania pre žiakov s mentálnym postihnutím, v oboch prípadoch musí byť posúdené psychológom a špeciálnym pedagógom, pediatrom, respektíve ďalším odborníkom.

²⁰ Oficiálne získavané údaje neinformujú o skutočných počtoch žiakov, o ktorých sa predpokladá, že pochádzajú z rómskeho etnika a sociálne znevýhodneného prostredia. Napriek tomu majú dostupné údaje vypovedajúcu hodnotu: V školskom roku 2000/2001 tvorili žiaci rómskej národnosti (deklarovaná etnicita) na základných školách 0,7% všetkých žiakov, pričom na špeciálnych školách 7,3% všetkých žiakov. V školskom roku 1989/1990, kedy boli žiaci sledovaní ešte ako deti cigánskeho pôvodu (pripísaná etnicita) tvorili na špeciálnych základných školách 64,3% všetkých žiakov (podľa Súčasný stav..., 2003).

Samotné diagnostické vyšetrenie má viacero aspektov, ktoré sa ukázali ako zdroj znevýhodňujúcich činiteľov pre rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, vedúci k ich častému zaradeniu do špeciálnych základných škôl a tried pre žiakov s mentálnym postihnutím.

4.3.1. Psychodiagnostické testy

Do špeciálnej základnej školy môže byť podľa platnej legislatívy zaradené/preradené len také dieťa, u ktorého bola stanovená diagnóza mentálnej retardácie²¹. Stanovenie úrovne mentálnej retardácie vykonáva psychológ pomocou psychodiagnostických intelektových testov. Posúdenie mentálnej úrovne a určenie diagnózy mentálnej retardácie pomocou testov intelektu však nie je jednoduchou, priamočiarou záležitosťou, ale v tomto procese existujú viaceré problematické faktory²².

Prvým z nich sú samotné testy intelektu. Zrodenie intelektového testu so sebou prinieslo viacero pozitív ale aj množstvo nevyjasnených otázok. Z nich najdôležitejšími sú otázky či to, čo intelektové testy merajú je naozaj inteligencia a či sú testové výsledky platné a spoľahlivé u všetkých jedincov bez ohľadu na prostredie a kultúru, z ktorej pochádzajú. V súčasnosti sa odborníci zhodujú, že klasické intelektové testy merajú len určitý výsek zo schopností, ktoré radíme k inteligencii a tiež, že nie je možné ich používať bez obmedzení u príslušníkov minoritných skupín, pokiaľ test nebol na danej skupine štandardizovaný (tzn. pokiaľ príslušný test nemá špecifické normy slúžiace na posúdenie jedincov z danej skupiny).

Téma testovania intelektových spôsobilostí príslušníkov menšinových kultúr, cudzincov, jedincov zo sociálne a ekonomicky znevýhodneného prostredia pomocou testov štandardizovaných na majoritnej populácii danej krajiny je už dlhú dobu bohato zastúpená v medzinárodných diskusiách a výskumoch a reflektovaná v opatreniach pri vzdelávaní minorít. U nás začína byť táto problematika riešená v súvislosti s tými rómskymi deťmi, ktoré vyrastajú v znevýhodnenom prostredí v sociálne vylúčených komunitách. U tejto skupiny detí pri vyšetrovaní a aplikovaní testov je potrebné brať do úvahy kontext, že dieťa vyrastá v type kultúry odlišnom od majoritnej a tiež v type sociálne znevýhodneného prostredia, marginalizovaného a chudobného. Klasické testy intelektu používané na Slovensku na diagnostiku detí podľa hodnotení a výskumov nezodpovedajú požiadavke kultúrnej nepredpojatosti a nízky výkon rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia v nich nemusí byť vôbec zapríčinený mentálnym zaostávaním (Sekyt, 2000, Reintegrácia..., 2004, Tomatová, 2004, Poledňová-Zobačová, v tlači).

Hoci na otázku objektivitu výsledkov rómskych detí v psychodiagnostických testoch bolo poukázané už v minulosti (pozri napr. Bajo, 1984), doposiaľ je k dispozícii len minimum odborných výskumov, ktoré sa zaoberali analýzou vhodnosti konkrétnych intelektových testov používaných pri posudzovaní v procese zaradenia a preradenia do vhodného typu vzdelávania u rómskych detí zo sociálne znevýhodneného prostredia. Výskumné a hodnotiace správy niektorých mimovládnych organizácií poukazujú na určité problémy aplikácie psychodiagnostických testov u rómskych detí zo znevýhodneného prostredia pri rozhodovaní o ich zaradení do špeciálneho vzdelávania, avšak rozbor nie je dostatočný pre poznanie hlbších

²¹ Zákon 29/1984, Vyhláška 212/1991. V minulosti predpisy umožňovali zaradiť do špeciálnych základných škôl aj žiakov, ktorí nemali predpoklady zvládnuť bežnú základnú školu, u ktorých však diagnóza mentálnej retardácie nemusela byť stanovená.

²² Okrem iného je uvedené problematickým z toho dôvodu, že prejav a tým aj ohodnotenie dvoch hlavných komponentov mentálnej retardácie, tzn. znížená kognitívna schopnosť a sociálna kompetencia (tj. zlyhávanie v plnení veku primeraných očakávaní vo svojom sociálnom prostredí), sú podmienené sociálnymi a kultúrnymi vplyvmi. Pozri ICD-10, 1993.

súvislostí a dôsledkov. Dva odborné výskumy, ktoré mali za cieľ zistiť platnosť a spoľahlivosť výsledkov rómskych detí v dvoch v diagnostickej praxi u detí najpoužívanejších intelektových testov ukázali, že použitie týchto nástrojov u rómskych detí zo znevýhodneného prostredia pri vstupe do školskej dochádzky je metodologicky nesprávne (Ferjenčík-Bačová-Bányaiová, 1994 a Ferjenčík, 1997). Pre rómske deti vstupujúce do primárneho vzdelávania (teda aj pri rozhodovaní o zaradení do špeciálneho vzdelávania) sú oba testy náročné, deti vo vývine nie sú pripravované na takýto typ úloh. To znamená, že **diskriminačná schopnosť týchto testov je u tejto skupiny detí slabá a neposudzuje ich skutočné kognitívne predpoklady**. Uvedené výskumy sa však zaoberali posúdením testov intelektu len u rómskych detí vstupujúcich do školskej dochádzky. V súčasnosti tak naďalej chýba posúdenie vhodnosti psychodiagnostických nástrojov používaných na diagnostiku rómskych detí pri rozhodovaní o preradení do iného typu vzdelávania (čiže u detí už zaškolených), a taktiež overenie ďalších najpoužívanejších diagnostických metodík.

Pre zlepšenie diagnostického testovania rómskych detí zo znevýhodneného prostredia je potrebné riešiť dvojaký problém, a to problém kultúrnej predpojatosti testu a problém možnosti testu rozlíšiť fyziologicky podmienenú mentálnu retardáciu a zaostávanie vo vývine podmienené sociálne, tzn. **ohodnotiť skutočný kognitívny potenciál testovaného**.

Donedávna neboli na Slovensku k dispozícii žiadne testové nástroje zamerané na kultúrne a sociálne nepredpojaté testovanie rómskych detí zo znevýhodneného prostredia. Projekt Reintegrácia sociálne znevýhodnených detí zo špeciálnych základných škôl do štandardných základných škôl (2004) vyvinul dve metodiky určené pre objektívnejšie posúdenie týchto detí v kontexte vzdelávania. Prvá z nich slúži pre posudzovanie školskej spôsobilosti sociálne znevýhodnených detí pri vstupe do primárneho vzdelávania (Test školskej spôsobilosti sociálne znevýhodnených detí). Druhou je diferenciálno-diagnostická testová batéria na vylúčenie mentálnej retardácie u detí zaškolených v špeciálnych základných školách (RR screening). Posledne uvedený nástroj bol konštruovaný tak, aby umožnil u tejto skupiny posúdenie skutočných poznávacích predpokladov žiaka, teda rozlíšenie možného sociálneho zaostávania a fyziologicky podmieneného mentálneho zaostávania. Jeho obmedzením pre širšie použitie je vekový limit - deti vo veku 6-10 rokov a obsahový limit - poskytuje normy len pre rómske deti zaškolené v špeciálnych základných školách. Čo je dôležité, nie je to klasický intelektový test, ale screening, ktorý bol vyvinutý ako prostriedok pre posúdenie týchto detí pre reintegráciu do bežného základného vzdelávania. Umožňuje vylúčiť mentálnu retardáciu u tejto skupiny detí, **nie ju však potvrdiť**. Nemôže byť teda použitý ako ústredný nástroj pri rozhodovaní o zaradení/preradení dieťaťa do špeciálneho vzdelávania.

Z uvedeného vyplýva, že test intelektu so špecifickými normami pre rómske deti zo znevýhodneného prostredia, ktorý by bol spoľahlivým nástrojom pre diagnostiku intelektových schopností tejto skupiny detí, zatiaľ nie je na Slovensku k dispozícii. Je nevyhnutné pokračovať vo výskumných aktivitách v oblasti vývinu diagnostických nástrojov s prepojením na oblasť získavania poznatkov o špecifických charakteristikách a potrebách danej skupiny detí **vo všeobecnom rámci zmien vo vzdelávaní, zvyšovaní podpory a pomoci pri vzdelávaní, rozvoji preventívnych a intervenčných nástrojov u detí so špecifickými výchovno-vzdelávacími potrebami a detí zo sociálne marginalizovaných skupín**.

4.3.2. Stanovenie diagnózy

Objektívne posúdenie rómskeho dieťaťa zo znevýhodneného prostredia je v našich podmienkach negatívne ovplyvnené chýbaním vhodných diagnostických nástrojov a chýbaním komplexného kvalitatívneho opisu charakteristík týchto detí pre potreby diagnostiky. Výkon rómskeho dieťaťa zo sociálne znevýhodneného prostredia v používaných psychodiagnostických testoch

a v školských úlohách pri vstupe do školy je negatívne podmienený tým, že dieťa **nie je** vo svojom prostredí a pred vstupom do školy dostatočne stimulované alebo je stimulované **iným spôsobom** ako testové úlohy očakávajú.

Ďalším významným nedostatkom sú zistenia o jednorazovosti a krátkosti diagnostického vyšetrenia pri posudzovaní dieťaťa. Objektívne a platné posúdenie poznávacích schopností a tiež nadviazanie kontaktu s dieťaťom vyžaduje určitú dĺžku vyšetrenia a opakovanie sedenia. Z praxe boli na základe rozhovorov so zainteresovanými odborníkmi, respektíve priameho pozorovania diagnostickej práce pri diagnostike rómskych detí v súvislosti s odporúčaním zaradenia do ŠZŠ zaznamenané niektoré prípady nedodržania týchto podmienok (ERRC, 2004, Tomatová, 2004).

4.3.3. Tímovosť v diagnostike

Zaradenie/preradenie dieťaťa do špeciálneho vzdelávania by malo byť uskutočnené až po tom, čo minimálne dvaja odborníci dieťa vyšetřili a dieťaťu tento typ vzdelania odporučili. Pohľad minimálne dvoch odborníkov (predovšetkým psychológ a špeciálny pedagóg), ktorý by mal byť podkladom pre tvorbu vzdelávacieho plánu dieťaťa, poskytuje platný a spoľahlivý obraz o vývine, schopnostiach a predpokladoch dieťaťa a znižuje možnú chybovosť jedného vyšetrenia. Zistenia z praxe však ukazujú, že tímová práca odborníkov mnohokrát chýba, čím dochádza k porušeniu práv dieťaťa a platnej legislatívy. Jediným odborníkom, ktorý dieťa podrobnejšie posudzuje a následne odporúča zaradenie do špeciálnej triedy alebo školy pre žiakov s mentálnym postihnutím je často len psychológ.

Štúdium žiackej dokumentácie na ŠZŠ (Horváthová, 1993, Vojáčková, 2001) odhalilo viaceré prípady nekompletnej dokumentácie u žiakov školu už navštevujúcich, kde chýbali predovšetkým odborné vyšetrenia. Výskum na ŠZŠ a ŠTpreMP na základe rozhovorov s riaditeľmi ukázal, že na 40% týchto škôl sa vyskytujú prípady alebo je bežné, že dieťa nie je pred zaradením/preradením vyšetrené špeciálnym pedagógom (Tomatová, 2004). Na tieto nedostatky a porušenia platnej legislatívy poukazujú aj správy školskej inšpekcie (ŠŠI, 2003(a)).

4.3.4. Posudzovanie v nízkom veku

Rómske deti zo znevýhodneného prostredia prichádzajú väčšinou na vstup do školy nepripravené. Tento fakt ma kritický význam, pokiaľ sa už v tomto období odporúča zaradenie dieťaťa do špeciálneho vzdelávania. V predchádzajúcich častiach sme uviedli, prečo je u diskutovanej skupiny detí v tomto štádiu obmedzená možnosť stanovenia spoľahlivej diagnózy. Ďalším limitujúcim faktorom je, že stav dieťaťa sa môže meniť. Pokiaľ je však dieťa už zaradené v špeciálnom vzdelávaní, možnosť, že bude preradené do bežného vzdelávania je významne obmedzená nízkou priepustnosťou súčasného vzdelávacieho systému²³ a chýbajúcou pravidelnou rediagnostikou žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.

²³ Preraďovanie žiakov vo vyšších ročníkoch zo špeciálnych základných škôl a tried do bežnej základnej školy ako riešenie pri zisteniach nesprávneho zaradenia je problematické predovšetkým z toho dôvodu, že dieťa sa už ťažko adaptuje na obsah, rýchlosť a spôsob výučby v bežnej škole.

4.4. SYSTÉM VZDELÁVANIA

Odporúčanie vhodného vzdelávania pre dieťa nevzniká len na základe vymedzeného posúdenia ich schopností a spôsobilosti, ale na základe posúdenia týchto faktorov v kontexte požiadaviek školy. Odporúčanie odborníkov (učiteľov, psychológov) sa teda v súčasnosti opiera o premisu, že dieťa musí splniť určité predpoklady na to, aby mohlo byť v danom type školy vzdelávané. V súčasnom vzdelávacom systéme platí, že chyba či nedostatok je na strane žiaka, ktorý sa danému systému musí prispôbiť.

4.5. NEJEDNOZNAČNOSŤ LEGISLATÍVNEJ ÚPRAVY, PORUŠENIA PLATNEJ LEGISLATÍVY

Rozbor právnej úpravy procesu zaradovania a preradovania v základnom školstve upozorňuje na niektoré nejednoznačné pravidlá, týkajúce sa zriaďovania odbornej komisie, záväznosti jej rozhodnutia pre postup riaditeľa školy, povinnosti tímovej diagnostiky. O zaradení/preradení dieťaťa rozhoduje riaditeľ školy na základe návrhu odbornej komisie. Odporúčanie odbornej komisie však nie je pre riaditeľa školy záväzné. Čo sa týka povinnosti tímovej diagnostiky, platná legislatíva nevymenúva taxatívne a jednoznačne odborné vyšetrenia, ktoré majú byť u dieťaťa vykonané pred zaradením/preradením do špeciálneho vzdelávania. Povinnosť týchto vyšetrení vyplýva len nepriamo z povinnosti predkladať Návrh na zaradenie-preradenie dieťaťa (ŠEVT 492820), ktorého súčasťou sú dokumenty pre odborné vyšetrenia a tiež z povinnosti po zaradení žiaka viesť príslušnú dokumentáciu.

Aj keď príslušnej legislatíve možno vyčítať istú nejednoznačnosť, dôležité je jej napĺňanie v praxi. Tam sa stretávame s nekompletnou dokumentáciou žiaka zaradeného v špeciálnom vzdelávaní, chýbajúcimi odbornými vyšetreniami až úplnou absenciou zriaďovania odbornej komisie, ktorá by mala zaradenie dieťaťa odporúčať (pozri časť 4.3.3. Tímovosť v diagnostike). Vyskytujú sa tiež prípady, kedy dieťa nie je testované vôbec a vyšetrenie je „doplnené“ až po nástupe do školy. Chýbanie vyšetrení je zdôvodňované nedostatkom psychológov, resp. špeciálnych pedagógov v danej oblasti (ERRC, 2004, Tomatová, 2004). Ostatné uvádzané údaje nie sú priamo podložené štúdiom žiackej dokumentácie, boli získané z interview s terénnymi pracovníkmi, psychológmi, riaditeľmi škôl v daných oblastiach.

4.6. DISKRIMINÁCIA

V procese zaradovania a preradovania rómskych detí zo znevýhodneného prostredia sú okrem znevýhodňujúcich činiteľov zisťované aj prípady diskriminácie týchto detí (OSI, 2001, ŠŠI, 2003(b), ERRC, 2004, Tomatová, 2004). Postupy sú označované za diskriminačné z toho dôvodu, že v daných lokalitách/školách boli zaznamenané len v súvislosti s rómskymi deťmi.

Ide o vytváranie segregovaných rómskych tried a škôl, požiadavky na odborné diagnostikovanie rómskych detí pri vstupe do primárneho vzdelávania paušálne, odborné vyšetrenie až po zaradení do špeciálnej školy/triedy, krátkosť a jednorazovosť vyšetrenia pri zaradovaní do špeciálneho vzdelávania, zaradovanie detí s intelektom v hraničnom pásme do špeciálneho vzdelávania pre žiakov s mentálnym postihnutím. Tieto poznatky boli zisťované v niektorých lokalitách priamym pozorovaním práce učiteľov, diagnostikov, resp. štúdiom žiackej dokumentácie.

4.7 ZÁVER

Diagnostické vyšetrenie má viacero aspektov, ktoré sa ukázali ako zdroj znevýhodňujúcich činiteľov pre rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia, vedúci k ich častému zaradovaniu do špeciálnych základných škôl a tried. Druhú stranu mince problémov tvorí zameranie nášho vzdelávacieho systému v základnej škole. Ministerstvo školstva SR a vláda SR vo svojich materiáloch a koncepciách pre riešenie problematiky vzdelávania rómskych žiakov už v súčasnosti nedostatky väčšiny aspektov procesu zaradovania/preraďovania reflektovali a venujú sa ich riešeniu. Sú to tieto aspekty: psychodiagnostické testy, tímová diagnostika, objektívne (kultúrne a sociálne pozadie a špecifické charakteristiky rómskych detí rešpektujúce) stanovenie diagnóz, grantová podpora výskumov pre skvalitnenie integrovaných programov (akceleračných a motivačných), výskum rečového vývinu rómskych detí, overovanie programov možnosti reintegrácie rómskych žiakov zo špeciálnych základných škôl a tried do základných škôl, zabezpečenie školských psychológov a špeciálnych pedagógov na školách s vyšším počtom žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, vypracovanie modelu poradenských služieb, zamedzenie vytvárania segregovaných rómskych škôl a tried z akýchkoľvek sekundárnych dôvodov, program nultých ročníkov a asistentov učiteľa a pod. Mnohé z nich sú však zatiaľ len na úrovni koncepčných plánov a odporúčaní (napr. rešpektovanie charakteristík rómskych detí pri vyšetovaní, kurikulárna transformácia), resp. sú zatiaľ v pokusnom overovaní (napr. reintegrácia, tútorský systém v posledných ročníkoch základnej školy), alebo niektoré aspekty navrhovaných krokov neboli dopracované (testy intelektu), alebo neboli implementované v záväznej podobe. Ďalšie zo zisťovaných nedostatkov zatiaľ predmetom riešenia neboli (napr. nejednoznačnosť legislatívnych pravidiel procesu zaradovania a preraďovania). Taktiež je nevyhnutné zabezpečiť dôraznejšiu kontrolu uplatňovania v praxi už implementovaných postupov (napr. odborné vyšetovanie pred zaradením do špeciálneho vzdelávania).

O zisteniach a dátach k nami diskutovanej problematike je možné povedať, že všeobecných poznatkov je už v súčasnosti dostatok. Čo chýba, sú špecificky zamerané odborné výskumy, ktoré získavajú konkrétne dáta potrebné pre tvorbu špecifických, platných a udržateľných riešení problémov v školstve a v psychologicko-pedagogickej a špeciálno-pedagogickej praxi ako aj dôraznejšia kontrola dodržiavania legislatívnych pravidiel v praxi.

Ako najdôležitejší prvok riešenia nedostatkov v procese zaradovania a preraďovania rómskych žiakov zo znevýhodneného prostredia do špeciálnych základných škôl a tried pre žiakov s mentálnym postihnutím v rámci problematiky vzdelávania týchto žiakov sa ukazuje, že je potrebné zabezpečiť posúdenie skutočných schopností a predpokladov týchto detí spolu s pripravenosťou školy akceptovať a poskytovať podporu deťom so špecifickými potrebami vo vzdelávaní.

ODPORÚČANIA NA ZÁKLADE UVÁDZANÝCH VÝSKUMOV:

V Koncepcii integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže, vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania schválenej Uznesením vlády SR č. 498 z 26. mája 2004 sú viaceré kroky, zisťované ako znevýhodňujúce činitele vo výskumoch procesu zaradovania a preraďovania rómskych žiakov zo znevýhodneného prostredia, už riešené. V tejto časti preto uvádzame len odporúčania pre špecifikáciu už prijatých úloh, ako aj tie, ktoré ešte zodpovednými orgánmi riešené neboli.

LEGISLATÍVA:

- doplniť a upraviť dikciu zákona týkajúceho sa procesu zaradovania a preradovania v základnom školstve, jednoznačne definovať náležitosti a povinnosti v procese zaradovania a preradovania do špeciálneho vzdelávania,
- dôslednejšia kontrola dodržiavania platnej legislatívy v praxi,
- upraviť ďalšie vzdelávanie pracovníkov pedagogicko-psychologických poradní,
- zdefinovať ako dieťa so ŠVVP aj dieťa pochádzajúce z málo podnetného, kultúrne odlišného a sociálne zanedbaného prostredia.

PSYCHODIAGNOSTICKÉ TESTOVANIE A VÝSKUM:

- realizovať projekt štandardizácie intelektových testov používaných v detskej diagnostike na populácii detí zo znevýhodnených skupín, národnostných menšín a detí imigrantov,
- realizovať projekt vývoja a adaptácie nových testov založených na konceptoch kvalitatívnej diagnostiky a dynamického hodnotenia,
- testovanie psychologickými metodikami pri prijímaní rozhodnutí o vhodnom vzdelávaní realizovať až po dôkladnej príprave detí a malých žiakov (po absolvovaní MŠ, nultého ročníka),
- pri testovaní rómskych detí zo znevýhodneného prostredia vyžadovať prítomnosť známej dospelaj osoby ovládajúcej jazyk dieťaťa,
- podporovať a realizovať odborný výskum špecifických charakteristík psychických procesov a osobnosti detí zo znevýhodneného prostredia a na ich základe podporovať a realizovať vývoj špecifických stimulačných programov rozvoja týchto funkcií založených na moderných poznatkoch o jazykovom a kognitívnom vývine, overiť ich účinnosť a udržateľnosť a využívať ich aj v primárnom vzdelávaní (ZŠ, ŠZŠ),
- pripraviť kvalitatívny opis charakteristík prejavov rómskeho dieťaťa zo znevýhodneného prostredia pre potreby diagnostiky,
- vo vzdelávaní rómskych detí zo znevýhodneného prostredia rozvíjať najskôr základné psychické funkcie, až potom pristupovať k osvojovaniu školských spôsobilostí,
- navýšenie odborného personálu pedagogicko-psychologických poradní,
- príprava vzdelávacích seminárov a diskusných fór pre výmenu skúseností diagnostikov v súvislosti s vyšetrovaním detí zo znevýhodnených skupín, národnostných menšín a detí imigrantov.

LITERATÚRA:

Bajo, I.: Cigánski žiaci v slovenských školách ako psychopedický problém, In: Špeciálna pedagogika, 2, 1984, s. 51 – 53.

Bajo, I.: Cigánski žiaci v slovenských školách ako psychopedický problém, In: Špeciálna pedagogika, 1, 1985, s. 51 – 64.

ERRC, European roma rights center: Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe, a survey of patterns of segregated education of Roma in Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Romania, and Slovakia, ERRC, 2004, www.errc.org.

Ferjenčík, J., Bačová, L., Bányaiová, T.: Kvantitatívne a kvalitatívne rozdiely v riešení farebných progresívnych matíc medzi slovenskými a rómskymi deťmi. In: Psychológia a patopsychológia dieťaťa, 29, 1994, č. 1, s. 9 – 25.

Ferjenčík, J.: Validita a reliabilita verbálnych škál Wechslerovho inteligenčného testu u rómskych detí. In: *Psychológia a patopsychológia dieťaťa*, 32, 1997, č. 3, s. 277 – 288.

Horváthová, A.: *Selekcia, zaraďovanie a preradovanie detí do osobitnej školy*, Pedagogická fakulta UK, diplomová práca, Bratislava, 1993.

ICD-10 Classification of mental and behavioural disorders. Diagnostic criteria for research, WHO, Geneva, 1993.

Kleinová, R.: *Kritériá a metódy vyšetovania intelektu a vlastností cigánskych detí*. Záverečná správa č. R-300, VÚDPaP, Bratislava, 1981.

Koncepcia integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže, vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania, MŠ SR, 2004, www.education.gov.sk.

OSI, Open society insitute: *Monitoring EU accession process: Minority protection in Slovakia*, OSI, 2001.

Poledňová, I, Zobačová, J.: *Rómské deti předškolního věku a jejich příprava na zahájení školní docházky*. Konference Multikulturní výchova v dnešní společnosti, Pedagogická fakulta MU, 14. – 15. 5. 2003, v tlači.

Reintegrácia sociálne znevýhodnených detí zo špeciálnych škôl do štandardných základných škôl, Záverečná správa, 2004, www.vudpap.host.sk.

Sekyt, V.: *Zamyšlení nad zvláštnostmi romských dětí vstupujících do školy*. Institut pedagogicko-psychologického poradenství ČR, In: *Vychovné poradenství*, č. 22, 2000.

Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a žiakov, MŠ SR, 2003, www.education.gov.sk.

Správa o stave a úrovni kvality výchovy a vzdelávania, podmienok a riadenia v špeciálnej základnej škole v SR v školskom roku 2002/2003(a), Štátna školská inšpekcia.

Protokol o výsledku komplexnej inšpekcie, číslo 7304/2002-2003(b), Štátna školská inšpekcia, Školské inšpekčné centrum Prešov.

Tomatová, J.: *Na vedľajšej koľaji. Je proces zaraďovania rómskych detí do špeciálnych základných škôl znevýhodňujúcim činiteľom?*, SGI, Bratislava, 2004.

Vojáčková, M.: *Zaraďovanie alebo preradovanie žiakov do špeciálnych škôl psychopedického typu*. Pedagogická fakulta UK, diplomová práca, Bratislava, 2001.

5. RÓMSKE DETI V ŠKOLSTVE Z POHLĀDU ŠKOLSKEJ INŠPEKCIE

Anna Dluhořov
řkolsk inřpekn centrum Kořice

řttna řkolsk inřpekcia ako orgán řttnej správy v řkolstve pln funkciu kontroly řttu nad úrovňou výchovy a vzdelávania v řkolch a řkolskch zariadeniach v Slovenskej republike. Obsahom prsievku sú zistenia týkajúce sa stavu a úrovne výchovy a vzdelávania rómských detí, ktoré řkolsk inřpekcia získala dostupnými inřpeknmi prostriedkami. Zistenia poukazujú na nepriazniv stav vo vzdelávaní Rómov a pretrvvajce problémy:

- v nedostatočnom zařkolovan rómských detí do materských řkl pred plnením povinnej řkolskej dochádzky; na nedostatky v procese zaraďovnia rómských řiakov do špecilnch základných řkl; upozorňujú na nedostaton materiálno-technick vybavenie řkl s vyřřou koncentraciou rómských řiakov; řkolsk dochádzka rómských detí do řkoly je veľmi zl; pretrvva negatívny vzťah k vzdelávaniu u rómských řiakov aj ich rodičov; stav odbornosti učiteľov v řkolch so řiakmi vyřadujcimi špeciálnu starostlivosť je nepriazniv; zabezpečenie odbornej špeciálnej starostlivosti o řiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia je nedostaton; vedomostn úroveň řiakov pri uplatňovan doterajřieho spôsobu ich vzdelávania je veľmi slab; uplatnenie Rómov na trhu práce je extrémne nízke.

Vyřřia vzdelanosť priamo súvisí s trvalo udržateľným hospodrskm rastom a sociálním rozvojom řttu, preto zvyřenie vzdelanosťnej úrovne Rómov je prioritou Koncepcie reformných zmien vyplývajúcich z Národného programu výchovy a vzdelávania v Slovenskej republike.

V niektorých lokalitách uř tretia generácia Rómov nepracuje. Majú vôbec Rómovia nejak perspektívu do budúcnosti? Určite majú šancu pracovať na sebe. Problémom je motivovať ich k tomu, aby začali. Kým nepochopia, že vzdelanie je to, čo predurčuje ich budúcnosť a d im chlieb, dovtedy sa nezmenia.

Na území nřho řttu sú Rómovia v súčasnosti druhou najpoetnejřou minoritou. Odborn a laick verejnost nedisponujú v súčasnosti úplne preukázateľnými faktami a informáciami o živote Rómov, a tm je sťažen osvetľovnie príčin ich správania. Sťažen je tieř snaha samotných Rómov pomeť v oblasti socilnch, kulturních a výchovno-vzdelávacích cieľov v súčasnej spoločnosti. Naplňovanie ochrany prsluřnikov rómskej menřiny a záruka řttu pri ich sociálnej a etnickej emancipácii si vyřaduj neustálu pozornosť.

Sociálna integrácia, vzdelávanie rómských detí ako aj multikultúrna výchova v celom vzdelávacom procese je jedným zo základných predpokladov zlepřenia spolužitia rómskej komunity s vřinovm obyvateľstvom. Výchova a vzdelávanie rómských detí nemajú byť segregcn a musia sa realizovať v celkovom kontexte sociálnej politiky řttu, smerujúcej rovnako ku vřetkm občanom, príčom výchovno-vzdelávací program rómských detí m reřpektovať aj ich etnick, kulturn a sociálne charakteristiky.

Naše snaženie v oblasti výchovy a vzdelávania v základnom řkolstve je zatiaľ málo inn, pretože predkladáme rmskm řiakom nařu majoritn řkolu, ktorá im nevyhovuje z hľadiska filozofie. Rmskm řiakom nevyhovujú vyučovacie metódy, nevyhovuje im dlřka vyučovacej

hodiny, nevyhovuje im ani počet vyučovacích hodín. A už vôbec rómskym žiakom nevyhovuje obsah výchovno-vzdelávacích predmetov klasickej základnej školy. Obsah učiva generalizujeme a paušalizujeme pre žiakov majoritnej skupiny aj rómskych žiakov, čo však vôbec nie je účinné, ekonomické a hlavne efektívne.

Prieskum o vzdelanostnej úrovni Rómov v roku 1999 v okrese Gelnica ukázal, že pomerne vysoké percento rómskych rodičov, 40,77% rómskych matiek a 41,20% rómskych otcov nemá ukončené ani základné vzdelanie. Približne rovnaké percento rómskych rodičov má ukončené aspoň základné vzdelanie. Vcelku uspokojivý z hľadiska očakávania sa javí stav ukončeného učňovského vzdelania u 14,59% rómskych matiek a 15,45% rómskych otcov. K týmto priaznivým výsledkom výrazne prispela možnosť získania učňovského vzdelania v blízkosti bydliska rómskych žiakov. Ukončené stredoškolské vzdelanie má približne 1,3% rómskych matiek a otcov.²⁴ Dosiahnuté vzdelanie rómskych rodičov má vplyv na zaškolenie ich detí v materskej škole a následne záujem o ich vzdelávacie výsledky. V lokalitách Prešovského a Košického kraja je zaškolenosť detí pred plnením povinnej školskej dochádzky extrémne nízka a podieľa sa vo veľkej miere na ich prvotnom školskom neúspechu. Monitorovanie osobnostného vývinu detí v predškolskom veku je veľmi dôležité pre včasné rozpoznanie odlišností od normálneho vývinu ešte pred vstupom do prvého ročníka.

Negatívny postoj Rómov k vzdelávaniu pretrváva. Rómovia nevidia vzťah medzi vzdelaním a ekonomickým vzostupom, pretože ten ani nenastupuje. „Cigán predovšetkým vidí školu ako klamársku inštitúciu a donucovací prostriedok väčšinového obyvateľstva, v ktorej sa jeho deti majú asimilovať. Školská dochádzka nemôže byť pre neho nič viac ako povinnosť navyše. Veľmi dlho sa ho prostredníctvom školy pokúšali násilne asimilovať, preto je to pre neho inštitúcia cudzia, ktorá sa stavia proti jeho záujmom. Rodičia sú si vedomí, že škola môže vzdelávať, ale pri vzdelávaní aj prevychovávať, prispôsobovať a deformovať.“²⁵

5.1. ŠKOLY S PREVAHOU RÓMSKÝCH DETÍ A ICH POKRYTIE ŠKOLSKÝMI INŠPEKCIAMI

Ministerstvo školstva Slovenskej republiky schvaľuje sieť škôl, školských zariadení, stredísk praktického vyučovania a pracovísk praktického vyučovania. Podľa druhu školy a školského zariadenia túto sieť tvoria základné školy, stredné školy, gymnáziá, stredné odborné školy, stredné odborné učilišťa, učilišťa, špeciálne základné školy, špeciálne stredné školy a školské zariadenia ako napr. materské školy, domovy mládeže, školské výchovné zariadenia.

Vo všetkých menovaných druhoch škôl a školských zariadeniach sú vychovávané a vzdelávané rómske deti spolu s ostatnou populáciou, pričom podiel rómskych žiakov v školách je odlišný v nadväznosti na počet rómskeho obyvateľstva v príslušnom regióne. Percentuálne zastúpenie rómskych žiakov v základných školách SR je 8,28%.²⁶ Najviac žiakov navštevovalo základnú školu v okresoch Rimavská Sobota, Revúca, Rožňava, Košice okolie, Spišská Nová Ves a Gelnica. Každoročne klesá celkový počet žiakov, ale rastie počet rómskych žiakov. Priemerný medziročný nárast rómskych žiakov je v posledných štyroch rokoch 6%. Podľa jednotlivých krajov v SR je najvyššie zastúpenie rómskych žiakov v Košickom (19,24%), Prešovskom (14,49%) a Banskobystrickom kraji (14,19%). Podklady do prieskumu poskytlo 73 (92,41%) odborov školstva, mládeže a telesnej kultúry v okresoch Slovenskej republiky.

²⁴ Mrázová, 1999.

²⁵ Liégeois, 1995, s. 178.

²⁶ Údaje v tomto odseku pochádzajú z Prieskumu MPC Prešov, 2002.

(Nezúčastnili sa okresy: Bratislava I., Bratislava III., Bratislava V., Nové Mesto nad Váhom, Šaľa a Zvolen.)

Percentuálne vyjadrenie podielu rómskych žiakov v školách a školských zariadeniach poukazuje na skutočnosť, že vykonávanie školskej inšpekcie v školách sa vzťahuje na rómsku populáciu rovnako ako na ostatných žiakov. V obciach a mestách, kde je vyššia koncentrácia rómskeho obyvateľstva a viac škôl rovnakého druhu sú niekedy rómske deti vzdelávané oddelene. Ide o materské školy, základné školy a špeciálne základné školy, ktoré sú umiestnené v bezprostrednej blízkosti rómskych osád a sídlisk. V niektorých regiónoch s vysokou koncentráciou Rómov rodičia majoritnej skupiny využívajú možnosť umiestniť dieťa v škole mimo svojej obce, čo je ďalšia príčina vzniku „rómskych škôl“.

Pedagogicko-organizačné pokyny pre školy a školské zariadenia a orgány verejnej správy v školstve na školský rok 2003/2004 odporúčajú riaditeľom škôl a školských zariadení v zmysle Všeobecnej deklarácie ľudských práv a Dohovoru o právach dieťaťa eliminovať problémy segregácie rómskych detí a žiakov v školách a školských zariadeniach a vytvárať vhodné podmienky pre integráciu rómskych detí a žiakov do tried s ostatnou populáciou. Demografický vývoj detskej populácie s klesajúcou tendenciou výrazne ovplyvňuje integračný proces. Riaditelia v snahe zabrániť rušeniu škôl z dôvodu nízkeho počtu žiakov sa v súčasnosti nebránia prijímaniu rómskych detí, čím nastáva tiež zníženie zaraďovania šesťročných rómskych detí do špeciálnych základných škôl. Napriek týmto pozitívnym zisteniam, v procese zaškolovania rómskych detí je najdôležitejšie ich dôkladné diagnostikovanie a zodpovedné posúdenie skutočného zdravotného stavu odborníkmi, pretože rozhodnutie a súhlas rodiča k zaradeniu dieťaťa do špeciálnej základnej školy je často ovplyvnené riaditeľmi škôl, pričom zámery a širšie súvislosti školskej politiky v regióne rodič nepozná, alebo im nerozumie.

Výber subjektov pri zostavovaní plánu inšpekčného výkonu vychádza z oficiálnej siete škôl a školských zariadení so snahou rešpektovať § 4 ods. 2 vyhlášky Ministerstva školstva Slovenskej republiky č. 32/2000 Z.z. o školskej inšpekcii a dodržiavať časový harmonogram na vykonávanie inšpekcie. V zmysle citovanej legislatívy sa komplexná inšpekcia v subjekte vykonáva spravidla raz za dva roky, informatívna a tematická inšpekcia sa vykonáva podľa potreby. Zámerné zaradenie škôl s vyššou koncentráciou rómskych žiakov do inšpekčného plánu sa deje v prípade špecifického zamerania inšpekcie. Oficiálna evidencia škôl a školských zariadení s vyššou koncentráciou rómskych žiakov nie je zavedená, preto pri identifikácii týchto škôl vychádzame z poznatkov inšpektorov o školách v danom regióne. Väčšina rómskych detí je slovenskej, v niektorých lokalitách maďarskej národnosti a vedenie osobitnej štatistiky o týchto žiakoch by mohlo vzniknúť diskriminačne.

Od svojho vzniku v januári 2000 vykonala školská inšpekcia kontrolu v 3 483 školách zo 7 939, čo v percentuálnom vyjadrení predstavuje 56,13% z celkového počtu škôl a školských zariadení v SR.²⁷ V školskom roku 2003/2004 pribudlo ďalších približne 1 400 škôl a školských zariadení, v ktorých boli vykonané komplexné, tematické a čiastkové inšpekcie.

²⁷ Správa ŠŠI Bratislava, 2003.

5.2. KONCEPČNÉ ZAMERANIE ŠKOLSKEJ INŠPEKCIE Z HĽADISKA HODNOTENIA VZDELÁVANIA RÓMSKYCH DETÍ

Hlavným cieľom inšpekčnej činnosti je poskytovať objektívne informácie v systéme riadenia školstva na zabezpečenie jeho trvalého rozvoja. Pri plnení úloh Štátna školská inšpekcia kontroluje a hodnotí dodržiavanie všeobecne záväzných právnych predpisov týkajúcich sa výchovno-vzdelávacej činnosti, úroveň vyučovania všeobecnovzdelávacích predmetov, odborných predmetov a praktického vyučovania. Sleduje a hodnotí výchovno-vzdelávacie procesy a jeho výsledky. Predmetom inšpekcie je tiež zisťovanie personálnych a priestorových podmienok výchovno-vzdelávacieho procesu, vybavenosť, účelnosť a efektívnosť využitia materiálnych, technických a didaktických prostriedkov. V tejto oblasti vybavuje sťažnosti a petície. Plánované úlohy inšpekcia plní pri komplexných a tematických inšpekciách na všetkých druhoch škôl a v školských zariadeniach. Súčasťou komplexných inšpekcií sú čiastkové úlohy so špeciálnym zameraním. Väčšina úloh vychádza z konkrétnych požiadaviek MŠ SR akceptovaných Štátnou školskou inšpekciou.

Koncepčné zameranie inšpekčnej činnosti spočíva najmä v:

- dôraze na **komplexný** prístup k hodnoteniu kvality výchovy a vzdelávania,
- **objektívnosti** inšpekčných zistení,
- **merateľnosti** inšpekčných zistení meranými nástrojmi,
- **hodnotení** (evalvácii) a **sebahodnotení** (autoevalvácii) kontrolovaného subjektu,
- dôkladnej **príprave** na inšpekciu,
- primeranej **komunikácii** s kontrolovaným subjektom,
- možnosti zapojiť do **spolupráce** subjekty z vonkajšieho a vnútorného prostredia školy,
- **jednotnom** postupe pri vykonávaní školskej inšpekcie na základe metodiky schválenej hlavným školským inšpektorom.

Podľa inšpekčných zistení v špeciálnych základných školách pre žiakov s mentálnym postihnutím majú rómske deti výrazné zastúpenie. Častým porušením školskej legislatívy v týchto školách je nedodržiavanie §14 vyhlášky Ministerstva školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky č. 212/1991 Zb. o špeciálnych školách týkajúceho sa zaradovania a preraďovania žiakov do špeciálnych škôl. Príslušná dokumentácia je neúplná, zasadanie odbornej komisie je často formálne, jediným odborným posúdením postihnutia žiaka je vyšetrenie psychológa na začiatku plnenia povinnej školskej dochádzky. Rediagnostikovanie žiaka a ďalšie posudzovanie charakteru postihnutia, alebo jeho zmeny v zmysle § 16 citovanej vyhlášky sa nerealizuje, alebo realizuje ojedinele.

Cieľom výchovy a vzdelávania v špeciálnej základnej škole je rozvíjanie individuálnych schopností a predpokladov mentálne postihnutých žiakov tak, aby si osvojili vedomosti, zručnosti a návyky, potrebné pre ich ďalšiu profesionálnu prípravu, aby si vedeli vytvoriť správne postoje a dobrý vzťah k ostatným ľuďom, k sebe samému a k životnému prostrediu. Vzhľadom na budúce uplatnenie v praxi ako manuálnych pracovníkov má najväčší význam pracovné vyučovanie so zvýšenou dotáciou vyučovacích hodín.

Špecifické zameranie školy si vyžaduje zohľadnenie pri stanovení foriem, metód a prostriedkov inšpekcie. Sleduje sa správnosť zaradenia žiaka, naplnenosť tried, regionálna pôsobnosť, sledovanie vývoja, zdravotného stavu žiaka, hľadisko individuálnej práce so žiakom, vybavenie školy špeciálnymi pomôckami a ich využívanie, posúdenie výsledkov vzdelávacej činnosti vzhľadom na možnosti dieťaťa, príprava na profesijné uplatnenie, účinnosť a práca výchovného poradcu, spolupráca s rodičmi, zdravotníkmi, záujmovými organizáciami z oblasti starostlivosti o postihnuté deti, využitie možností integrácie.²⁸

1. Cieľom inšpekcie v školskom roku 1999/2000 bolo zhodnotiť úroveň vyučovania predmetu pracovné vyučovanie v špeciálnych základných školách.

Pedagogické a odborné riadenie predmetu pracovné vyučovanie a pracovná výchova je na dobrej úrovni. Rozvoj manuálnych zručností a osvojovanie pracovných činností a návykov, patria medzi hlavné výchovno-vzdelávacie priority škôl. Personálne podmienky sú dobré, materiálno-technické prostredie tiež napriek tomu, že finančné prostriedky sú nedostatočné na jeho pokrytie a obnovu. Školy majú zriadené školské dielne, cvičné kuchynky, časť z nich aj odborné učebne (krajčírské dielne, žehliareň, práčovňu). Všetky školy majú vytvorené pre pestovateľské práce školské pozemky, úroveň vyučovania je dobrá. Výnimkou je Prešovský kraj, kde sú podmienky vyučovania nevyhovujúce, odbornosť vyučovania je 7,1%, materiálno-technické prostredie neumožňuje plniť predpísané učivo v zmysle platnej školskej legislatívy v plnom rozsahu. Na vyučovacích hodinách sa často improvizuje. Finančné dotácie nepostačujú na zakúpenie pracovného materiálu a obnovu poškodeného základného vybavenia školských dielní. Tieto sú často umiestnené pre nedostatok priestorov v bývalých pivniciach. Negatívnym poznatkom je rutinérska práca pedagógov, bez osobnej iniciatívy a kreativity, formálna, respektíve nepravidelná príprava na vyučovanie. Úroveň vyučovania v Prešovskom kraji je neuspokojivá.

2. Kontrola a hodnotenie kvality, podmienok riadenia, výchovy a vzdelávania a úrovne výchovno-vzdelávacieho procesu v špeciálnej základnej škole pre žiakov s mentálnym postihnutím je cieľom komplexných inšpekcií, ktoré sa vykonávajú každý školský rok.

Školský rok 2000/2001

Najvýraznejšie pozitíva sa prejavili v kreatívnosti vedenia škôl pri plánovaní ďalšieho rozvoja špeciálnych základných škôl, podpore vzdelávacích aktivít a diaľkového štúdia špeciálnej pedagogiky. Svojpomocné zhotovovanie učebných pomôcok a ich využívanie vo výchovno-vzdelávacom procese prispieva k jeho kvalite. Negatívne je hodnotené nezriaďovanie špeciálnych tried v základných školách v dostatočnom množstve pre deti s mentálnym postihom, nedostatočné pokrytie špeciálnymi školami v dôsledku vysokej rómskej koncentrácie v regióne, nevhodná kvalifikačná štruktúra pedagogických zamestnancov, nízky počet pedagogických pracovníkov so špeciálno-pedagogickou vysokoškolskou kvalifikáciou, pretrvávajúce problémy s nepravidelnou dochádzkou žiakov.

Školský rok 2001/2002

Koncepčné zámery rozvoja škôl a ciele výchovno-vzdelávacieho procesu sú väčšinou na veľmi dobrej úrovni. Školy sa prispôbujú druhu a stupňu postihnutia žiakov, poskytujú vzdelanie i viacnásobne postihnutým žiakom oslobodeným od povinnosti dochádzať do školy. Nedostatkom je nízka dostupnosť vzdelávania ťažko postihnutým z dôvodu nevhodného interiéru a umiestnenia školy. Rešpektovanie učebných plánov a učebných osnov je veľmi dobré. Pre žiakov s ťažkým a viacnásobným postihnutím sú vypracované individuálne výchovno-vzdelávacie programy. Legislatíva pre špeciálne základné školy sa dodržiava.

Hodnotenie stavu podľa jednotlivých krajov poukazuje na niektoré spoločné, ale aj špecifické zistenia: **Bratislavský kraj** - pretrvávajúci nedostatok kvalifikovaných učiteľov a vychovávateľov najmä na vidieckych školách a školských zariadeniach, nepostačujúce priestory vo väčšine škôl (chýbajú telocvične) a materiálno-technické podmienky, nedostatok špeciálnych a kompenzačných pomôcok, učebníc, počítačových programov pre výchovno-vzdelávaciu činnosť.

Trnavský kraj - zriaďujú sa prípravné ročníky pre deti so sociálnou retardáciou a triedy pre deti postihnuté autizmom, vzrastá efektívnosť výchovného pôsobenia na deti s narušenou komunikačnou schopnosťou (zriaďovanie špecializovaných logopedických učební – moderné softvérové vybavenie). Pretrvávajú nízka kvalifikovanosť pedagogických zamestnancov, málo vyhovujúce priestorové podmienky, nevhodný systémový prístup k spoločnému vzdelávaniu detí s mentálnou a sociálnou retardáciou.

Trenčiansky kraj - interakcia učiteľ-žiak je na vyučovacích hodinách veľmi dobrá, uplatňuje sa individuálny prístup. Nepostačujúca je sieť špeciálno-pedagogických poradní a málo vyhovujúce materiálno-technické vybavenie škôl.

Žilinský kraj - diagnostické centrum vyvíja bohatú činnosť s rómskou mládežou. Kvalifikovanosť pedagogických pracovníkov a odbornosť vyučovania je nízka, materiálno-technické vybavenie škôl je nedostatočné, chýba funkčná didaktická a výpočtová technika, vnútorné priestorové podmienky a stav budov sú málo vyhovujúce, je nedostatok špeciálnych učební a kabinetov.

Nitriansky kraj - pozastavený je proces zriaďovania špeciálno-pedagogických poradní pri špeciálnych základných školách. Materiálno-technická vybavenosť škôl je nedostatočná, priestorové podmienky sú nevyhovujúce, technický a hygienický stav budov je zlý.

Banskobystrický kraj - zhoršuje sa štruktúra pedagogických zborov, z hľadiska kvalifikačných požiadaviek, zvyšuje sa počet žiakov s poruchami správania. Materiálno-technické a priestorové podmienky, najmä v neúčelových a zastaraných budovách sú nevyhovujúce.

Prešovský kraj - štruktúra pedagogických zborov je vo vzťahu k zameraniu a vzdelávacím aktivitám nevyhovujúca.

Školský rok 2002/2003

Komplexné inšpekcie boli vykonané v 41 štátnych špeciálnych základných školách pre žiakov s mentálnym postihnutím, čo predstavuje 12,6% z celkového počtu 326 špeciálnych škôl. Školská inšpekcia vcelku hodnotí ako dobré pedagogické pôsobenie učiteľov, informačný systém, plnenie učebných plánov a učebných osnov. Priemerné sú hodnotenia úrovne osvojenia vedomostí a zručností, vzdelávacie výsledky žiakov, dodržiavanie všeobecne záväzných školských legislatívnych predpisov. Závažným nedostatkom časti škôl je neúplná osobná dokumentácia žiakov, absencia vstupnej špeciálno-pedagogickej diagnostiky a rediagnostiky, zväčša z dôvodu nedostatočnej kapacity pedagogicko-psychologických poradní. Málo vyhovujúca je kvalifikovanosť pedagogických pracovníkov, chýba špeciálno-pedagogický prístup. Dôsledkom je nižšia úroveň vzdelávania. Rozdiely sa prejavili v priestorových podmienkach škôl, ktoré sú dobré až málo vyhovujúce. Nedostatok finančných prostriedkov je príčinou neudržiavania starých budov, prevláda nedostatok učební, kabinetov, dielní, cvičných kuchyniek, telocviční a pozemkov. Dôsledkom je spájanie ročníkov, maximálny počet žiakov v triedach, dvojzmennosť vyučovania, niekoľko subjektov v priestoroch školy. Pôvodné budovy nepostačujú na individuálne vzdelávanie žiakov s ťažkým mentálnym postihnutím a žiakov s viacerými chybami. V materiálno-technickom zabezpečení sú medzi jednotlivými školami rozdiely. Malá časť je vybavená modernou didaktickou a výpočtovou technikou, mnoho škôl však trápí nedostatočný počet učebných pomôcok, učebníc, problémy s ich distribúciou, zastaraná didaktická technika, časté krádeže, tretina škôl nemá vytvorené podmienky pre pracovné vyučovanie. Kľúčové pozitíva sa prejavili v diferencovanom a individuálnom prístupe pedagógov k žiakom, dodržiavaní schválených variantov učebných plánov, metódach a formách práce prispôbených mentálnemu postihnutiu. V porovnaní s minulým školským rokom bolo zistené zníženie kvality výchovno-vzdelávacieho procesu, zvýšenie počtu žiakov s ťažkým a viacnásobným postihnutím.

Záver z komplexných inšpekcií vykonaných v 168 špeciálnych školách, čo je 51,53% z celkového počtu týchto škôl poukazuje na dlhodobu nepriaznivú a zhoršujúcu sa stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí v špeciálnych základných školách hlavne v regiónoch s najchudobnejšou rómskou

populáciou. Súčasný vývoj školstva vo vzťahu k výraznému zníženiu detskej populácie smeruje k racionalizácii siete škôl a školských zariadení, ich rušeniu a spájaniu subjektov. Uvoľňujú sa účelové školské budovy, vzniká prebytok vnútorného materiálneho vybavenia škôl. Vytvára sa možnosť využiť prebytočný školský majetok na zvýšenie úrovne umiestnenia a vybavenia špeciálnych a základných škôl v regiónoch s vysokou koncentráciou rómskych žiakov. V zmysle Zákona NR SR č. 596/2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov boli na obec prenesené takmer neobmedzené kompetencie týkajúce sa organizácie, materiálno-technického zabezpečenia aj prevádzkovania škôl a školských zariadení. Starostlivosť, predaj a prenájom školských budov je predmetom samosprávnej pôsobnosti obce. V zmysle zákona je možná spolupráca medzi obcami a hľadanie spoločných riešení v otázkach skvalitňovania výchovy a vzdelávania na regionálnej úrovni.

3. Stav a poskytovanie špeciálno-pedagogických služieb a výkonov v poradenských zariadeniach a úroveň rozširovania siete zariadení špeciálno-pedagogického poradenstva.

Inšpekcia bola vykonaná v školskom roku 1999/2000. Stav v počte zamestnancov špeciálno-pedagogických poradní a detských integračných centier je nevyhovujúci, počet zamestnancov sa nezvyšuje z dôvodu nedostatku finančných prostriedkov. Kvalifikovanosť je výborná. Zariadenia špeciálno-pedagogického poradenstva nemôžu poskytovať školám, rodičom a iným inštitúciám svoje služby a starostlivosť o zdravotne postihnutú klientelu v plnom rozsahu príslušného legislatívneho predpisu z dôvodu nedostatočnej siete špeciálno-pedagogických poradní a detských integračných centier. Starostlivosť, ktorú poskytujú sledované špeciálno-pedagogické poradne a detské integračné centrá rodičom zdravotne postihnutých detí a školám v súčasnej dobe i pri uvedených nepriaznivých faktoroch je výborná. So špeciálno-pedagogickými poradňami a detskými integračnými centrami spolupracuje z oslovených škôl len 23% napriek tomu, že sú školy k spolupráci vyzývané, 77% škôl nespôlpracuje...

4. V školskom roku 2002/2003 čiastkovou úlohou komplexnej inšpekcie v základných a špeciálnych školách bolo zamerať pozornosť na stav výchovy a vzdelávanie žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Pre potreby čiastkovej úlohy bola vybraná skupina žiakov z oblastí, kde prevažuje rómska populácia žijúca v nízkych sociálno-ekonomických podmienkach vo zvýšenej koncentrácii. Čiastková úloha sa plnila vo všetkých 8 krajoch Slovenskej republiky. Prieskum sa uskutočnil v 97 školách, z toho v 78 základných školách a 19 špeciálnych základných školách prostredníctvom dotazníkov triednym učiteľom. Dotazník vyplnilo spolu 548 respondentov.

Z celkového počtu žiakov v triedach sledovaných škôl je v základných školách (ZŠ) 49%, v špeciálnych základných školách (ŠZŠ) takmer 84% žiakov (v Košickom kraji 94%) zo sociálne znevýhodneného prostredia (SZP). Väčšina žiakov zo SZP v základných školách bola zaškolená v šiestich rokoch, v špeciálnych základných školách približne polovica v šiestich, polovica žiakov v siedmich rokoch. Len nízke percento žiakov začalo povinnú školskú dochádzku neskôr ako v siedmich rokoch, učitelia sa však domnievajú, že nie všetci žiaci z rómskej populácie sú zaškolení. Pozitívne je zistenie, že až 60% žiakov prvého ročníka ŠZŠ v Košickom kraji absolvovalo zaškolenie formou prípravných ročníkov.

V prípravnom a v prvom ročníku sa u žiakov prejavujú adaptačné ťažkosti, problémy v učení, správaní, výrazné sú jazykové problémy, zdravotné ťažkosti, nedostatočné hygienické a sebaobslužné návyky. Ako prevažujúcu príčinu týchto ťažkostí uvádzajú učitelia rodinné prostredie, znížený intelekt a individuálne osobitosti žiakov.

Závažným problémom je dochádzka žiakov do školy. Z celkového počtu vyučovacích hodín žiaci vymeškali približne 20%, čo predstavuje 2 mesiace školskej dochádzky. Výchovné problémy sa nevyskytujú u štvrtiny žiakov. Ostatní žiaci majú predovšetkým vulgárne správanie, sú záškolákmi, sú drogovovo závislí (najrozšírenejší je tabakizmus), okrádajú spolužiakov, porušujú školský poriadok. Problémy sa vyskytujú už na 1. stupni, na 2. stupni sú výraznejšie, pribúda gravidita školopovinných žiačok. Hrubé porušovanie školského poriadku vykazuje 8,9% žiakov. Pre objektívne posúdenie správania rómskych žiakov je potrebné uviesť výsledky Výskumného ústavu detskej psychológie a patopsychológie Bratislava z roku 1999/2000, podľa ktorého výskyt problémového správania žiakov 5. ročníkov základných škôl, ktoré sa nedá zvládnuť pedagogickými prostriedkami v škole, je na úrovni 10% populácie.

Prejavy rasovej nenávisti, predsudkov, intolerantné správanie voči žiakom zo SZP sa, podľa mienky asi polovice učiteľov, nevyskytujú nikdy, podľa druhej polovice sa občas vyskytujú. Podľa prieskumu MPC Prešov postavenie rómskych žiakov v triede a ich vzťah s nerómskymi žiakmi je v 94,87% hodnotený ako normálny až veľmi dobrý.

Asi desatina žiakov bola do špeciálnej základnej školy preradená zo základných škôl. Ročník opakuje v ZŠ približne štvrtina, v ŠZŠ takmer desatina žiakov. Deviaty ročník navštevovalo vo vlnajšom roku približne 6% žiakov v základnej škole, 9% žiakov v špeciálnej základnej škole. Podľa poznatkov učiteľov, v školskom roku 2001/2002 sa neumiestnil na gymnáziu a strednej odbornej škole nikto zo žiakov, v strednom odbornom učilišti sa umiestnilo do 20% žiakov z celkového počtu žiakov základnej školy. V odbornom učilišti a v praktickej škole sa po ukončení povinnej školskej dochádzky umiestnila a aj pokračuje vo vzdelávaní asi polovica žiakov zo špeciálnej základnej školy.

Žiaci s výchovným a sociálnym deficitom končia povinnú školskú dochádzku v nižších ako v 9. ročníku a po absolvovaní ZŠ alebo ŠZŠ len v rozsahu 15% pokračujú v ďalšom vzdelávaní v odborných učilištiach. Zistený stav je z hľadiska ďalšieho rozvoja vzdelávacej úrovne rómskej komunity závažným problémom. Väčšina rómskych absolventov ZŠ sa nepripravuje na žiadne povolanie a nebuduje si profesijnú kariéru z rôznych dôvodov: pre neschopnosť zvládnuť náročnejšie štúdium, prípadne pre vysokú absenciu, vzdialenosť škôl vyššieho cyklu od bydliska žiakov, pre nezáujem rodičov a ich nedostatok starostlivosti alebo pre snahu, aby deti boli po skončení povinnej školskej dochádzky zapojené do siete sociálnej starostlivosti štátu.

Prieskum vykazuje veľmi vysoké percento – 78,2% nezájmu a pasívneho vzťahu k škole a učiteľom zo strany rodičov, čo je v kontraste s 5,12% rodičov s pravidelným záujmom o tieto výsledky. Aktívny záporný vzťah rodičov k škole má 3,84%. Ide o výsledky spracované na základe subjektívnych hodnotení vyučujúcich a triednych učiteľov oslovených v prieskume, postoje a názory rómskych rodičov neboli zisťované.

Väčšina rómskych žiakov z prieskumu – 74,36% žije v nevyhovujúcich podmienkach. Vysoký počet žiakov žije v osadách, 12,58% ZŠ a 2,56% ŠZŠ býva v chatrči, kde majú len minimálne možnosti a podmienky na učenie. Veľa žiakov zo SZP nemá vhodný odev, obuv, niektoré deti hladujú. Výchovné pôsobenie školy zaniká po vyučovaní, chýba nadväznosť v rodine.

5. Stav primárnej prevencie drogových závislostí v základnej škole, špeciálnej základnej škole a stredných školách sa zisťoval ako čiastková úloha pri komplexných inšpekciách.

Pozornosť bola zameraná na základné údaje o koordinátoroch prevencie drogových závislostí, ich činnostiach v škole, vzdelávaní, skúsenostiach a podnetoch, využívaní dostupných prostriedkov

a postupov v prevencii a stav plnenia úloh v zmysle pedagogicko-organizačných pokynov ministerstva školstva. Podľa zistení prevažuje spolupráca s vnútornými subjektmi, hlavne vedením školy a výchovným poradcom. Priemerná až menej uspokojivá spolupráca v SŠ a SZŠ je so žiakmi a rodičmi. V činnosti prevažuje organizovanie jednorazových akcií. Monitorovanie, koordinovanie protidrogovej výchovy a usmerňovanie činností učiteľov sú najslabším článkom činnosti koordinátorov.

6. Závažným problémom je dochádzka rómskych žiakov do školy. Na vymeškaných hodinách sa podieľajú 55,13%, na počte neospravedlnených hodín až 94,5 %.²⁹ Výsledky sú uvádzané na základe údajov získaných zo 78 škôl v Košickom a Prešovskom kraji, s celkovým počtom žiakov 26 724, z toho Rómov 9 790 t.j. 35,39%. Za riadne plnenie povinnej školskej dochádzky sú zodpovední obidvaja rodičia, resp. osoby, ktorým je dieťa zverené do starostlivosti nahrádzajúcej starostlivosť rodičov. Zákon č. 281/2002 Z.z. o prídavku na dieťa a o príspevku k prídavku na dieťa stanovuje v § 18 ods.1 dôvody na jeho odobratie, ktorým je hlavne nevyužívanie prídavku na dieťa a príspevku k prídavku na výchovu a výživu dieťaťa. Zákonom č. 658/2002 Z. z. sa doplnil dôvod na zastavenie výplaty prídavku na dieťa oprávnenej osobe aj v prípade, ak dieťa zanedbáva plnenie povinnej školskej dochádzky. Podľa ustanovenia § 5 ods.10 a 11 zákona NR SR č. 596/2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov ak zákonný zástupca dieťaťa nedbá o riadne plnenie povinnej školskej dochádzky svojho dieťaťa, školy sú povinné oznámiť túto skutočnosť príslušnému orgánu štátnej správy a obci, v ktorej má zákonný zástupca dieťaťa trvalý pobyt. Školská inšpekcia sleduje reakcie na nové povinnosti riaditeľov škôl a skúsenosti v súvislosti so zmenami v sociálnom systéme a povinné nahlasovanie záškoláctva. Dôslednou aplikáciou citovaného zákona a súčinnosťou školy, obce a odboru sociálnych vecí je možné dosiahnuť veľmi priaznivé výsledky v dochádzke detí a zabezpečiť pre rómskych žiakov učebné pomôcky, stravu, hygienické potreby.

7. Kontrola a hodnotenie kvality, podmienok riadenia, výchovy a vzdelávania a úrovne výchovno-vzdelávacieho procesu v základnej škole.

Najviac komplexných inšpekcií bolo vykonaných v základných školách, kde má rómska žiacka populácia nezanedbateľné percentuálne zastúpenie. Školská inšpekcia v celku hodnotí ako dobré rozvíjanie osobnosti žiakov, informačný systém a plnenie učebných osnov. Priemerný je priebeh a výsledky výchovno-vzdelávacieho procesu, podmienky výchovy a vzdelávania i riadenie. Namerané vzdelávacie výsledky žiakov v slovenskom jazyku a literatúre, v matematike a prírodovedných predmetoch je málo vyhovujúce. Málo vyhovujúca je tiež úroveň kvalifikovanosti učiteľov cudzích jazykov. Výrazné pozitíva sa prejavili v zapájaní škôl do projektov a v aktivitách zameraných na prezentáciu škôl na verejnosti. Kľúčové negatíva sa prejavujú v zhoršujúcich sa materiálno-technických a personálnych podmienkach škôl. Výrazné nedostatky sú v systéme celospoločenskej a vnútroškolskej stimulácie učiteľov. Nevyhovujúca je spolupráca s rodičmi žiakov z málo podnetného prostredia.

5.3. UPLATŇOVANIE ŠPECIÁLNYCH POSTUPOV PRI VÝKONE INŠPEKCIE V ŠKOLÁCH S PREVAHOU RÓMSKÝCH ŽIAKOV

Štátna školská inšpekcia pri posudzovaní kvality výchovy a vzdelávania orientuje svoju pozornosť na komplex faktorov spojených s činnosťou školy ako celku so zohľadnením vplyvu vonkajších a vnútorných činiteľov. Základným princípom inšpekčnej práce je kombinácia a súčinné používanie viacerých metód, foriem a prostriedkov. Špeciálne postupy pri výkone inšpekcie v školách

²⁹ Prieskum MPC Prešov, 2002.

zohľadňujú zameranie školy, v malej miere zohľadňujú zloženie žiackej populácie v školách. Zachovanie princípu jednotného postupu pri vykonávaní školskej inšpekcie a snahy vychovávať a vzdelávať rómskych žiakov nesegregovane si vyžaduje pri inšpekčnom výkone postupovať podľa jednotnej metodiky pre daný druh školy.

Skúsenosti z inšpekcií vykonaných v školách s vyššou koncentráciou rómskych žiakov poukazujú na obmedzenú využiteľnosť niektorých inšpekčných nástrojov.

Pri komplexných inšpekciách v plnoorganizovaných základných školách sú uplatňované testy z matematiky, slovenského jazyka a prírodovedných predmetov zamerané na zistenie vedomostnej úrovne žiakov 5. a 9. ročníka. Štandardné testy sú pre rómskych žiakov náročné a úspešnosť žiakov je v niektorých lokalitách extrémne nízka. Tieto zistenia však nie sú štatisticky vyhodnotené a týkajú sa náhodnej vzorky rómskych žiakov.

Pri zadávaní dotazníka pre žiakov piateho až deviateho ročníka špeciálnej základnej školy zameraného na zistenie v akej miere sa v škole používajú telesné tresty žiaci nerozumeli otázkam, vlastné skúsenosti s používaním telesných trestov nevedeli pretransformovať do škály ponúkaných odpovedí. Slabá úroveň komunikačných zručností žiakov v slovenskom jazyku bráni jasnej, otvorenej komunikácii a vyjadrovaniu vlastných názorov.

Pri posudzovaní plnenia vzdelávacích štandardov z jednotlivých predmetov v rámci hospitačnej činnosti v rómskych triedach sa pozitívne hodnotenie často týka iba malej skupiny žiakov v ročníku. Väčšia časť rómskych žiakov ich nedosahuje, teda aj hodnotenie žiackych výkonov skôr odráža ich aktivitu a snahu ako skutočné intelektuálne schopnosti. Hodnotenie atmosféry a podmienok vyučovania vytvorených pedagógom, použité didaktické prostriedky sú často dobré až veľmi dobré, ale činnosti žiakov a výsledky výchovno-vzdelávacích činností dosahujú len priemerné až málo vyhovujúce hodnoty.

Pri tematických inšpekciách zameraných na zisťovanie vedomostnej úrovne vo vybraných predmetoch, napríklad slovenský jazyk, matematika a prírodopis bolo potrebné rómskym žiakom vysvetľovať niektoré výrazy, slovné spojenia, vysvetliť otázku, hlavne v prírodopise. Ukázalo sa, že aj vo vyššom ročníku základnej školy pretrvávajú problémy rómskych žiakov s porozumením čítaného textu.

V materských školách v rámci tematickej inšpekcie zameranej na zisťovanie úrovne grafomotorických zručností a vedomostí z matematických predstáv bolo potrebné pri slovných pokynoch administrátora hlavne v rómskych osadách použiť aj rómske výrazy. Rómske deti boli v porovnaní s bežnou populáciou viac vystrašené a neisté, častejšie ich bolo potrebné povzbudzovať a nabádať k plneniu zadaných úloh. Veľmi aktivizujúco pôsobila pochvala a oceňovanie ich úsilia. V mestských aglomeráciách boli rómske deti v materských a základných školách pohotovejšie a nemali problémy s komunikáciou v slovenskom jazyku. Dobré výsledky dosiahli deti vzdelávané nesegregovane. Vedomostná úroveň rómskych žiakov v jednotlivých lokalitách je veľmi odlišná, čo úzko súvisí so spôsobom života rómskeho obyvateľstva, ich ekonomickou situáciou a hlavne dochádzkou žiakov do školy.

5.4 ZÁVERY Z INŠPEKČNÝCH ZISTENÍ NA ŠKOLÁCH SO ZVÝŠENOU KONCENTRÁCIOU RÓMSKÝCH ŽIAKOV V OSTATNÝCH ROKOCH

Vo výchove a vzdelávaní rómskych detí hlavne zo sociálne znevýhodneného prostredia sa vyskytuje množstvo špecifických problémov:

- nezáujem o vzdelávanie u žiakov, ale aj rodičov, má negatívny vplyv na dochádzku žiakov do školy,
- v mnohých rodinách sú nevyhovujúce podmienky pre zdravý rozvoj osobnosti detí,
- rodičia so školou nespolupracujú, nemajú potrebné vedomosti ani záujem o výchovu detí.
- nízka úroveň jazykovej zdatnosti žiakov a slabá slovná zásoba vo vyučovacom jazyku má negatívny dopad na vzdelávacie výsledky rómskych detí,
- zanedbávaná je predškolská výchova, žiakom chýba osvojenie základných hygienických návykov a zručností v sebaobslužných činnostiach,
- žiaci sa ťažko prispôbujú podmienkam školy a sú ťažko vychovávateľní z dôvodu existencie rozporu medzi hodnotovým systémom v rodinách a hodnotami prezentovanými školou,
- v dôsledku zlého hospodárenia s finančnými prostriedkami, ktoré poskytuje rómskym rodinám sociálny systém, žiaci často nemajú uspokojené základné biologické potreby (strava, oblečenie),
- väčšina rómskej mládeže po absolvovaní povinnej školskej dochádzky ostáva v sociálnej sieti s minimálnou perspektívou uplatnenia sa na trhu práce.

Vyučovanie v špeciálnej základnej škole má zabezpečiť maximálny možný rozvoj mentálne postihnutých žiakov po stránke psychickej a fyzickej s cieľom optimálne ich pripraviť na praktický život kompenzáciou ich nedostatkov:

- dlhodobo pretrvávajúce problémy s nedostatkom učební, kabinetov, dielní, cvičných kuchyniek, telocviční a pozemkov, pracovných nástrojov a pracovného materiálu sú príčinou veľmi nízkej úrovne praktických činností v procese pracovného vyučovania v špeciálnych základných školách,
- nedostatok kvalifikovaných pedagógov v špeciálnych základných školách nedáva predpoklad odborného individuálneho prístupu k žiakom vyžadujúcim špeciálnu starostlivosť,
- nedostatok špeciálnych pedagógov a psychológov spôsobuje nedostatočnú pomoc školám v diagnostikovaní a rediagnostikovaní mentálne postihnutých rómskych žiakov a v diagnostikovaní špeciálnych porúch učenia,
- nedostatok pomôcok, modernej didaktickej techniky a výpočtovej techniky sa prejavuje v nezáživnom, statickom, málo aktivizujúcom výchovno-vzdelávacom procese,
- technická a hygienická úroveň budov mnohých „rómskych škôl a školských zariadení“ je nevyhovujúca,
- spájanie ročníkov, maximálny počet žiakov v triedach, dvojzmennosť vyučovania, niekoľko subjektov v priestoroch školy, to je dôsledok nedostatku priestorov v školách v niektorých regiónoch s vysokou koncentráciou rómskeho obyvateľstva (ZŠ Vtáčkovce, ZŠ Rudňany, ZŠ Bystrany, SZŠ Krompachy, SZŠ Letanovce).

Kľúčové pozitíva sú v porovnaní s negatívnymi zisteniami kvantitou a účinnosťou málo výrazné, ale dávajú predpoklad zlepšenia situácie vo vzdelávaní rómskych detí:

- pedagógovia majú pozitívny prístup k výchove a vzdelávaniu zverených žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia,
- niektoré školy začínajú spolupracovať s mimovládnyimi organizáciami a nadáciami. Tvorí a predkladajú projekty s cieľom získať finančné prostriedky na modernizáciu didaktických prostriedkov,
- vysokoškolským štúdiom si učitelia v špeciálnych základných školách dopĺňajú potrebnú kvalifikáciu,
- školy zriaďujú nulté a prípravné ročníky pre nezaškolené rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia,
- školskí asistenti pomáhajú vo vyučovacom procese, v komunikácii s rómskymi rodičmi, v organizovaní voľnočasových aktivít,

- v praxi sa potvrdilo, že pri správnom pedagogickom prístupe sú niektorí rómski žiaci schopní dosahovať veľmi dobré výsledky,
- zvýšenú pozornosť riaditeľa škôl venujú dodržiavaniu legislatívy pri zaradovaní a preradovaní rómskych žiakov do špeciálnych tried a špeciálnych základných škôl.

Štátna školská inšpekcia na základe kontroly a hodnotenia úrovne výchovy a vzdelávania predkladá v danej problematike podnety a odporúčania operatívneho, aktuálneho aj perspektívneho charakteru:

Školám a školským zariadeniam:

- preskúmať možnosti celodenného vzdelávania a výchovy v priestoroch školy pre žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia; venovať potrebnú pozornosť drogovej prevencii so zvýšenou zainteresovanosťou žiakov, rodičov, pedagógov; kontrolnú hospitačnú činnosť zamerať na uplatňovanie progresívnych metód a foriem vo výchovno-vzdelávacom procese a orientovať týmto smerom aj činnosť metodických orgánov; v špeciálnych základných školách zvyšovať odbornosť vyučovania a vytvárať miesta školských psychologov; dodržiavať časový interval rediagnostikovania žiakov, zvyšovať zaškolenosť 5-6 ročných detí v materských školách hlavne zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Zriaďovateľom:

- zabezpečiť primerané podmienky na prevádzku škôl a školských zariadení, zlepšiť ich materiálno-technické podmienky; vytvárať materiálne a personálne predpoklady v školách pre ľahšiu integráciu žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Orgánom štátnej správy v školstve:

- metodicky usmerniť riaditeľov špeciálnych základných škôl o možnostiach zapojenia sa do projektov; systémovo a komplexne riešiť problematiku žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia zo strany regiónov a štátu.

Metodicko-pedagogickým centrám:

- poskytovať odbornú-metodickú pomoc pedagógom, ktorí pracujú s rómskymi žiakmi v oblasti priebežného vzdelávania; podieľať sa na profesionálnej príprave rómskych asistentov a na príprave výchovných poradcov škôl so zvýšenou koncentráciou žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Ministerstvu školstva Slovenskej republiky:

- legislatívne upraviť možnosť zriaďovania tried s nízkym počtom žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia; podporovať zavedenie povinnej predškolskej prípravy 5-6 ročných detí a detí s odloženou povinnou školskou dochádzkou; aktualizovať učebné osnovy pre špeciálne základné školy v súlade s platnými učebnicami; zmeniť legislatívu týkajúcu sa zaradovania detí do špeciálnych základných škôl.

Špecifickosť problematiky vzdelávania Rómov na Slovensku a určenie jej prioritného významu bolo podnetom na vytvorenie štátnozamestnaneckého miesta školského inšpektora pre tvorbu koncepcie a koordinovanie štátnej školskej inšpekcie nad úrovňou výchovno-vzdelávacieho procesu na celoštátnej úrovni na úseku vzdelávania detí a mládeže zo znevýhodneného prostredia. Cieľom je monitorovať, hodnotiť a na základe zistení v spolupráci so zainteresovanými ľuďmi a inštitúciami určiť smer vzdelávania presadzovaný v moderných krajinách a vytvoriť program vzdelávania Rómov, v ktorom bude dost' priestoru pre rozumné a efektívne inovácie a tvorivosť.

LITERATÚRA

Liégeois, J. – P.: Rómovia, Cigáni, kočovníci, Rada Európy, Bratislava 1995.

Mrázová, E.: Identifikácia príčin neúspešnosti rómskych žiakov v škole, Pedagogická fakulta UKF, Nitra, diplomová práca, 1999.

Pedagogicko-organizačné pokyny pre školy a školské zariadenia a orgány verejnej správy v školstve na školský rok 2003/2004, Bratislava 2003.

Rosa, V.: Všeobecná inšpekcia (Metodický návod), Metodické centrum Bratislava, 1997.

Správa o stave výchovy a vzdelávania žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia v základných školách a špeciálnych základných školách v školskom roku 2002/2003, Školské inšpekčné centrum, Košice, 2003.

Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v Slovenskej republike v školskom roku 1999/2000. Štátna školská inšpekcia, Bratislava, 2000.

Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v Slovenskej republike v školskom roku 2001/2002, Štátna školská inšpekcia, Bratislava, 2002.

Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v Slovenskej republike v školskom roku 2002/2003, Štátna školská inšpekcia, Bratislava, 2003.

Súhrnná situačná správa za školský rok 2000/2001, Štátna školská inšpekcia, Bratislava, 2001.

Vyhláška Ministerstva školstva, mládeže a športu Slovenskej republiky č. 212/1991 Zb. o špeciálnych školách.

Vyhodnotenie prieskumu o postavení rómskeho dieťaťa a žiaka vo výchovno-vzdelávacom systéme SR, Metodické centrum Prešov, 2002.

Zákon NR SR č. 596/ 2003 o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

6. VZDELÁVANIE RÓMSKÝCH DETÍ V KONTEXTE KOMUNITNÉHO ROZVOJA

Štefánia Košková
Nadácia Milana Šimečku

Zo všetkých problémov, ktorým obyvatelia lokalít známych ako „rómske osady“ musia čeliť, v dlhodobej perspektíve tým najalarmujúcejším je reálna nedostupnosť kvalitného vzdelávania. S dosiahnutým vzdelaním totiž priamo súvisia životné šance, nezamestnanosť a chudoba v dospelom veku a všetky negatívne sociálne dôsledky, vnútri aj mimo komunity. Vzdelanie, aké sa rómskym deťom dostáva dnes, formuje charakter a rozsah problémov, ktorým bude táto kohorta čeliť o 10 rokov.

Problémy s adjektívom rómske sú problémami celej spoločnosti, u Rómov sú len niekoľkonásobne zväčšené. Je logické, že ak je školstvo v kríze, rómske deti to pocítia najviac. Rómska menšina je barometrom stavu našej spoločnosti, pretože to, ako sa spoločnosť správa k svojim menšinám je najdôležitejším testom demokracie.

Riešenie vzdelávania rómskych detí by preto malo ukázať cestu aj pre riešenie problémov vzdelávania všetkých ostatných detí, nie byť len okrajovým problémom, ktorý budeme riešiť až keď všetko ostatné bude fungovať.

Existuje veľká skupina škôl, ktorých začlenenie v rámci existujúcej schémy siete škôl môže byť rôzne – patria sem školy základné, stredné, aj školy špeciálne. Ich spoločným menovateľom je to, že veľké percento ich žiakov tvoria rómske deti zo sociálne znevýhodneného prostredia. V hovorovom jazyku majú už dlho zaužívané označenie – cigánske alebo rómske školy.

Ako také majú veľmi špecifické problémy a veľmi konkrétne potreby, odlišné od iných škôl porovnateľných parametrov, ktoré sú navštevované deťmi majority. Podľa dostupných štatistík nie je jasné, ktoré školy to vlastne sú. Konkrétne sa nevie aké problémy majú a akú pomoc potrebujú.

Tieto otázky však predchádzajú akýmkoľvek úvahám o riešení problémov vzdelávania rómskych detí, predovšetkým tých, ktorých bydlisko je v jednom zo zoskupení obydlí nízkej sociokultúrnej úrovne, notoricky známymi ako rómske osady.

Výpočet problémov je dlhým a z veľkej časti dobre známym zoznamom. Vo všeobecnosti sú to tieto: zlý technický stav budov škôl, nedostatok miesta, problémy s dochádzkou, nezáujem zo strany rodičov (z pohľadu školy), nezáujem zo strany školy (z pohľadu rodičov), zlé vzťahy medzi majoritou a minoritou, nedostatok kompetencií, nedostatočná legislatíva, zlé osnovy, hygiena, hlad, bieda. Každá lokalita má svoju vlastnú zmes týchto základných „ingrediencií“.

Keďže koordinovaná a celoplošná akcia zameraná na ktorýkoľvek z týchto problémov a na zlepšenie stavu vzdelávania rómskych detí je nemožná, alebo prinajmenšom komplikovaná práve kvôli spomenutému nedostatku údajov o týchto školách na centrálnej úrovni, s problémami sa začalo bojovať spontánne, lokálne, fragmentárne a nekoordinovane. Jedným z kľúčových aktérov tohto boja boli práve mimovládne organizácie.

Na množstve škôl sa rozbehli mimoškolské aktivity, agilnejší a motivovanejší učitelia sa naučili „zháňať“ si peniaze, aby zlepšili a obohatili vyučovanie či voľnočasové aktivity. V množstve osád vznikli komunitné centrá, ktoré vo svojich viac či menej provízorných priestoroch organizovali klubovú činnosť, záujmové aktivity. Tieto dve formy boli najspontánnejšou reakciou na potrebu zlepšiť kritickú situáciu vo vzdelávaní rómskych detí.

6.1. KOMUNITNÝ AKTIVIZMUS A VZDELÁVANIE

Vzdelávanie rómskych detí sa dostalo do agendy väčšiny komunitných organizácií „zdola“, prostredníctvom ľudí, ktorí prichádzali do každodenného styku s rómskymi deťmi či už ako učitelia, alebo komunitní aktivisti.

Aktívni učitelia, ktorí boli súčasťou štátneho vzdelávacieho systému, využili možnosť založiť občianske združenia, získať podporu na aktivity, aby mohli rozšíriť či sprofesionalizovať svoju činnosť alebo jednoducho získať prostriedky na štandardné fungovanie, ktorých sa im zo štátneho rozpočtu nedostávalo.

Typickým príkladom takéhoto vývoja je príbeh angažovaného pedagogického personálu z Čakanoviec: „Ako reakcia na nevyhovujúce podmienky pre výchovnú a pedagogickú prácu a na hroziace zatvorenie miestnej materskej školy vzniklo v roku 1999 Združenie na podporu a výchovu rómskych detí. Založili ho učiteľky a riaditeľka MŠ a aktívni členovia rodičovskej rady pri MŠ. Združenie má 10 členov, z toho sú traja Rómovia. Práca združenia a materskej školy sa navzájom dopĺňajú, jeho cieľom je pomoc materskej škole: najmä zlepšenie dochádzky detí, vytvorenie priestoru na uplatnenie pedagogickej tvorivosti a schopností učiteliek a vytvorenie podmienok na pedagogickú prácu skvalitnením materiálneho vybavenia.“³⁰

Aktivisti, ktorí začínali pracovať so sociálne vylúčenými rómskymi komunitami, identifikovali veľmi skoro problémy týkajúce sa vzdelávania poskytovaného školami v obciach a v rámci svojich možností sa snažili tieto riešiť.

V Hermanovciach komunitné aktivistky opisujú riešenie lokálnych vzdelávacích problémov napríklad takto: „Po založení komunitného centra sme zistili, že absencia škôlky negatívne ovplyvňuje množstvo iných dimenzií rozvoja komunity a spolužitia so zvyškom obyvateľov Hermanoviec. V školskom roku 2001/2002 sa začala predškolská príprava pre deti z rómskej komunity v Hermanovciach. Cieľom bolo v rámci možnosti suplovať neexistujúcu triedu pre rómske deti v obecnej škôlke. V prvej fáze sa príprava realizovala štyri-krát do mesiaca v priestoroch špeciálnych tried ZŠ...Po odkúpení domu priamo v osade sa škôlka presťahovala do zrekonštruovaných priestorov, kde výučba prebieha osemkrát za mesiac formou hodinových stretnutí za účasti asistentky, mladého dievčaťa, adeptky na štúdium na SOU.“³¹

Hoci uvedené príklady oba hovoria o mimovládnych aktivitách nahradzujúcich chýbajúce predškolské zariadenia, vzdelávanie rómskych detí v kontexte pôsobenia mimovládnych organizácií je najviac spájané s lokálnymi projektmi neformálneho vzdelávania, voľnočasových aktivít či krúžkov.

³⁰ Lenczová a kol. 2002, s. 27.

³¹ Antalová, I., Košková, Š. 2003, s. 107-109.

Neformálne vzdelávacie aktivity sa stali integrálnou a tou úplne najzákladnejšou súčasťou komunitnej práce v rómskych osadách. Zamerané sú na rôzne vekové skupiny a považujú sa za jednu z najpriamejších metód práce s komunitou, metódu jej aktivizácie a posilnenia.

Tieto krúžky sú dôležitou platformou pre motiváciu školopovinnej mládeže k ďalšiemu štúdiu aj pre obnovenie schopností a zručností dospeljej populácie. Bez napojenia na školský systém a trh práce však sú ich výsledky (zbytočne) limitované. Pokiaľ aktivity nevedú (či už kvôli problémom na strane ponuky - nemožnosť, alebo dopytu - nezájum) k získaniu formálneho vzdelania, formálnej kvalifikácie, ktorú by za iných okolností ich frekventanti neboli získali, sú síce prospešné, avšak len krátkodobo. Napriek tomu je potrebné podotknúť, že skúsenosť jednotlivcov a celej komunity s neformálnym vzdelávaním sama o sebe je cenným základom pre ďalšiu prácu komunitných pracovníkov a ďalšie aktivity, pretože buduje dôveru a vzťahy.

Prepojenia na formálny vzdelávací systém a trh práce môžu fungovať rôznym spôsobom. V rámci komunitných aktivít môžu deti nadobúdať zručnosti, ktoré sú užitočné v škole, komunikačné, vyjadrovacie schopnosti. Často sú potom úspešnejšie a je väčšia pravdepodobnosť, že budú pokračovať na ďalšom stupni vzdelávania. Dospelí, zapájajúci sa do aktivít organizovaných komunitným centrom, sú potom s väčšou pravdepodobnosťou vybraní do programov zamestnanosti, aj preto, že sú to často tí najagilnejší a najkomunikatívnejší z komunity.

Takto opisujú miestni aktivisti proces učenia a jeho dopad na obyvateľov Rudňan: „Na budovaní Komunitného centra Rudňany sa s podporou holandských donorov a občianskeho združenia Dôstojný život Rudňany podieľali najmä miestni Rómovia. V súčasnosti sa tu pre obyvateľov oboch rudnianskych osád realizujú rôzne vzdelávacie a voľnočasové aktivity. Najdôležitejším výsledkom projektu je podľa realizátorov zmena v správaní a myslení Rómov, ktorí sú aktívne zapojení v projekte. Vedia sa lepšie vyjadrovať po slovensky, získali sebavedomie v kontakte s nerómami, mnohému sa naučili, získali určitú perspektívu pre svoj život.“³²

Podobné účinky zapájania sa do vzdelávacích aktivít popisuje Milan Barlog, komunitný aktivista z Letanoviec: „Keď sme sa prvýkrát dostali s deťmi z osady na podujatie mimo obce, boli medzi nimi také, ktoré v živote nesedeli vo vlaku napriek tomu, že Letanovce ležia na hlavnom železničnom ťahu. Keď sme išli s deťmi do Kokavy nad Rimavicou, ukazoval som im z kopca nad Hrabušicami letanovskú osadu a oni nechceli veriť, že je to ich osada, lebo ich osada vyzerá ináč – poznajú ju len z cesty od Letanoviec. Najlepších desať detí z krúžkov, ktoré sme v rámci OZ viedli, sa nám vďaka vzácnemu pochopeniu organizátorov podarilo umiestniť do letného tábora medzi osemdesiat nerómskych detí. Bol to pre ne zážitok, ktorý je dodnes v komunite komentovaný, na ktorý deti dodnes spomínajú...“³³

Obsah, rozsah a kvalita neformálnych vzdelávacích aktivít a kurzov poskytovaných MVO sa mení od lokality k lokalite.

V ideálnom prípade komunitné centrá poskytujú vzdelávacie aktivity aj pre nerómskych obyvateľov obce a môžu priamo prispieť k zblížovaniu detí a mládeže oboch komunit. Podľa starostu obce Zborov sa nerómovia, ktorí navštevujú kurz počítačov v komunitnom centre začali zaujímať aj o rómsku kultúru a participujú aj na nacvičovaní rómskej folklórnej skupiny.³⁴

³² Lenczová a kol. 2002, s. 31.

³³ Antalová I., Košková Š. 2003, s. 138.

³⁴ Matová E. 2004.

Doposiaľ nebola urobená analýza dopadu pôsobenia komunitných centier a ich vzdelávacích aktivít z hľadiska školskej úspešnosti detí, ktoré sa ich zúčastňujú, avšak skúsenosť komunitných pracovníkov naznačuje, že najmä z dlhodobého hľadiska môžu priniesť želanú zmenu v záujme detí o stredoškolské štúdium.³⁵

Víťazstvá, ktoré vzdelávacie aktivity komunitných centier prinesú, sú malé, často nepostrehnuteľné v prítomnom čase. V osade, kde takmer nik nemá vyššie než základné vzdelanie, zrazu začne pár detí navštevovať učilište, pretože už dva roky s nimi niekto pracoval. Ďalší rok je tých detí o trochu viac. Niektorí z absolventov si možno v budúcnosti nájdu prácu. Vzdelávacie inštitúcie a zamestnávateľia sú určujúcim rámcom pre úspech akýkoľvek komunitných vzdelávacích aktivít mimovládnych organizácií – aby mohli byť plody práce komunitných edukátorov zúžitkované, vzdelávací systém musí byť dostatočne otvorený a flexibilný a pracovné príležitosti musia existovať.

6.2. SPOLUPRÁCA ŠKÔL A MIMOVLÁDNYCH ORGANIZÁCIÍ

V niektorých prípadoch mimovládne organizácie realizujú svoje neformálne vzdelávacie aktivity bez koordinácie, a často aj bez akéhokoľvek kontaktu so školou, ktorú deti navštevujú. Väčšinou však prirodzená cesta vedie cez vzájomnú spoluprácu. Spojenie úsilia a zdrojov škôl a mimovládnych organizácií znamená potom viac príležitostí pre deti.

Výskum ERRC/SGI v roku 2002³⁶ ukázal, že väčšina škôl spolupracuje s mimovládnymi organizáciami (najväčšie pokrytie má suverénne Nadácia Škola dokorán), avšak väčšinou sa jedná o spoluprácu jednorázovú, nesystematickú.

Veľmi často je skúsenosť spolupráce školy a mimovládnych organizácií obmedzená na materiálnu pomoc. To bola aj najčastejšia odpoveď zástupcov škôl na otázku, akú úlohu by podľa nich mali zohrávať vo vzdelávaní rómskych detí organizácie mimovládneho sektora. Materiálna výpomoc, nákup pomôcok, financie na realizáciu mimoškolských aktivít boli najfrekvencovanejšie formulované úlohy mimovládnych organizácií z pohľadu škôl. Ďalšími boli osвета v komunitách a práca s rodičmi. Jedna zo skúseností:

„Jeden rok bola spolupráca s istou nadáciou, poskytli učebné pomôcky pre žiakov (zošity, perá, farby...), ten rok bola práca so žiakmi výborná. Nič podobné sa už neopakovalo.“

(Okres Bardejov)

V niektorých prípadoch však bol zo strany škôl badateľný nezaujem venovať špeciálnu pozornosť vzdelávacím problémom rómskych detí. Sú aj takéto ohlasy:

„Je luxus dávať peniaze na Rómov, veď majú rovnaké šance. Pedagógov máme dost, rovnako pomôcky. Nič iné nám netreba. Jediná možnosť pri spolupráci je celoplošná finančná a materiálna pomoc od nadácií. Pre všetky deti, aj biele.“

(Okres Prešov)

Zo 42 škôl, ktoré sme navštívili, 25 uviedlo, že spolupracovali alebo minimálne prišli do styku s mimovládnymi organizáciami, ktoré pracujú s ich rómskymi žiakmi. V 19 z nich ide dokonca

³⁵ pozri Tománková, P., 2003.

³⁶ V septembri-októbri 2002 ERRC (Európske centrum pre práva rómov) uskutočnilo výskum praktík segregácie v základných školách krajín strednej a východnej Európy (publikácia zhrňujúca výsledky výskumu je dostupná na Internete, alebo je možné si ju objednať. Stigmata: Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe. Survey of patterns of segregated education of Roma in Bulgaria, the Czech Republic, Hungary, Romania, and Slovakia, <http://www.errc.org/db/00/04/m00000004.pdf>). SGI spolufinancovalo tento výskum na Slovensku, vďaka čomu bolo možné zozbierať ďalšie cenné informácie o týchto školách. Navštívili sme 42 škôl s cieľom zistiť, aké sú ich problémy.

o spoluprácu kontinuálnu a dlhodobú. Vo väčšine prípadov je táto dlhodobosť a kontinuálnosť zabezpečená prítomnosťou komunitného centra v obci, v ktorej sa nachádza škola.

Zo 42 skúmaných základných škôl 12 bolo špeciálnych, 9 bolo malotriedok (iba ročníky 1-4), 13 bolo základných škôl, ktoré výskum označil ako krízové, a 8 základných škôl bolo označených ako bezproblémové. Dokopy ich navštevovalo 10 838 detí.

Tabuľka 6.1. Typológia škôl v závislosti na počte rómskych detí

	Rómske deti	Nerómske deti	Spolu	Percento rómskych detí	Percento nerómskych detí
Spolu	5 005	5 833	10 838	46%	54%
Špeciálne školy	1 455	154	1 609	90%	10%
Malotriedky	612	56	668	92%	8%
Krízové	2 497	2 952	5 449	46%	54%
Bezproblémové	441	2 671	3 112	14%	86%

Zdroj: ERRC/SGI 2002, okresy Bardejov, Prešov a Spišská Nová Ves

Iba v prípade špeciálnych škôl ide o údaj reprezentatívny, keďže výskum podchytil všetky špeciálne školy pre mentálne postihnutých v daných okresoch.

Presne polovica detí navštevovala školy, ktoré sme nazvali krízové, pretože mali zavedené rôzne mechanizmy ako viaczmenná prevádzka, fungovali vo viacerých oddelených budovách, patrili k nim špeciálne triedy a pomer rómskych a nerómskych žiakov bol takmer vyrovnaný.

Školy, ktoré sa nám javili ako „bezproblémové“ navštevovalo 29% z celkového počtu žiakov avšak len 9% všetkých rómskych žiakov. Opäť, bezproblémovosť v tomto kontexte je pojmom veľmi relatívnym a znamená len toľko, že neexistuje nutnosť mediovať napätie prameniace z rastúceho počtu rómskych žiakov a problematika vzdelávania detí zo sociálne znevýhodneného prostredia rómskych osád nie je najpálčivejšou otázkou.

Viac než polovica rómskych žiakov - 62% navštevovalo školy, kde tvoria absolútnu väčšinu, 90 a viac percent. Ide o školy špeciálne a malotriedky.

Pokiaľ sa pozrieme na našu typológiu škôl, nájdeme zaujímavé pravidelnosti aj čo sa týka modelu spolupráce s mimovládnyimi organizáciami. Najviac skúseností so spoluprácou s mimovládnyimi organizáciami majú školy, ktoré sme nazvali „krízové“, 77% škôl s nimi spolupracovalo alebo spolupracuje, v 62% prípadov ide o spoluprácu dlhodobú a u takmer polovice existujú v lokalite komunitné centrá. Najmenej skúseností naopak existuje medzi školami, ktoré sme nazvali bezproblémové. Iba v 25% v minulosti spolupracovali alebo stále spolupracujú s mimovládnyimi organizáciami a v žiadnej z lokalít sa nenachádza komunitné centrum.

Výskum ERRC/SGI potvrdil, že bolo a je uskutočňovaných množstvo projektov mimovládnych organizácií na úrovni komunity, ktorých cieľovou skupinou sú rómske deti a hlavnou aktivitou vzdelávanie. Málokto však vyústili do systémovej zmeny, rozšírili sa za hranice jednej komunity, alebo sa aspoň stali kontinuálnymi vo svojej lokalite.³⁷

³⁷ Výnimku tvorí napríklad profesia asistent učiteľa, ktorá bola legislatívne definovaná ako pedagogická funkcia novelou školského zákona č. 29/1984 Zb. z 27. júna 2002. Rómski asistenti učiteľa boli dovtedy zamestnávaní v rámci verejno-prospešných prác. Myšlienku dôležitosti tejto funkcie vo vzdelávacom procese sa podarilo presadiť najmä mimovládnej organizácii Nadácia Škola dokorán.

Najčastejšie bola na vine kombinácia dvoch faktorov. Na jednej strane to je nedostatočná kapacita realizátorov projektu „medializovať“ ho, objektívne zhodnotiť a zverejniť jeho dopady. Opačná strana tej istej mince je nedostatočná kapacita ústredných orgánov v oblasti školstva zaujímať sa o dobré lokálne skúsenosti, systematicky ich spracovávať a vyberať tie z nich, ktoré sú vhodné na replikáciu, či zaradenie do systému.

Druhým faktorom je nesystémovosť a časová obmedzenosť finančnej podpory, súvisiaca s donorskou politikou, o ktorej viac v ďalšej časti.

6.3. FINANCOVANIE VZDELÁVACÍCH AKTIVÍT KOMUNITNÝCH ORGANIZÁCIÍ

V priebehu uplynulého desaťročia prešla občianska spoločnosť na Slovensku dynamickým vývojom. Vzniklo množstvo mimovládnych organizácií, špecifikovali sa témy a oblasti a problémy, ktorým bola venovaná pozornosť a inštitucionalizovali sa spôsoby ich riešenia.

Jednou z veľkých tém sa stala problematika rómskych komunít. Vytvorená bola celá sieť organizácií, niektoré vyrastené zdola, niektoré založené zhora, lokálne aj regionálne, kultúrne, sociálne, vzdelávacie, s rómskymi zamestnancami, či bez nich. Metódou pokusov a omylov boli formované a vyvíjali sa ich aktivity.

Nadácia Inforoma sa v roku 2001 pokúsila zmapovať všetky organizácie tzv. tretieho sektora, ktoré sa venujú rómskej problematike. Zoznam 223 organizácií, hoci zďaleka nie vyčerpávajúci a dnes už zrejme aj neaktuálny, je dôkazom o rôznorodosti a početnosti organizácií pôsobiacich v tejto oblasti. Organizácií, ktoré sa v tom roku venovali aj vzdelávacím projektom, bolo 99.³⁸

Existencia a spôsob fungovania mimovládnych organizácií priamo súvisia s politikou podpory ich živateľov - donorov. Keďže niet pochybnosti o potrebe aktivít adresujúcich každý z dlhého radu problémov, ktorým rómska komunita na Slovensku čelí, donorská politika v tom období bola značne nekoordinovaná a často bez dlhodobého horizontu.

Podpora rómskych projektov, ako sa im zvykne hovoriť, teda projektov na riešenie problémov rómskej menšiny a tzv. rómske peniaze sa stali horúcim zemiakom pre novinárov, rómskych aj nerómskych politikov i laickú verejnosť. Je takmer nemožné kvantifikovať, koľko sa za posledných desať rokov minulo, je veľmi obtiažne zistiť, akým spôsobom, na aké účely a najmä s akými výsledkami. V určitom zmysle tento fakt vôbec nie je problematický, občianska spoločnosť ako vyplýva z definície je prostredím pluralitným, rôznorodým a akékoľvek snahy o „urobenie poriadku“ sú kontraproduktívne.

Keďže však ide o kontroverznú tému a o najzávažnejší ľudsko-právny a sociálny problém Slovenskej republiky, otázky množstva, účelu, efektívnosti ako aj legitimacy a oprávnenia sa budú vždy objavovať a riešiť.³⁹

V tomto kontexte je potrebné vnímať aj financovanie a realizáciu komunitných projektov zameraných na vzdelávanie rómskych detí. V tejto sfére logicky tiež prevládala metóda pokusov a omylov.

³⁸ Adresár mimovládnych organizácií, ktoré sa venujú rómskym programom 2001.

³⁹ Bán, A. 2003.

Pravdaže, každá škola a každá osada je iná, preto ťažko zovšeobecňovať či hovoriť o úspešnosti jedných a neúspešnosti druhých. Ako už bolo spomínané v predchádzajúcich častiach, všetko čo vieme o dopade a efekte rôznych vzdelávacích projektov a intervencií sú fragmenty informácií, domnienky a dohady. Ich vznik, súčasné fungovanie aj budúcnosť, však do veľkej miery ovplyvňuje dostupnosť finančných zdrojov.

Jediným rozsiahlejším pokusom zdokumentovať a analyzovať projekty pre Rómov bol výskum, ktorý vznikol na základe objednávky štyroch donorských organizácií⁴⁰ s cieľom zmapovať, zhodnotiť a vypracovať odporúčania. Výsledkom je databáza 961 projektov realizovaných 461 organizáciami. Celková suma podpory (od roku 1993 do roku 2000) je 636 miliónov korún, pričom polovicu tvoria programy Phare. Realizátori výskumu však odhadujú, že skutočná suma sa pohybuje okolo 1 miliardy.⁴¹

Z výsledkov vyplýva, že vyše 60% prostriedkov nadácií bolo použitých na vzdelávacie projekty, avšak finančné prostriedky poskytnuté nadáciami tvorili len 11% celkového vyčísleného objemu finančných prostriedkov. Najväčším donorom projektov zaradených do databázy bola Európska únia prostredníctvom programu Phare – až 50.3% celkových výdavkov. Z prostriedkov Phare boli najviac podporované projekty zamestnanosti, ale druhá najväčšia skupina projektov podporovaných Phare boli projekty vzdelávacie (takmer 30% celkových prostriedkov).

Zo štátneho rozpočtu naproti tomu, podľa *Informačnej správy o stave efektívnosti vynaložených finančných zdrojov na projekty riešenia problematiky Rómov za obdobie rokov 1999 až 2003*⁴² bolo na projekty riešenia problematiky Rómov za obdobie rokov 1999 až 2003 vynaložených 121 646 485 Sk, z toho na projekty vzdelávania 15 481 380 Sk.⁴³

Ďalšie financie zo štátneho rozpočtu určené pre riešenie rómskej problematiky sú viazané ako kofinancovanie Phare projektov. Do dátumu zverejnenia správy to bolo 520 000 EUR (asi 20 800 000 SK). Plánované kofinancovanie je ešte 9 514 000 EUR (cca 380 560 000 Sk). Z nich veľká časť je určená na projekty podporujúce vzdelávanie a komunitný rozvoj.

Je známym faktom, že na samotnú realizáciu aktivít vo veľkých Phare financovaných projektoch ide len malé percento celkovej sumy a organizácie aj lokality, kde podpora pôjde, sú vopred vybrané. Pre komunitných aktivistov a či pedagogických pracovníkov, ktorí chcú naďalej pokračovať v tom, čo robia, alebo pre tých, ktorí chcú začať s neformálnymi vzdelávacími aktivitami, je budúcnosť neistá.⁴⁴

Vyššie spomínaný výskum projektov pre Rómov ako prvý predpoklad úspešnosti projektu uvádza dlhodobosť a systematickosť finančnej podpory.⁴⁵ Donorská politika však vychádzala a stále vychádza z premisy, že je potrebné naštartovať zmeny, iniciovať projekty, ktoré sú alternatívou k existujúcim prístupom riešenia a že financovanie úspešných a dobrých projektov prevezme ďalej na seba štátny rozpočet či komunálne rozpočty, prípadne, že sa stanú samofinancujúcimi. Pokiaľ financovanie zo štátnych či verejných zdrojov ani samofinancovanie nie sú reálne, čo sa v prípade

⁴⁰ Know How Fondu Veľkej Británie, Delegácie Európskej komisie v SR, Nadácie otvorenej spoločnosti a Nadácie pre podporu občianskych aktivít.

⁴¹ Bán, A. 2003.

⁴² zverejnené na stránke Úradu vlády 5. decembra 2003, http://www.vlada.gov.sk/dokumenty/sprava_ppv.rtf

⁴³ Uvádzame iba financie z rozpočtových kapitol Všeobecná pokladničná správa – Rezerva na projekty riešenia problémov rómskej komunity a Sociálne a kultúrne potreby rómskej komunity, kde vzdelávacie projekty figurujú ako samostatné kategória.

⁴⁴ pozri napr. Hivešová-Šilanová 2003 alebo Hricko, Magdolenová 2003.

⁴⁵ Lenczová a kol. 2002.

mnohých komunitných vzdelávacích aktivít dá povedať, ich organizátori sú nútení neustále zháňať financie na činnosť z nových zdrojov.

V súčasnosti existujúce inštitúcie, ktoré systémovo riešia určité aspekty vzdelávania rómskych detí, ako je asistent učiteľa, prípravné ročníky či sociálna terénna práca, ukazujú, že aj v prípade úspešnosti konceptu v praxi je ďaleká cesta k jeho plošnému zavedeniu. Stále existuje množstvo lokalít, kde sa ani asistenti, ani terénni pracovníci, ani nulté ročníky nevyskytujú.

Úspešnosť projektu v konečnom dôsledku nie je meraná jeho včlenením do systému štátom poskytovaných služieb. Tým sa úloha nekončí. V konečnom dôsledku ide o to, aby v čo najväčšom počte lokalít, kde žijú rómske deti existovala pre nich podporná infraštruktúra, finančné a ľudské zdroje, ktoré prinesú želanú zmenu. V tomto smere zatiaľ z praxe nepoznáme lepšie riešenie ako dlhodobú komunitnú prácu.

Cez všetky ich obmedzenia sú komunitné organizácie schopné riešiť problémy priamo v mieste a čase výskytu. Vedia flexibilne reagovať na potreby komunity a navrhovať riešenia, ktoré sú vhodné pre konkrétnu lokalitu. Ich aktivity by ale mali byť koordinované, prípadne prepojené s činnosťou miestnych škôl. Takisto by mal byť vytvorený monitorovací a evaluačný systém, ktorý by zhodnocoval dopad týchto aktivít a posúval informácie o možnostiach riešenia konkrétnych problémov z „periférie do centra“. Len tak je možné zabezpečiť, aby sa veľká suma lokálnych skúseností a poznatkov dala systematizovať.

V neposlednom rade je potom dôležité, aby komunitné organizácie, ktoré majú za sebou roky úspešného fungovania a portfólio úspešných projektov, nemuseli tlmiť svoju činnosť kvôli prestávkam vo finančnom toku. Bez ohľadu na zdroj, z ktorého tieto financie pochádzajú.

LITERATÚRA

Antalová, I., Košková, Š.: Príručka objavovateľa stratených území – Manuál pre všetkých, ktorí sa venujú komunitnému rozvoju, Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2003.

Bán, A.: Kde skončila miliarda na rómske projekty, Changenet, 24.3.2003, <http://www.changenet.sk/?section=forum&x=70118&cat=14657>.

European Roma Rights Center: Stigmata. Segregated Schooling of Roma in Central and Eastern Europe, ERRC (European Roma Right Center) 2004, <http://www.errc.org/db/00/04/m00000004.pdf>.

Hivešová-Šilanová, D.: Zlepšenie podmienok sebarealizácie Romov vo vzdelávacom systéme alebo „slovenská hmla“ (a transparentnosť informácií), In: Romano Nevo L'il 618-619, November 2003 <http://www.rnl.sk/modules.php?name=News&file=article&sid=320>.

Hricko, I. Magdolenová, K: Hazardné hry s chudobou, In: Rómske listy, Roma Press Agency, 9. decembra 2003, <http://www.rpa.sk/clanok.aspx?o=zc&n=1151&l=sk>.

Informačná správa o stave efektívnosti vynaložených finančných zdrojov na projekty riešenia problematiky Rómov za obdobie rokov 1999 až 2003, http://www.vlada.gov.sk/dokumenty/sprava_ppv.rtf.

Lenzová, M. a kol.: *Slovensko: Projekty pre Rómov 1993 – 2000. Zistenia, odporúčania a príklady*. Bratislava, Nadácia otvorenej spoločnosti – Open Society Foundation, Nadácia pre podporu občianskych aktivít, Know How Fund, Delegácia Európskej komisie v SR 2002, <http://www.osf.sk/Slovak/Dokumenty/009.pdf>.

Matová, E.: Komunitné centrum v Zborove napomáha zblíženiu miestnej rómskej a nerómskej mládeže, In: Roma Press Agency, 29.apríla 2004.

Rigová S., Oravská Z., Hanzelová S., Repová I.: Adresár mimovládnych organizácií, ktoré sa venujú rómskym programom, Inforoma 2001.

Tománková, P.: Odvaha na tri doby, In: Rómske listy, Roma Press Agency, 2.augusta.2003 <http://www.rpa.sk/clanok.aspx?o=zc&n=955&l=sk>.

7. ŠPECIFICKÉ DOPADY SYSTÉMU FINANCOVANIA ŠKOLSTVA NA RÓMSKE DETI

Martina Kubánová
Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť

Financovanie, a to nielen objem prostriedkov, ale aj princípy ich pridelovania, sú jedným z mnohých faktorov určujúcich kvalitu a adekvátnosť vzdelávania poskytovaného žiakom. Veľa v tejto oblasti dokáže zmeniť aj spolupráca rodičov a ich zastúpenie v samosprávnych orgánoch škôl, spôsob tvorby učebných materiálov, kvalifikácia, prístup a motivácia učiteľov.

V tejto kapitole sa venujeme financovaniu tých oblastí regionálneho školstva⁴⁶, ktoré sú osobitne významné pre rómske deti, teda základných a stredných škôl ako aj špeciálnych škôl. Pozeráme sa predovšetkým na motivácie jednotlivých aktérov, teda zriaďovateľov škôl či samotných učiteľov, ku ktorým ich vedie dnešný systém financovania vzdelania.

V rokoch 2003-2004 sa zaviedli viaceré nástroje na podporu žiakov - najmä štipendijné programy žiakov stredných a základných škôl v hmotnej núdzi a dotovanie služieb dopĺňujúcich vzdelávanie (napr. doprava do školy, školské stravovanie). Tieto nástroje sú vhodné na prítiahnutie žiakov do škôl, ale sú zväčša spojené s vyššími administratívnymi nákladmi a nemusia viesť k desegregácii škôl. Nástroje na podporu inštitúcií vychádzajú najmä zo zmeneného systému financovania regionálneho školstva od roku 2004. Ako to ovplyvní vzdelávanie rómskych žiakov ťažko vopred odhadnúť, výsledok bude závisieť od toho, či prevládne efekt desegregácie škôl (v dôsledku spájania škôl, vyššieho záujmu o žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami) alebo segregácie (realizovanej napríklad prostredníctvom vytvárania neštátnych škôl s obmedzeniami vstupu).

Dôležitým nástrojom pre vzdelávanie rómskych žiakov je vyšší normatívny príspevok na integrovaného žiaka so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami (predstavuje 250% príspevku na bežného žiaka) ako aj príspevky zriaďovateľom na vzdelávanie žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia (v roku 2004 sa neposkytujú). Správne nastavenie týchto nástrojov bude možné posúdiť až po ich zabehnutí v praxi. Rizikom je prinízka ale aj privysoká dodatočná dotácia na takýchto žiakov. V prvom prípade neposkytuje dostatočnú motiváciu pre školy aktívne priťahovať takýchto žiakov, v druhom prípade môže pôsobiť opak – umelé vytváranie a zotrvávanie žiakov so statusom špeciálnych výchovno-vzdelávacích potrieb.

7.1. AKÝM SPÔSOBOM SÚ FINANCOVANÉ SLOVENSKÉ ŠKOLY

Od roku 2004 sa financovanie tzv. regionálneho školstva riadi novými⁴⁷ pravidlami: rovnaké financovanie sa podľa nich uplatňuje pri štátnych, cirkevných i súkromných organizáciách a objem prostriedkov sa vo veľkej miere odvíja od počtu žiakov navštevujúcich dané zariadenie. Súkromné a cirkevné školy pritom v roku 2004 získavajú asi 7,5% financií na regionálne školstvo v kapitole

⁴⁶ Podľa §1 zákona č. 597/2003 Z.z. do regionálneho školstva patria školy, ktoré tvoria sústavu základných a stredných škôl, strediská praktického vyučovania, základné umelecké školy a školské zariadenia, ktoré sú zaradené do siete podľa osobitného predpisu.

⁴⁷ Zákon č. 597/2003 Z.z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení, Nariadenie vlády SR č. 2/2004, ktorým sa ustanovujú podrobnosti rozpisu finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu pre základné školy, stredné školy, strediská praktického vyučovania, základné umelecké školy a školské zariadenia.

ministerstva školstva. Na súkromné alebo cirkevné školy chodilo v roku 2003 4,4% žiakov základných škôl, 18,2% študentov gymnázií a športových gymnázií⁴⁸, 8,4% študentov stredných odborných škôl, konzervatórií a zdravotníckych škôl, atď. V nasledujúcej tabuľke sú porovnané hlavné oblasti úpravy nového zákona o financovaní s pôvodným fungujúcim systémom, ktorý platil do konca roka 2003

Tabuľka 7.1. Porovnanie pôvodného a nového systému financovania

Oblasť úpravy	Zákon č. 506/2001 Z.z. (pôvodný)	zákon č. 597/2003 Z.z. (nový)
Štátom financované aktivity	Plne financované: podľa normatívu - mzdy a platy štátnych organizácií, podľa historických výdavkov - fixné výdavky štátnych organizácií rozpočtových, prispieva na: ostatné tovary a služby, variabilné výdavky, fixné výdavky štátnych organizácií príspevkových, kapitálové výdavky, fixný príspevok na žiaka: neštátne školy a zariadenia.	Plne financované: podľa normatívu na žiaka - výchovno-vzdelávací proces a prevádzka, prispieva na: financovanie rozvoja, ZUŠ a školské zariadenia, ad hoc nástroj MŠ SR - riešenie havárií, fixný príspevok na žiaka: záujmové vzdelávanie (vzdelávací poukaz).
Rámcové faktory zohľadňované pri financovaní	Mzdové prostriedky: počty žiakov, tried, skupín, platové tabuľky, miera vyučovacej povinnosti, druh, typ a technické vybavenie školy, prevádzkové výdavky: historické náklady na prevádzku, všeobecne: vzdelávanie v inom ako slovenskom jazyku, vzdelávanie žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, mimoriadne nadaných žiakov, žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia, vyučovanie v málotriednych školách, vyučovanie náboženstva, cudzích jazykov, športovej prípravy, bilingválne vzdelávanie.	Pri mzdovom normatíve: počty žiakov, druh, typ školy, personálna náročnosť odboru, forma štúdia, vyučovací jazyk, u ZŠ možno zohľadniť aj veľkosť školy (max. do výšky 2-násobku normatívu), pri prevádzkovom normatíve: počty žiakov, druh, typ školy, ekonomická náročnosť odboru, forma štúdia, vyučovací jazyk, teplotné podmienky, u ZŠ možno zohľadniť aj veľkosť školy (max. do výšky 2-násobku normatívu).
Postavenie neštátnych škôl	Príspevky sa poskytujú na žiaka – max. je 100% bežných výdavkov na žiaka v porovnateľnom druhu a type št. školy, táto suma sa znižuje o 30% ak neštátna škola vyberá poplatky, o 10% ak neštátna škola nedodržiava štátne učebné plány a osnovy, kapitálové výdavky sa nefinancujú.	Príspevky sa poskytujú na žiaka, rovnakým spôsobom a v rovnakej výške ako štátnym školám a školským zariadeniam, okrem toho im možno prideliť aj kapitálové prostriedky, avšak výlučne na hnutel'ný majetok.
Priestor pre manévrovanie s financiami na úrovni MŠ SR	Počas 5-ročného prechodného obdobia MŠ SR vyčleňuje rezervu 3% (v r. 2002 5%) prostriedkov na bežné výdavky škôl „určenú na vyrovnávanie rozdielov“, okrem toho MŠ disponuje prostriedkami na rozvojové programy škôl, rekonštrukciu objektov, zavádzanie IT, inovačné pedagogické programy, vydávanie učebníc.	Počas 3-ročného prechodného obdobia sa vyčleňuje rezerva, z ktorej môže MŠ SR žiadajúcim zriaďovateľom upraviť v rámci dohodovacieho konania rozpočet, okrem toho ministerstvo disponuje max. 6% bežných výdavkov rozpočtu na financie pre: „špecifiká“ škôl, mimoriadne výsledky žiakov škôl, riešenie havarijných situácií (najviac 10% z kapitálových výdavkov), rozvojové projekty škôl.
Priestor pre manévrovanie s financiami na úrovni zriaďovateľov	Na základe žiadosti možnosť upravovať rozpisované prostriedky štátnym i neštátnym školám či zariadeniam po dohodovacom (rozporovom) konaní (bez určenia limitu).	Vykonávací predpis určí koľko % z normatívu dostane priamo škola/ zariadenie, zvyšné prostriedky rozdeľuje zriaďovateľ podľa svojho rozhodnutia.

⁴⁸ Spolu denné štúdium a štúdium popri zamestnaní.

Fiškálne obmedzenie celkových výdavkov	Neexistuje, závisí od ad hoc rozhodnutia pri každoročnej tvorbe štátneho rozpočtu.	Priemerný ročný náklad na žiaka z predchádzajúceho roka sa zvyšuje minimálne o mieru inflácie a násobí sa počtom všetkých žiakov v príslušnom roku.
Výkonávací predpis	Vo forme výnosu vydávaného MŠ SR (výnos č. 293/2002-9) – po vyhodnotení pripomienkového konania a prerokovaní v Legislatívnej rade vlády SR ho ministerstvo priamo vyhlasuje v zbierke zákonov.	Vo forme nariadenia vlády SR - po vyhodnotení pripomienkového konania rokuje o nariadení Legislatívna rada vlády SR a vláda SR, po schválení vládou SR je nariadenie vyhlásené v zbierke zákonov.
Hlavné inštitúcie	MŠ SR, krajské úrady, okresné úrady, obce, VÚC, školy a školské zariadenia.	MŠ SR, krajské školské úrady, obce, VÚC, školy a školské zariadenia.

Zdroj: Kubánová, M., Korintuš, K., Sládečková, J., Zátorská, M.: Financovanie regionálneho školstva v SR: analýza stavu a návrhy možných zmien (štúdia), SGI, Bratislava 2003.

Financovanie prebieha v dvoch krokoch: v prvom sa poskytuje podľa stanoveného vzorca objem prostriedkov zriaďovateľom (obciam, samosprávnym krajom, cirkevným a súkromným subjektom), v druhom kroku zriaďovatelia v rámci určitých obmedzení rozdelia prostriedky vlastným školám a školským zariadeniam.

Financie, ktoré sú pridelené zriaďovateľom škôl sú účelovo viazané a sú založené na normatívne určených finančných príspevkoch pre jednotlivé školy (závisia od počtov žiakov a normatívov na žiaka podľa kategórií škôl). Normatívy zohľadňujú rozdielnu personálnu a ekonomickú náročnosť, klimatické podmienky v mieste školy a pri základných školách aj ich veľkosť. Normatív určuje ročný príspevok na žiaka zložený zo mzdového a prevádzkového normatívu (pozri tab. 7.2.). Zriaďovateľom štátnych škôl sa normatívne poskytujú aj kapitálové prostriedky na rekonštrukciu a modernizáciu vybavenia škôl.

Zriaďovateľ má možnosť upraviť objem prostriedkov pre jednotlivé školy a školské zariadenia. Má tak možnosť pridelať školám peniaze počas roka podľa konkrétnych podmienok a potrieb. Škola však musí dostať v roku 2004 minimálne 80% (v nasledujúcich rokoch 85%) mzdového a minimálne 70% (v nasledujúcich rokoch 75%) prevádzkového normatívu. (Stanovenie dolnej hranice - percenta normatívneho príspevku, ktoré škola automaticky dostane, je nástrojom vytvorenia istej miery finančnej autonómie školy a zabezpečenia predvídateľnosti jej rozpočtu. Nižšie zaručené percento pre školu v prvom roku fungovania nového systému financovania bolo stanovené jednak kvôli možným nepresnostiam zo strany ministerstva školstva pri stanovení prvých normatívov – zriaďovateľ má takto väčší priestor napraviť ich medzi svojimi školami, a tiež kvôli tomu, aby sa postupne v ďalších rokoch ešte viac zvýraznil princíp financovania na žiakov konkrétnych škôl.)

Podľa dôvodovej správy k zákonu o financovaní škôl a školských zariadení sa očakáva, že naviazanie poskytovaných financií na počet žiakov bude zriaďovateľov motivovať k ich efektívnejšiemu využívaniu a optimalizácii svojej časti siete škôl. Predpokladá sa tiež väčšia motivácia škôl poskytovať kvalitné vzdelanie, ktoré pritiahne dostatok žiakov.

Tabuľka 7.2. Normatívy na rok 2004

Katégoria škôl	Mzdový normatív	Normatív na teplo: min - max	Normatív na výchovno-vzdelávací proces	Normatív na prevádzku okrem tepla	Prevádzkový normatív okrem tepla	Celkový normatív - minimum	Celkový normatív - maximum
Základné školy len s ročníkmi 1. - 4. so spojenými ročníkmi v triede a základné školy s ročníkmi 1. - 9., s počtom žiakov do 150, ak je to v obci jediná základná škola zriaďovateľa s daným vyučovacím jazykom	25 932	2 159 - 3 023	764	1 947	2 711	30 802	31 666
Základné školy len s ročníkmi 1. - 4. bez spojených ročníkov v triede a základné školy s ročníkmi 1. - 9., s počtom žiakov od 151 do 200, ak je to v obci jediná základná škola zriaďovateľa s daným vyučovacím jazykom	20 986	2 159 - 3 023	666	1 947	2 613	25 758	26 622
Základné školy s ročníkmi 1. - 9. okrem základných škôl zaradených v kategóriách 1 a 2	16 835	2 159 - 3 023	584	1 298	1 882	20 876	21 740
Gymnázia	20 187	2 159 - 3 023	650	1 298	1 948	24 294	25 158
Športové gymnázia	31 686	2 159 - 3 023	878	1 298	2 176	36 021	36 885
Stredné odborné školy	28 096	2 159 - 3 023	807	1 298	2 105	32 360	33 224
Stredné odborné školy umeleckého zamerania, stredné zdravotnícke školy	32 618	2 159 - 3 023	896	1 298	2 194	36 971	37 835
Konzervatóriá	70 295	2 159 - 3 023	1 640	1 298	2 938	75 392	76 256
Stredné odborné učilištia a učilištia	30 735	2 159 - 3 023	859	1 947	2 806	35 700	36 564
Strediská praktického vyučovania	12 729	2 159 - 3 023	503	1 298	1 801	16 689	17 553
Špeciálne základné školy	67 100	2 159 - 3 023	1 577	2 596	4 173	73 432	74 296
Špeciálne stredné školy	43 491	2 159 - 3 023	1 111	2 596	3 707	49 357	50 221
Katégoria školských zariadení - základné umelecké školy, materské školy a domovy mládeže	Mzdový normatív	Normatív na teplo - minimum	Normatív na výchovno-vzdelávací proces	Normatív na prevádzku okrem tepla	Prevádzkový normatív okrem tepla	Celkový normatív - minimum	Celkový normatív - maximum
Základné umelecké školy	6 280	1 313 - 1 838	259	651	910	8 503	9 028
Materské školy	18 138	1 313 - 1 838	504	977	1 481	20 932	21 457
Domovy mládeže	19 503	1 313 - 1 838	532	1 302	1 834	22 650	23 175
Špeciálne materské školy	45 345	1 313 - 1 838	1 259	2 441	3 700	50 358	50 883

Zdroj: MŠ SR

Okrem uvedených základných princípov zákon a naňho nadväzujúce nariadenie vlády definujú niekoľko možností zvýhodneného financovania, ktoré sa vzťahujú na rómskych žiakov:

- **špecifiká** - ministerstvo školstva poskytne financie na objektívne odôvodnené opakujúce sa náklady, ktoré vzhľadom na ich špecifický charakter nie je možné zohľadniť v normatíve (§4 ods. 13 cit. zákona),
 - **zoznam špecifik:** náklady na dopravu žiakov podľa osobitných predpisov⁴⁹, náklady na mzdy a odvody do poisťovních fondov asistentov učiteľa a učiteľov nultých ročníkov, príspevky zriaďovateľom na vzdelávanie žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia (§6 cit. nariadenia vlády),
- **rozvojové projekty** - ministerstvo prideli v rámci možností zriaďovateľovi štátnej školy účelové finančné prostriedky z kapitoly ministerstva na realizáciu predloženého rozvojového projektu; ich výber uskutočňuje ministerstvo (§4 ods. 16 cit. zákona),
- **normatív integrovaného žiaka** - normatív na žiaka so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami, ktorý nie je žiakom špeciálnej školy („integrovaný žiak“), je 250% normatívu na žiaka študujúceho v dennej forme štúdia (§4 ods. 2 cit. nariadenia vlády),
- **vzdelávacie poukazy** – možnosť ich využitia na podporu mimovyučovacej a mimoškolskej činnosti predpokladá aj *Koncepcia integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže, vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania*. (Predložilo ju MŠ SR, ďalej *Koncepcia integrovaného vzdelávania*.)

Koncepcia integrovaného vzdelávania uvádza zámer na základných školách „zaviesť vyučovanie rómskeho jazyka podľa požiadaviek zákonných zástupcov žiaka a potrieb (ako materinský jazyk, podporný jazyk) ako: a) nepovinný predmet, b) povinne voliteľný predmet (napr. ako ďalší cudzí jazyk), c) v rámci mimoškolskej práce“. Preto potenciálne bude možné využiť pri financovaní vzdelávania rómskych žiakov aj nasledovné ustanovenie:

- mzdový normatív a normatív na výchovno-vzdelávací proces na žiaka školy s iným vyučovacím jazykom ako slovenským je 108% zodpovedajúceho normatívu a pri bilingválnom štúdiu 125% zodpovedajúceho normatívu (§4 ods. 1 cit. nariadenia vlády).

Okrem toho, v roku 2004 sa začali z iniciatívy ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny poskytovať študentom stredných a základných škôl, ktorých rodičia sú v hmotnej núdzi, štipendiá⁵⁰. Pre študentov stredných škôl sú hrazené z prostriedkov Európskeho sociálneho fondu (žiakom z Bratislavy z prostriedkov štátneho rozpočtu), pre žiakov základných škôl z rozpočtu kapitoly ministerstva práce a v budúcom roku z prostriedkov na priority vlády.

Štipendiá majú slúžiť na zlepšenie prístupu ku vzdelávaniu pre žiakov, ktorých rodičia sú v hmotnej núdzi. Je možné ich použiť na financovanie nákladov súvisiacich so školskou dochádzkou - stravné, ubytovanie, cestovné z miesta bydliska do školy a späť.

Odstupňované sú podľa dosahovaného študijného prospechu, čo by malo motivovať žiakov a viesť ich k získavaniu vedomostí a zručností, ktoré im umožnia uplatniť sa na trhu práce.

Škola poskytuje žiakovi stredoškolské štipendium mesačne vo výške:

⁴⁸ § 9 ods. 6 a 7 zákona NR SR č. 596/ 2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

⁴⁹ Ibid.

⁵⁰ Vyhláška MŠ SR č. 311/2004 Z. z. o poskytovaní štipendií žiakom stredných škôl a špeciálnych škôl.

- a) 1 200,- Sk pri priemernom prospechu žiaka do 2,0 vrátane,
- b) 800, - Sk pri priemernom prospechu žiaka horšom ako 2,0 do 3,0 vrátane,
- c) 600, - Sk pri priemernom prospechu žiaka horšom ako 3,0.

V prípade štipendií pre žiakov základných škôl sa poskytuje:

- a) 500 Sk pri priemernom prospechu do 1,5,
- b) 300 Sk pri prospechu do 2,5,
- c) 200 Sk ak má žiak priemerný prospech horší ako 2,5 a oproti predchádzajúcemu polroku si ho zlepšil aspoň o 0,5.

7.2. MOTIVÁCIE, KTORÉ POSKYTUJE SÚČASNÝ SYSTÉM FINANCOVANIA VZHLADOM NA RÓMSKYCH ŽIAKOV

Nastavenie systému financovania bude pravdepodobne motivovať k viacerým z nižšie uvedených možných reakcií. Na vzdelávanie rómskych žiakov, pre ktorých je dôležitá integrácia, blízkosť školy, adekvátne diagnostika a rediagnostika, tak môže mať pozitívne aj negatívne dopady.

– Vyšší záujem o žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.

- Keďže obce sú zriaďovateľmi základných škôl a krajské školské úrady špeciálnych škôl, zriaďovatelia budú pravdepodobne podporovať integráciu žiakov zo špeciálnych škôl do škôl vlastných – rozpočet obce na školstvo to mierne zvyšuje (normatív na takýchto žiakov je 250% normatívu žiakov ostatných) a znižuje tiež limit na veľkosť tried. Tento fakt je zaujímavý najmä pre mestá a obce s menej naplnenými školami, ktorým sa v dôsledku financovania na žiaka znížil objem prostriedkov.
- Obce, ktoré bojujú za zachovanie svojich menších škôl sa však môžu snažiť aj o zaradenie väčšieho počtu žiakov medzi tých vyžadujúcich špeciálne výchovno-vzdelávacie potreby, než je v skutočnosti nevyhnutné.
- Podobne vzhľadom na finančné zvýhodnenie integrovaných žiakov môže klesať ochota základných škôl, ktoré majú takýchto žiakov k spolupráci pri ich rediagnostike. Odstrániť tento negatívny dôsledok by mohlo napríklad poskytnutie rovnakého finančného zvýhodnenia aj na žiakov, ktorí boli rediagnostikou vyradení z kategórie žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami.

– Častejšie spájanie základných škôl.

- Zriaďovatelia malých a finančne príliš náročných základných škôl, ktoré sú vo vzájomne blízkych obciach, ich budú mať motiváciu spojiť. Ak týmto spôsobom zanikne jediná základná škola v obci, cestovné do novej školy ministerstvo školstva žiakom prepláca, čo podporuje spájanie škôl v takýchto prípadoch. Výnimkou môžu byť školy, ktorých naplnenosť sa blíži hraničným hodnotám kategórií pre výpočet normatívov. Ako ilustračný príklad môžeme použiť dve blízke obce, každú s jednou základnou školou so 110 žiakmi. Vzhľadom na počet žiakov obe školy spadajú do prvej kategórie ZŠ pre výpočet normatívov, pričom ich spojením by už vznikla škola, spadajúca veľkosťou do tretej kategórie. Podľa normatívov na žiaka v tabuľke 7.2 (bez vplyvu garantovaného minima⁵¹), by takéto spojenie znamenalo v roku 2004 pokles prostriedkov až asi o jednu tretinu. Ak menšie školy dostávajú výrazne väčšie zdroje len vďaka svojej veľkosti, môže to viesť k nežiadúcim javom: odmietanie škôl prijať dodatočných žiakov, ktorí by posunuli školu do vyššej veľkostnej kategórie, rozdeľovanie existujúcich škôl a podobne. Ak sa v praxi ukáže, že existuje dostatočne silná motivácia malých obcí nespájať, či dokonca deliť existujúce školy, ohrozuje to podstatu systému financovania regionálneho

⁵¹ Garantované minimum je opatrenie, ktoré ministerstvo školstva použilo na prechodné zmiernenie dopadov zmeny systému financovania škôl. Uplatňuje sa v prechodnom období troch rokov. Žiadna škola tak nemôže dostať menej ako 95% prostriedkov na žiaka v porovnaní s predošlým rokom.

školstva a následne bude nevyhnutné zmeniť buď kategorizáciu základných škôl, alebo ich normatívy, prípadne oboje.

– **Vznik nových súkromných a cirkevných škôl.**

- Zákon zaručuje rovnaké financovanie škôl bez ohľadu na ich zriaďovateľa (výnimkou sú len kapitálové výdavky, ktoré sa neštátnym školám môžu poskytovať len v prípade hnutel'ného majetku). Tým sa vytvára väčšia motivácia pre vznik súkromných či cirkevných škôl, ktoré v minulosti štát financoval v menšej miere ako školy štátne. Avšak tam, kde existuje silný nesúhlas komunity s integráciou rómskych a nerómskych žiakov v jednej škole, poskytujú neštátne školy možnosť separácie nerómskych žiakov. Podmienky výberu do neštátnej školy či platba školného predstavujú účinnú bariéru vstupu pre rómskych žiakov. O praxi segregácie rómskych žiakov cirkevnými školami píše napríklad Národná správa o vzdelávacej politike (2001, s. 37).

Rómski žiaci v školstve – príklad z okresu Prešov

Podľa sčítania obyvateľ'ov domov a bytov je v Prešovskom kraji⁵² najväčšia koncentrácia občanov SR hlásiacich sa k rómskej národnosti. Okrem toho je v tomto kraji evidovaných 250 rómskych osád.

Do okresu Prešov patrí 91 obcí a nachádza sa tu 34 rómskych osád. Školstvo tvorí 93 materských škôl z toho 67 MŠ je v obciach (nie v mestách) 79 ZŠ z toho 57 v obciach pričom 34 ZŠ je s ročníkmi 1.-9. 9 ŠZŠ pre žiakov s mentálnym postihnutím z toho 4 sa nachádzajú v obciach.

V 14 obciach kde sa nachádzajú rómske osady nie je:

- v 2 obciach žiadna MŠ ZŠ alebo ŠZŠ
- v 4 obciach je len ZŠ s ročníkmi 1.-4.
- v 3 obciach je len MŠ a ŠZŠ
- v 5 obciach je len MŠ

v 1 obci bez rómskej osady sa nachádza len špeciálna základná škola.

V 22 obciach Prešovského okresu v ktorých sa nachádza rómska osada a zároveň základná škola (štátna) ani jedna nečerpá v roku 2004 prostriedky na školy v rámci garantovaného minima tzn. že zmenou financovania sa ich rozpočet v prepočte na žiaka v zásade nezmenil alebo zlepšil. Spomedzi zvyšných 60 obcí tohto okresu so základnými školami ale bez rómskych osád, čerpajú tieto prostriedky len dve.

Iná je situácia pri školských zariadeniach ktoré sú originálnymi kompetenciami obcí a patria sem napríklad materské školy školské jedálne a pod. Približne dve tretiny obcí, v ktorých sa školské zariadenia nachádzajú čerpá prostriedky v rámci garantovaného minima, a to rovnako v skupine obcí s rómskymi osadami ako aj bez nich. Dofinancovanie v rámci garantovaného minima tvorí v oboch prípadoch približne desatinu celkového rozpočtu školských zariadení.

7.3. ZÁVERY O FINANČNÝCH MOTIVÁCIÁCH PRE VZDELÁVANIE RÓMSKÝCH ŽIAKOV

Finančné nástroje vo vzdelávaní rómskych žiakov možno zatriediť do troch kategórií: nástroje na podporu žiakov, podporu inštitúcií a podporu projektov. Slovenský vzdelávací systém kombinuje viaceré nástroje zo všetkých týchto troch kategórií.

⁵² podľa dokumentu Konceptia integrovaného vzdelávania rómskych detí a mládeže, vrátane rozvoja stredoškolského a vysokoškolského vzdelávania.

V roku 2004 pribudli niektoré nástroje z kategórie podpory žiakov. Predovšetkým ide o štipendijné programy žiakov stredných a základných škôl v hmotnej núdzi a o dotovanie služieb doplnujúcich vzdelávanie (napr. doprava do školy, školské stravovanie). Výhodou týchto nástrojov je, že sú vhodné na zlepšenie prístupu ku vzdelaniu a pritiahnutie žiakov do škôl. Nevýhodou je, že sú zväčša spojené s vyššími administratívnymi nákladmi a nemusia viesť k desegregácii škôl.

Iné nástroje sú zamerané na podporu inštitúcií. Hlavným nástrojom je spôsob pridelovania prostriedkov školám a školským zariadeniam. Dopadom zmien v tejto oblasti je v roku 2004 najmä rušenie a zlučovanie niektorých menších a nákladnejších škôl, vznik niekoľkých nových súkromných a cirkevných škôl. Ako to ovplyvní vzdelávanie rómskych žiakov ťažko vopred odhadnúť, výsledok bude závisieť od toho, či prevládne efekt desegregácie škôl (v dôsledku spájania škôl, vyššieho záujmu o žiakov so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami), alebo segregácie (realizovanej napríklad prostredníctvom vytvárania nešťátnych škôl s obmedzeniami vstupu). Dôležitým nástrojom pre vzdelávanie rómskych žiakov je vyšší normatívny príspevok na žiaka so špeciálnymi výchovno-vzdelávacími potrebami (predstavuje 250% príspevku na bežného žiaka), ako aj príspevky zriaďovateľom na vzdelávanie žiakov zo sociálne znevýhodneného prostredia (v roku 2004 sa neposkytujú). Správne nastavenie týchto nástrojov bude možné posúdiť až po ich zabehnutí v praxi. Rizikom je totižto prinízka ale aj privysoká dodatočná dotácia na takýchto žiakov. V prvom prípade neposkytuje dostatočnú motiváciu pre školy aktívne priťahovať takýchto žiakov, v druhom prípade môže pôsobiť opak – umelé vytváranie a zotrvávanie žiakov so statusom špeciálnych výchovno-vzdelávacích potrieb.

Treťou možnosťou je podporovať projekty. Napríklad projekt rómskych asistentov, projekty bilingválneho vzdelávania a podobne. Ich výhodou je, že ich možno lepšie zacieliť, umožňujú pilotné odskúšanie nových postupov a nechávajú priestor pre aktivity „zdola“. Sú však spojené s vyššími nákladmi na monitorovanie a posudzovanie a okrem toho neposkytujú záruku systémovosti keďže projekty sa jednoduchšie ukončia, ak napríklad nie je dostatočne rozšírená informácia o ich prínose, ak znamenajú pre školy vyššiu záťaž bez kompenzácie nákladov, ak ich realizácia závisí len od prejavenia záujmu vedenia škôl a podobne.

Príklady finančných nástrojov na podporu vzdelávania Rómov v Maďarsku

Mentorský program pre rómskych študentov [Nadácia pre rozvoj verejného vzdelávania v Budapešti). Cieľom programu, založeného v roku 1999, je pomôcť rómskym žiakom v posledných dvoch ročníkoch základnej školy, aby pokračovali aj v štúdiu na strednej škole. Vyučujúci - mentori preto poskytujú skupinám s maximálne piatimi žiakmi doučovanie v popoludňajších hodinách. Učitelia dostávajú mesačne finančnú odmenu, a to za každého žiaka, ktorý sa zúčastňuje popoludňajšieho doučovania.

Podporný program Arany Jánosa pre talentovaných (Ministerstvo školstva). Cieľom je podpora vzdelávania talentovaných študentov, ktorí sú sociálne znevýhodnení a pochádzajú z malých obcí s menej ako 5 000 obyvateľmi. Program nie je zameraný len na podporu prístupu k vzdelaniu týchto študentov, ale aj na poskytovanie a rozvíjanie vhodných vzdelávacích metód a ich adaptáciu na miestne podmienky. Študenti, ktorí sa na programe zúčastňujú, dostanú študijný grant, zatiaľ čo inštitúcie, ktoré ich vzdelávajú, získajú dvojnásobný príspevok na žiaka. Program je zameraný na úspešnú prípravu študentov na vysokoškolské vzdelanie.

LITERATÚRA

Beblavý, M., Kubánová, M.: Národná správa o vzdelávacej politike, SGI, INEKO, Bratislava, 2001.

Kubánová, M., Korintuš, K., Sládečková, J., Zátorská, M.: Financovanie regionálneho školstva v SR - analýza stavu a návrhy možných zmien (štúdia), SGI, Bratislava, 2003.

Lannert, J., Halász, G. (eds.): Education in Hungary 2003. National Institute of Public Education (OKI), Budapest, 2004.

Németh, S. et al.: Integration vs. Segregation: Hungarian Roma Education Policy Note. National Institute of Public Education, Budapest, 2003.

Zákon č. 597/2003 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení.

Zákon č. 506/2001 Z. z. o financovaní základných škôl, stredných škôl a školských zariadení a o doplnení zákona Národnej rady Slovenskej republiky č. 303/1995 Z. z. o rozpočtových pravidlách v znení neskorších predpisov.

Zákon č. 596/2003 Z. z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Nariadenie vlády SR č. 2/2004, ktorým sa ustanovujú podrobnosti rozpisu finančných prostriedkov zo štátneho rozpočtu pre základné školy, stredné školy, strediská praktického vyučovania, základné umelecké školy a školské zariadenia.

Súčasný stav vo výchove a vzdelávaní rómskych detí a žiakov (správa), (ISBN 80-89055-39-7), materiál schválený na operatívnej porade ministra školstva 23.9.2003, dostupné na <http://www.education.gov.sk/sekcie/szs/oddvavr/oc/vvrom/vvrom.rar>.

Výnos Ministerstva školstva SR zo 6. marca 2002 č. 293/2002-9, ktorým sa ustanovuje normatívny spôsob určovania počtu pedagogických zamestnancov a ostatných zamestnancov a jeho uplatňovanie, finančné normatívy na pridelovanie finančných prostriedkov štátneho rozpočtu v školách, v školách na záujmové vzdelávanie, v strediskách praktického vyučovania a v školských zariadeniach.

Vyhláška MŠ SR č. 311/2004 Z. z. o poskytovaní štipendií žiakom stredných škôl a špeciálnych škôl.

8. PRÁVNE NÁSTROJE BOJA PROTI DISKRIMINÁCIÍ V ŠKOLSTVE

Juraj Alexander/Peter Hodál
Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť

Diskriminácia rómskych žiakov vo vzdelávacom systéme je fakt, ktorý si uvedomuje aj vláda Slovenskej republiky. Segregácia v školách, školských jedálňach a iných zariadeniach, je verejným tajomstvom. Na tento problém poukazuje Programové vyhlásenie vlády,⁵³ ktoré uvádza problematiku menšín ako jednu z ústredných tém hneď v úvode. Špecificky pritom zdôrazňuje situáciu rómskej komunity: „Vláda pripraví pokračovanie stratégie riešenia situácie rómskej komunity a v záujme posilnenia efektívnosti realizácie jednotlivých zámerov dobuduje odborné a špecifické kapacity priamo v regiónoch, kde žijú občania rómskej národnosti vo väčšom počte.“

V súvislosti s touto problematikou schválila vláda aj ďalšie dokumenty, najmä Stratégiu vlády SR na riešenie problémov rómskej národnostnej menšiny a súbor opatrení na jej realizáciu⁵⁴ a Priority vlády SR vo vzťahu k rómskym komunitám na rok 2002.

Štúdiá vypracovaná úradom splnomocnenca vlády pre rómske komunity pokladá za hlavnú príčinu zaostávania rómskych detí nerovnosť ich šancí, ktorá vyplýva napríklad z neprispôsobenia učebných osnov a vyučovacích metód minoritnému zázemiu rómskych detí, nedostatočnou prípravou učiteľov na výučbu v multikultúrnej triede a detí na vyučovanie v úradnom jazyku, slabou motiváciou detí, vzdialenosťami škôl od bydliska detí.

Problematike diskriminácie sa venuje časť publikácie Inštitútu pre verejné otázky,⁵⁵ ktorá popisuje legislatívny a inštitucionálny rámec riešenia rómskej problematiky. Uvádza základné princípy právnej ochrany menšín v rámci ústavy SR a aj medzinárodných dokumentov o ľudských právach. V publikácii je zdokumentovaných niekoľko prípadov diskriminácie. Väčšinu zo zaznamenaných prípadov riešila Kancelária právnej ochrany etnických menšín (KPO).⁵⁶ Ako dôležité prípady je možné citovať:

⁵³ Programové vyhlásenie na roky 2002 – 2006, viz.: http://www.vlada.gov.sk/dokumenty/programove_vyhlasenie_vlady-20021104.rtf.

⁵⁴ Uznesenie vlády SR č. 821/1999 – viac viz: Vašečka, M.: Rómovia. In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (Ed.): Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky 2000.

⁵⁵ Tokár, A., Lamačková, L.: Čačipen pal o Roma. Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku, IVO, Bratislava, 3/2003. Časť C – LEGISLATÍVA, POLITIKA A VEREJNÁ SFÉRA, str. 187.

⁵⁶ The Good Romani Fairy Kesaj Foundation, The Office for Legal Protection of Ethnic Minorities in Slovakia, White book, Košice, 1997.

- Učiteľka hanlivo oslovovala rómskych žiakov výrazom černochoch, následkom čoho sa k nim začali spolužiaci správať hrubo. Ani po niekoľkých rozhovoroch matky poškodených s učiteľkou sa situácia nezlepila a po týždni sa dokonca vyostрила. Matka, aby zabránila pokračovaniu tejto situácie, sa preto nakoniec rozhodla presťahovať sa do iného mesta.⁵⁷
- Na rómskeho žiaka špeciálnej školy v Snine fyzicky zaútočil zamestnanec tejto školy po tom ako si chlapec zabudol priniesť prezuvky. Kvôli následkom tohto útoku bol chlapec hospitalizovaný deväť dní. Po vyšetrovaní tohto prípadu dospela polícia k záveru, že trestná zodpovednosť zamestnanca špeciálnej školy nebola preukázaná.⁵⁸
- V roku 2000 bola zaznamenaná prax sústreďovania rómskych detí z okresu Bardejov do Základnej školy v Nižnom Žipove, ktorú zároveň vo veľkom rozsahu začali opúšťať nerómski žiaci.⁵⁹

Publikácia odkazuje aj na ďalšie dokumenty, ktoré skúmali problematiku diskriminácie.⁶⁰

Medzi konkrétne nedostatky vo vzdelávacom systéme patria najmä diskriminácia a segregácia rómskych žiakov, zvlášť segregácia v materských školách, zaraďovanie do špeciálnych škôl, neflexibilita vzdelávacieho systému a minimálne používanie rómskeho jazyka v sieti základných škôl.⁶¹ To potvrdzuje aj Štátna školská inšpekcia vo svojej správe z roku 2001.⁶² V uvedenej publikácii je vyslovená kritika na adresu vlády za to, že navrhuje len sériu rôznych opatrení na zlepšenie úrovne vzdelania bez toho, aby sa priamo zamerala na problém segregovaných tried alebo segregovaných škôl na Slovensku.

8.1. PÔVODNÉ OBMEDZENIE ZÁSADY ROVNAKÉHO ZAOBCHÁDZANIA

Ústava Slovenskej republiky⁶³ ako aj ostatné právne predpisy, ktoré poskytujú ochranu základným ľudským právam,⁶⁴ definovali začiatkom 90-tých rokov nanovo základný rozsah ochrany pred diskrimináciou v zmysle vtedy platného medzinárodného štandardu ochrany ľudských práv. Tieto predpisy však definovali zákaz diskriminácie len vo vzťahu k právam, ktoré v nich boli explicitne garantované. Napríklad ak by Ústava SR neobsahovala základné právo na prístup k zamestnaniu, nevyplyval by z nej ani zákaz diskriminácie pri prijímaní do zamestnania.⁶⁵

⁵⁷ White book, 1997, s. 31.

⁵⁸ White book, 1997, s. 10.

⁵⁹ Biela kniha, 2000, s. 73.

⁶⁰ Viz. zoznam na konci kapitoly.

⁶¹ Rigová, S., Maczejková, M.: Vzdelávací systém a Rómovia, s. 695. In: Vašečka, M. (ed), 2003.

⁶² Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v SR v školskom roku 2000/2001.

⁶³ Ústavný zákon č. 460/1992 Zb. v znení neskorších predpisov.

⁶⁴ Najmä Listina základných práv a slobôd (vyhlásená ústavným zákonom č. 23/1991 Zb.), Dohovor o ochrane ľudských práv a základných slobôd a jeho protokoly (publikovaný pod č. 209/1992 Zb.), o Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach a Medzinárodný pakt o hospodárskych, sociálnych a kultúrnych právach (publikované spolu pod č. 120/1976 Zb.) a Medzinárodný dohovor o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie (publikovaný pod č. 95/1974 Zb.).

⁶⁵ K tomuto tvrdeniu majú síce autori tejto kapitoly výhrady (pretože Medzinárodný pakt o občianskych a politických právach obsahuje odlišnú formuláciu), ale právny stav bol až do prijatia antidiskriminačného zákona takýto.

Vzhľadom na nedostatky v existujúcej legislatíve a pretrvávajúcej praxi schválila vláda v roku 2000 **Akčný plán** predchádzania všetkým formám diskriminácie, rasizmu, xenofóbie, antisemitizmu a ostatným prejavom intolerancie na obdobie rokov 2000 – 2001⁶⁶ a následne aj Akčný plán na obdobie rokov 2002 – 2003.⁶⁷

8.2. ANTIDISKRIMINAČNÝ ZÁKON

Na základe požiadavky práva Európskeho spoločenstva bol 20. mája 2004 prijatý zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom⁶⁸ zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou a o zmene a doplnení niektorých zákonov (antidiskriminačný zákon). Tento zákon definuje pojem diskriminácie (priama/nepriama diskriminácia, pod diskrimináciu zaraďuje aj obťažovanie a neoprávnený postih – potrestanie poškodeného za to, že sa domáha svojich práv) a explicitne uvádza oblasti, v ktorých je diskriminácia zakázaná. Tento prístup je podľa nášho názoru nesprávny, pretože z neho nepriamo vyplýva, že v ostatných oblastiach je diskriminácia povolená a po druhé preto, že to robí zákon komplikovaným a málo zrozumiteľným.

Medzi oblastami, v ktorých je diskriminácia explicitne zakázaná, je uvedené aj vzdelanie.⁶⁹ Diskriminácia je v oblasti vzdelávania explicitne zakázaná pri širokom spektre dôvodov, takže rómske deti sú zákonmi dostatočne chránené v celom školskom systéme. Diskriminácia je zakázaná aj vtedy, ak ju iné predpisy (nie zákon) – napríklad náboženské – predpokladajú.⁷⁰

Antidiskriminačný zákon zároveň zaviedol jasné mechanizmy ochrany pred diskrimináciou, ktoré sú bližšie popísané v časti 8.3.

8.3. PRÍSTUP A ÚLOHY ŠTÁTNEJ SPRÁVY A SAMOSPRÁVY VO VZŤAHU K DISKRIMINÁCIU

V zmysle antidiskriminačného zákona majú všetky štátne orgány povinnosť dodržiavať zásadu rovnakého zaobchádzania. Tam, kde je to vzhľadom na konkrétne okolnosti a možnosti daného orgánu možné, je tento orgán povinný aj prijímať opatrenia na ochranu pred diskrimináciou.

Všetky orgány štátnej správy okrem svojich základných kompetencií zároveň prijímajú sťažnosti, podnety a petície vo veciach školstva, pričom vždy preverujú príslušnú záležitosť v rozsahu týkajúcom sa ich kompetencií, prípadne vec postúpia príslušnému orgánu.

⁶⁶ Dňa 3. mája 2000 uznesením vlády č. 382/2000.

⁶⁷ Dňa 6. marca 2002 uznesením vlády č. 207/2002.

⁶⁸ Termín rovnaký je podľa názoru autorov nešťastný, pretože účelom nie rovnaké zaobchádzanie, ale rovné – rovnosť sa môže prejavovať aj tým, že sa s rôznymi zaobchádza rôzne – primerane okolnostiam.

⁶⁹ Pozri § 5 ods. 2 písm. c) a čl. XV antidiskriminačného zákona.

⁷⁰ Ústavný súd zakázal uprednostnenie kanonického práva pred slovenským pracovným právom v prípade kňaza – pozri rozhodnutie ÚS SR III. ÚS 64/00 z 31. 1. 2001.

8.3.1. Ústredné orgány štátnej správy

Úlohy určené v legislatíve

Ústrednými orgánmi štátnej správy sú vláda, ministerstvá a niektoré ďalšie štátne orgány.⁷¹ Najdôležitejším z nich je Ministerstvo školstva SR. Ministerstvo riadi celý systém školstva, vypracúva koncepcie, metodiky a vydáva právne predpisy upravujúce jednotlivé oblasti školstva. V rámci tejto činnosti je povinné dbať na ochranu znevýhodnených skupín žiakov, medzi ktorých patria aj žiaci rómskeho pôvodu.⁷² Ministerstvo je preto povinné v koncepčných materiáloch zohľadňovať postavenie rómskych žiakov a vytvárať mechanizmy na ich integráciu do spoločnosti.

Ostatné orgány sú povinné zohľadňovať zásadu rovnakého zaobchádzania pri svojej činnosti. napr. pre prokuratúru z toho vyplýva povinnosť prešetriť podnet bez ohľadu na etnický pôvod toho, kto podnet podal.

Úrad splnomocnenca

Vzhľadom na závažnosť rómskej problematiky bol zriadený Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity, ktorý má za úlohu koordinovať jednotlivé projekty na výkonnej úrovni.

Formulácie verejnej politiky

V programovom vyhlásení vlády je vyjadrená podpora znevýhodneným skupinám detí a ich integrácii do spoločnosti. Takúto skupinu predstavujú aj rómske deti.

„Vláda bude **finančne podporovať** výchovu a vzdelávanie ... **znevýhodnených skupín detí**, pričom hlavný dôraz bude klásť na integráciu týchto skupín do spoločnosti.“⁷³

Je zohľadnená skutočnosť, že jednou z príčin problémov vzdelávaní rómskych detí v prvých ročníkoch základných škôl, je nedostatok sociálnych podnetov a z toho vyplývajúce problémy pri nástupe detí do škôl.

„Vláda bude podporovať predškolskú prípravu detí ako službu rodine pričom prioritne bude klásť **dôraz na využívanie predškolskej prípravy pri integrácii rómskej žiackej populácie** a iných znevýhodnených skupín.“⁷⁴

Neznalosť slovenského jazyka a nemožnosť výučby v rómskom jazyku predstavuje ďalšiu výraznú príčinu zaostávania rómskych detí vo vzdelávaní. K tomu je uvedené:

„Vláda bude **vytvárať podmienky pre výuku v materinskom jazyku** aj **pre rusínsku a rómsku menšinu** a zároveň zabezpečí zvýšenie kvality výučby štátneho jazyka. Vláda obnoví útvary národnostného a cirkevného školstva na MŠ SR.“⁷⁵

Úrad splnomocnenca vypracoval materiál pod názvom **Základné tézy koncepcie politiky vlády SR v integrácii rómskych komunít**.⁷⁶ Cieľom materiálu je navrhnúť konkrétne opatrenia na vyrovnávanie šancí rómskych detí, prostredníctvom dočasných opatrení v oblasti školskej

⁷¹ Zákon č. 575/2001 Z.z. o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy.

⁷² To vyplýva z § 2 ods. 1 antidiskriminačného zákona.

⁷³ Programové vyhlásenie vlády str. 29.

⁷⁴ Ibid.

⁷⁵ Ibid.

⁷⁶ http://www.vlada.gov.sk/orgovanova/dokumenty/4zakladne_tezy.rtf.

legislatívy, ako aj inštitucionálne a finančne vytvoriť priestor pre vzdelávanie rómskych detí v ich materinskom jazyku. Zásadnú časť uvedeného materiálu predstavujú kapitoly venované školstvu a diskriminácii.

Materiál poukazuje na nedocenený význam vzdelávania o možnostiach boja proti diskriminácii. Preto požaduje od Ministerstva školstva vypracovanie Národného plánu výchovy v oblasti ľudských práv ako systémový krok na odstránenie existujúcich nedostatkov.

Materiál navrhuje niekoľko konkrétnych opatrení v rezorte MŠ SR v strednodobom (2003-2006) a dlhodobom (do 2010) horizonte.⁷⁷

Realita verejnej politiky

Napriek existencii diskriminácie a jej pomerne dôkladnému zdokumentovaniu, nezaznelo doposiaľ zo strany vlády alebo ministerstva školstva jasné odsúdenie takýchto aktivít. Je preto žiadúce vytvoriť tlak na tieto orgány, aby v každom jednotlivom prípade dôsledne konali.

Napriek tomu, že programové vyhlásenie je dôkazom uvedomovania si problematiky rómskeho vzdelávania, nie je v praxi podpora vyššie uvedených cieľov vždy viditeľná.

8.3.2. Krajské a obvodné úrady

Vo veciach školstva pôsobia na regionálnej úrovni krajské školské úrady. Ich kompetencia je určená zákonom o štátnej správe v školstve a školskej samospráve.⁷⁸ Krajské školské úrady predovšetkým kontrolujú, či obce a samosprávne kraje plnia úlohy, ktoré im vyplývajú z právnych predpisov v oblasti školstva a vzdelávania, tzn. aj dodržiavanie zásady rovnakého zaobchádzania. Vo väčšine prípadov rozhoduje o odvolaní proti rozhodnutiu obce a v niektorých prípadoch o odvolaniach proti rozhodnutiu riaditeľa školy.

8.3.3. Územná samospráva

Územnú samosprávu tvoria obce a samosprávne kraje. Obec má v oblasti školstva pôsobnosť pre základné úlohy, medzi ktoré patrí hlavne zriaďovanie základných a materských škôl a iných školských zariadení, kontrola dodržiavania povinností rodičov vyplývajúcich z povinnej školskej dochádzky žiaka, určovanie obvodov základných škôl a ostatné organizačné záležitosti týkajúce sa základných škôl. Okrem toho sú obce, ktoré majú vo svojom obvode viac ako 1 000 žiakov, školskými úradmi. Z toho im vyplývajú ďalšie úlohy, najmä rozhodovanie o odvolaniach proti rozhodnutiam riaditeľov škôl a kontrola dodržiavania právnych predpisov školami.

Obec (starosta alebo iný zamestnanec) napríklad kontroluje či žiak dochádza do školy, v prípade potreby pôsobí na rodičov (či už prostredníctvom napomenutia alebo pokuty), aby žiak povinnú školskú dochádzku plnil. Obec takisto zodpovedá za školské jedálne, za priestory školy, takže ak dochádza na tejto úrovni k diskriminácii, je obec povinná zjednať nápravu.

⁷⁷ Ibid. str. 7, 8.

⁷⁸ Zákon č. 596/2003 Z.z. o štátnej správe v školstve a školskej samospráve a o zmene a doplnení niektorých zákonov.

Samosprávne kraje najmä zriaďujú stredné školy a učilištia a v samostatnej pôsobnosti (tzn. z vlastnej vôle, nie na základe zákonnej povinnosti) umelecké školy, internáty, školy v prírode a ďalšie školské zariadenia. Vo vzťahu k týmto školám a školským zariadeniam majú podobné postavenie ako má obec vo vzťahu k základným školám.

Medzi úlohy orgánov územnej samosprávy patrí aj spolupráca s občianskymi združeniami a inými právnickými osobami pôsobiacimi v oblasti školstva.

8.3.4. Vnútrošná správa školy – riaditelia, učitelia

Riaditeľ zabezpečuje štátnu správu na úrovni školy alebo školského zariadenia. Rozhoduje o prijatí žiaka do školy, o výchovných opatreniach, navrhuje plány týkajúce sa školy. Riaditeľ má ústredné postavenie, pretože rozhoduje takmer o všetkom čo sa v škole deje. Preto je riaditeľ povinný zabezpečiť dodržiavanie zásady zákazu diskriminácie napríklad pri zaradovaní detí do tried, pri umiestňovaní tried, v prístupe k školskej jedálni či k počítačom.

Každý učiteľ ako zamestnanec školy a pedagogický zamestnanec je povinný dodržiavať právne predpisy a mať primeranú odbornú kvalifikáciu potrebnú na vyučovanie.⁷⁹ Okrem bežných učiteľov existuje možnosť zamestnať v škole asistenta učiteľa, ktorý má pomáhať prekonávať jazykové, sociálne a kultúrne bariéry, ktoré by mohli brániť efektívnemu vzdelávaniu dieťaťa.⁸⁰

Špeciálne školy

Podľa dostupných poznatkov je určité percento rómskych detí nenáležite zaradované do špeciálnych škôl, čo v dlhodobej perspektíve znemožňuje ich integráciu do spoločnosti a spôsobuje ďalšie znevýhodňovanie v rôznych oblastiach života. Disproporčne vysoké zastúpenie rómskych detí v špeciálnych školách je osobitným problémom vyžadujúcim bezodkladné riešenie.

Tento problém je spomenutý aj v publikácii IVO,⁸¹ kde je ako príklad diskriminácie spomenuté zaradovanie rómskych detí do špeciálnych škôl.⁸² Zaradovanie sa deje na základe psychologických testov, realizovaných v predškolskom veku na zisťovanie schopností detí, ktoré majú byť na základné školy zapísané. Tieto testy však neberú do úvahy odlišné kultúrne a jazykové pozadie rómskych detí. Vedľajším efektom tohto znevýhodnenia je automatická diskvalifikácia rómskych detí v prístupe k stredoškolskému vzdelaniu. Vo výskume IVO/UNDP Roma Human Development Project v decembri 2001 uviedlo 18,3% respondentov, že ich dieťa navštevuje špeciálnu školu. Z nich 12,3% odpovedalo, že ich dieťa bolo do špeciálnej školy zaradené automaticky.⁸³ Materiál úradu splnomocnenkyne taktiež navrhuje prijať v rezorte MŠ SR opatrenia v oblasti testovania školskej zrelosti, predškolskej výchovy, prípravných ročníkov ako aj obsahu vzdelávania.

Prijatím antidiskriminačného zákona došlo k miernemu zlepšeniu aj v tejto oblasti, boli stanovené podmienky pre existenciu a zriaďovanie špeciálnych tried. Nová úprava sa však nedotkla špeciálnych škôl, kde je najväčším problémom zaradovanie žiakov, ktoré nie je upravené na zákonnej úrovni.⁸⁴

⁷⁹ To vyplýva z § 51 zákona č. 20/1984 Zb. o sústave škôl (školský zákon).

⁸⁰ Pozri § 50b školského zákona – asistent učiteľa bude musieť mať od 1.1.2011 odbornú spôsobilosť.

⁸¹ Puliš, P.: Rómovia a majorita vo vzájomnej interakcii, s. 413. In: Vašečka, M. (ed), 2003.

⁸² EU accession monitoring project on minority rights. Bratislava, Center for Policy Studies 2000, s. 26.

⁸³ Ibid. str. 423.

⁸⁴ Hodál P., Alexander J.: Diskriminácia je problém!, Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, Bratislava 2004.

Rómsky jazyk

Ústava v článku 34 a aj Európska charta regionálnych a menšinových jazykov⁸⁵ zaručujú občanom patriacim k národnostným menšinám právo na vzdelanie v ich jazyku. Slovenskej republike z toho vyplývajú záväzky:

- zabezpečiť, aby na základnom stupni bolo vyučovanie príslušných regionálnych alebo menšinových jazykov neoddeliteľnou súčasťou študijných osnov (to sa týka jazyka bulharského, českého, chorvátskeho, nemeckého, poľského a rómskeho),⁸⁶
- zabezpečiť, aby vyučovanie daného jazyka bolo neoddeliteľnou súčasťou študijných osnov na stredných školách a na odborných školách.⁸⁷

MŠ SR ako príslušný orgán štátnej správy má v dlhodobom horizonte 2004-2010 povinnosť vytvoriť rómskym deťom príležitosť vzdelávať sa v rómskom jazyku. Naplnenie tejto povinnosti si vyžaduje okrem uskutočnenia seriózneho prieskumu potrieb v tejto oblasti aj novelizáciu školského zákona.⁸⁸

Z krátkodobého hľadiska nie je možné zabezpečiť uplatnenie tohto práva aj kvôli nedostatočnému počtu kvalifikovaných učiteľov. Preto je potrebné pripraviť dostatočný počet pedagógov vyučujúcich v rómskom jazyku.

8.3.5. Slovenské národné stredisko pre ľudské práva

Postavenie slovenského národného strediska pre ľudské práva je upravené špecifickým zákonom.⁸⁹ Vzhľadom na problematické fungovanie tejto inštitúcie v nedávnej minulosti nie sú dostupné informácie o jej činnosti. Je dôležité spomenúť, že na základe zmien z antidiskriminačného zákona patrí v súčasnosti medzi úlohy strediska aj monitorovanie a vypracúvanie správ o dodržiavaní zákazu diskriminácie. Stredisko okrem toho zabezpečuje právnu pomoc obetiam diskriminácie, pričom je oprávnené zastupovať konkrétne osoby v konaní pred súdmi a inými orgánmi.

8.4. MOŽNOSTI INDIVIDUÁLNEJ PRÁVNEJ OCHRANY

Práva a povinnosti uvedené v predchádzajúcich častiach je potrebné vždy presadzovať určitými právnymi nástrojmi. V prípade, že došlo k nerovnakému postaveniu žiaka počas procesu vzdelávania, teda k jeho znevýhodneniu voči ostatným, je nevyhnutné použiť adekvátne právne nástroje na odstránenie diskriminácie.

V súčasnosti nie je možné evidovať významné prípady aplikácie týchto nástrojov v praxi. Medzi príčiny tohto stavu patria najmä:

- nízke právne vedomie tých skupín Rómov, ktorí sú najčastejšími obeťami diskriminačných praktík,
- absencia organizácií, ktoré by sa cielene, dôkladne a dlhodobo venovali monitoringu prípadov porušovania práv Rómov na Slovensku,
- v prípade, že takéto organizácie existujú, nedostatočná kapacita obsiahnuť monitoringom celé územie SR.⁹⁰

⁸⁵ Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov uverejnená Oznámením Ministerstva Zahraničných vecí SR č.588/2001 Z.z. Pre SR Charta nadobudla platnosť 1. 1. 2002.

⁸⁶ Článok 8, písmeno b. (III.časť) Charty.

⁸⁷ Taktiež vyplýva zo záväzkov pripojených vo Vyhlásení SR pri podpise Európskej charty regionálnych alebo menšinových jazykov z roku 2001. (ETS No. 148) - konkrétne zo záväzku k čl. 8, písmena c iii a d iii. (III.časť) Charty regionálnych alebo menšinových jazykov.

⁸⁸ Zákon v § 3 ods. 1 upravuje právo na vzdelanie v menšinovom jazyku len pre ostatné menšiny.

⁸⁹ Zákon č. 308/1993 Z. z. o zriadení Národného strediska pre ľudské práva v znení zmien a doplnkov.

⁹⁰ Puliš, P.: Rómovia a majorita vo vzájomnej interakcii, s. 418. In: Vašečka, M. (ed), 2003.

Z uvedených skutočností preto vyplýva, že jedným z cieľov ministerstva školstva a samospráv by malo byť rozšírenie právneho povedomia medzi rodičmi žiakov.

8.4.1. Postavenie rodičov ako strážcov práv dieťaťa

Až do dovŕšenia plnoletosti konajú za dieťa jeho rodičia. Rodičia majú z tohto dôvodu právo a povinnosť chrániť práva dieťaťa. Podľa Ústavného súdu SR preto: „musia v rozhodovacom procese, v ktorom orgán štátu (ale aj obec) prijíma opatrenia týkajúce sa ich detí, zohrávať dostatočne významnú úlohu. Aby mohli rodičia túto svoju úlohu riadne plniť, musia im byť doručené alebo inak ... oznámené rozhodnutia, ktoré sa týkajú ich detí.“⁹¹

8.4.2. Súdy – civilné konanie

V prípade, že škola alebo jej zamestnanec (a samozrejme aj obec alebo iný úrad) sa voči žiakovi dopustí diskriminácie (z akéhokoľvek dôvodu, tzn. aj z dôvodu etnickej príslušnosti), môže sa žiak obrátiť na súd so žalobou, v ktorej sa bude domáhať, aby príslušná osoba upustila od diskriminácie a aby napravila spôsobenú škodu, prípadne aj aby nahradila utrpenú ujmu v peniazoch.⁹² Takúto žalobu je však vhodné podať len vtedy, ak neexistuje iný dostatočne účinný právny nástroj, ako napríklad odvolanie proti rozhodnutiu v správnom konaní alebo žaloba v správnom súdnictve (pozri nižšie).

Žalobu je vhodné podať napríklad vtedy, ak obec zámerne vytvorila školské obvody tak, aby jeden zahŕňal len rómsku osadu a druhý len „bielu“ časť obce, pričom škola pre deti „z osady“ je horšia ako škola pre „biele“ deti. Žalovanou bude obec. Školu je vhodné žalovať napríklad ak sú v škole separované jedálne alebo ak sú rómske deti segregované do horších tried.

Pri podaní žaloby je najdôležitejšie správne označiť žalovaného, ktorý musí byť právnickou osobou (nie všetky školy sú právnickými osobami) a musí byť zodpovedný za konanie, ktoré je považované za diskriminačné (nie je možné žalovať obec, ak sa diskriminácie dopustil riaditeľ školy).

Pri posudzovaní takýchto sporov je pre žalobcu zjednodušené dokazovanie, pričom stačí, aby predložil súdu dôkazy, z ktorých možno dôvodne usudzovať, že k porušeniu zásady rovnakého zaobchádzania došlo. Žalovaný musí v tomto prípade dokázať, že sa nedopustil protiprávneho konania. To je podstatne jednoduchšia situácia ako v bežných sporoch.

8.4.3. Správne konanie

Väčšina podstatných záležitostí týkajúcich sa školskej dochádzky jednotlivých žiakov sa rieši v správnom konaní, pričom v prvom stupni (tj. ak sa nič mimoriadne nestane) rozhoduje spravidla riaditeľ školy. Týmito záležitosťami sú napríklad prijatie do školy, vylúčenie, prerušenie štúdia – nie však výchovné opatrenie, pokarhanie.

Správne konanie je zákonom⁹³ predpísaný postup a príslušný orgán (riaditeľ, obec, krajský školský úrad) musí presne dodržať zákonom stanovené povinnosti. Musí napríklad vyhotoviť o každom úkone zápisnicu, musí vykonať dôkazy, ktoré sú potrebné na to, aby dôkladne poznal skutkový stav.

⁹¹ Nález ÚS SR sp. zn. I. ÚS 22/01 z 10. 7. 2001, publikovaný v zbierke nálezov a uznesení ÚS SR č. 63/2002.

⁹² Pozri § 9 antidiskriminačného zákona.

⁹³ Zákon č. 71/1967 Zb. o správnom konaní v znení ďalších predpisov.

Na základe tohto zákonom predpísaného postupu vydá príslušný orgán rozhodnutie, ktoré musí mať stanovené náležitosti (záhlavie, výrok, odôvodnenie, poučenie o opravnom prostriedku). Jednotlivé orgány sú povinné dbať na to, aby podobné prípady rozhodovali rovnako. Rozhodnutie a ani predchádzajúci postup pochopiteľne nesmie porušovať zásadu rovnakého zaobchádzania. Ak tomu tak je, je to dôvodom pre zrušenie rozhodnutia.

Ak je rozhodnutie nesprávne, účastník (žiak) môže proti nemu podať odvolanie, o ktorom rozhoduje nadriadený orgán (obec, ak ide o rozhodnutie riaditeľa základnej školy, samosprávny kraj pri strednej škole, krajský školský úrad v prípade, že obec nie je školským úradom). Ak účastníkovi nevyhoví ani odvolací orgán, je možné proti jeho rozhodnutiu podať žalobu na súd, ktorá sa však prejednáva odlišným spôsobom, ako žaloba podľa písmena a).

8.4.4. Sťažnosti

Voči akémukoľvek postup orgánu štátnej správy alebo samosprávy je možné namietat', že nie je v súlade so zákonom prostredníctvom sťažností. Príslušný orgán je povinný sťažnosť prešetriť a odpovedať na ňu. Sťažnosť je však len miernym upozornením pre príslušný orgán, pretože na základe vyjadrenia sa k sťažnosti nie je možné prinútiť príslušnú osobu, aby konala v súlade so zákonom.

8.4.5. Ombudsman – verejný ochránca práv

Verejný ochránca práv je pomerne nová inštitúcia. Vzhľadom na to nie sú známe žiadne konkrétne prípady z oblasti, ktorá je predmetom tejto kapitoly. Je dôležité upozorniť, že právomoci ombudsmana mu neumožňujú priame riešenie problémov a na iné štátne orgány vplýva predovšetkým svojou autoritou.

8.4.6. Trestné konanie – prokuratúra

Najzávažnejšie porušenia práva postihuje trestné právo ako trestné činy. V oblasti školstva a špecificky voči rómskym deťom môžu byť páchané predovšetkým násilné trestné činy, trestné činy zneužitia právomoci verejného činiteľa, ak príslušní zamestnanci hrubo porušujú povinnosti vyplývajúce z antidiskriminačnej a školskej legislatívy a časté sú hlavne trestné činy verbálne, ako napríklad hanobenie rasy, popieranie zločinov fašizmu alebo vyhrážanie sa. V prípade, že dôjde k takémuto trestnému činu, je nutné, aby poškodení alebo iné prítomné osoby urýchlene oslovili políciu a podali trestné oznámenie. Potom je potrebné vyžadovať od polície informácie o priebehu trestného stíhania.

Materiál úradu splnomocnenca vo všeobecnosti pojednáva o problematike rasovo motivovaného násillia, kde odkazuje aj na správy domácich a zahraničných medzivládnych aj mimovládnych organizácií pôsobiacich v oblasti ľudských práv, ktoré upozorňujú na tento problém.⁹⁴ Navrhuje sa niekoľko opatrení, ktoré majú ale generálny charakter, a tak nie je možné hovoriť o ich vzťahu ku školstvu. Treba dodať, že v oblasti školstva zatiaľ nie je preukázané rasovo motivované násillie.

⁹⁴ Napríklad Hodnotenie Slovenska výborom OSN pre odstránenie rasovej diskriminácie z roku 2001 (CERD/C/304Add.110, 01/05/2001) odsek 10, Hodnotenie výborom OSN pre ľudské práva z roku 1997 (CCPR/C/79/Add.79, 04/08/97) odsek 15, Správa Human Rights Watch o Slovensku na rok 2001.

LITERATÚRA

Alexander, J., Hodál, P.: Diskriminácia je problém!, Inštitút pre dobre spravovanú spoločnosť, Bratislava 2004.

Center for policy studies: EU accession monitoring project on minority rights, Bratislava, 2000, s. 26.

Department of State, Bureau of democracy, human rights and labor: Slovak republic. Country report on human rights practises, Washington, 2001, <http://www.state.gov/g/drl/rls/hrrpt/2001/eur/8338.htm>.

Európska charta regionálnych alebo menšinových jazykov uverejnená Oznámením Ministerstva Zahraničných vecí SR č. 588/2001 Z. z. Pre SR Charta nadobudla platnosť 1.1.2002.

Hodnotenie Slovenska výborom OSN pre odstránenie rasovej diskriminácie z roku 2001 (CERD/C/304Add.110, 01/05/2001) odsek 10, Hodnotenie výborom OSN pre ľudské práva z roku 1997 (CCPR/C/79/Add.79, 04/08/97) odsek 15, Správa Human Rights Watch o Slovensku na rok 2001.

Machnyiková, Z.: Zmena postojov k rasizmu: úloha štátu a spoločnosti. In: Vec spoločná. Bratislava, Úrad vlády SR – Kancelária podpredsedu vlády pre ľudské práva, menšiny a regionálny rozvoj 2001.

Programové vyhlásenie na roky 2002 - 2006 http://www.vlada.gov.sk/dokumenty/programove_vyhlasenie_vlady-20021104.rtf.

Rigová, S., Maczejková, M.: Vzdelávací systém a Rómovia. In: Vašečka, M. (ed.), Čačipen pal o Roma, Bratislava, IVO 2003.

Roma Rights Centre: Human Rights Report on Situation of Roma in Eastern Slovakia, Košice, 2001.

Sekcia ľudských práv a menšín Úradu vlády Slovenskej republiky: Správa o stave a dodržiavaní ľudských práv a slobôd v SR v rokoch 1993 – 1998. Bratislava, 1999.

Správa o stave a úrovni výchovy a vzdelávania v školách a školských zariadeniach v Slovenskej republike v školskom roku 2001/2002, Štátna školská inšpekcia, Bratislava, 2002.

The Good Romani Fairy Kesaj Foundation, The Office for Legal Protection of Ethnic Minorities in Slovakia: White book, Košice, 1997.

Tokár, A., Lamačková, L.: Legislatívny a inštitucionálny rámec riešenia rómskej problematiky. In: Vašečka, M. (ed.), Čačipen pal o Roma, Bratislava, IVO 2003.

Vašečka, M.: Rómovia, In: Kollár, M. – Mesežnikov, G. (Ed.): Slovensko 2000. Súhrnná správa o stave spoločnosti. Bratislava, Inštitút pre verejné otázky, 2000.

Základné tézy koncepcie politiky vlády SR v integrácii rómskych komunit, Úrad splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity, Bratislava, 2003.

9. MOŽNOSTI UPLATNENIA AFIRMATÍVNEJ AKCIE VO VZDELÁVANÍ RÓMOV

Laco Oravec
Nadácia Milana Šimečku

Zámerom tejto kapitoly je zhrnúť obsah a charakter doterajšej diskusie o možnostiach využitia afirmatívnej akcie na Slovensku v kontexte riešenia rómskej problematiky vo všeobecnosti, ako aj špecificky vo vzťahu k vzdelávaniu rómskych detí, keďže v tejto súvislosti sa otázka takzvanej pozitívnej diskriminácie spomína asi najčastejšie. Akademická debata sa však zatiaľ výrazne nerozvinula a diskusie v médiách sú značne povrchné a tendenčné, často poznačené automatickým odmietaním či schvaľovaním afirmatívnej akcie bez hlbšej znalosti problematiky. Za kľúčovú príčinu možno považovať absenciu serióznej diskusie o postavení a zlepšení postavenia znevýhodnených skupín v spoločnosti, čo v spojení s vysokou mierou xenofóbnych postojov k Rómom bráni prakticky akejkoľvek snahe o presadenie konkrétnych opatrení majúcich charakter afirmatívnej akcie. Cieľom tejto kapitoly však nie je priniesť jednoznačnú definíciu termínov afirmatívna akcia, pozitívna diskriminácia, vyrovnávacie opatrenia, rovnosť šancí či mnohých ďalších súvisiacich pojmov, ani poskytnúť konkrétne formy opatrení, ktoré by sa mali na Slovensku implementovať, keďže tieto vyžadujú širší konsenzus odbornej verejnosti ako aj podporu politických elít a majoritnej populácie.

Výrazným problémom pri koncipovaní tejto kapitoly bola skutočnosť, že ani na medzinárodnej úrovni neexistuje jeden koncept afirmatívnej akcie, ale ide o pomerne široký a rôznorodý súbor názorov majúcich svoje filozofické, právne, historické, multikultúrne a mnohé iné aspekty, pričom vzhľadom na skôr spomínanú chýbajúcu domácu diskusiu o týchto aspektoch sa nedá jednoznačne povedať, čo znamená afirmatívna akcia v slovenskom prostredí.

Napokon je potrebné dodať, že práve terminologická nevyprofilovanosť značne komplikuje akúkoľvek diskusiu o týchto témach. Napriek tomu, že v európskom právnom systéme sa termín pozitívna diskriminácia nepoužíva, na Slovensku je to prakticky dominujúci pojem (aj keď často s demagogickým či odmietavým podtónom). Na druhej strane termíny ako „osobitné vyrovnávacie opatrenia“ (použitý v antidiskriminačnom zákone), „pozitívna akcia“ (použitý v rasovej smernici EÚ) alebo „pozitívne konanie“ (použitý v smernici EÚ o rovnakom zaobchádzaní v zamestnaní) sa u nás takmer vôbec neobjavujú a možno predpokladať, že sú pre značnú časť laickej i odbornej verejnosti bezobsažné či nezrozumiteľné. V budúcnosti však bude nepochybne nevyhnutné, aby sa našla zhoda v terminologickej oblasti.

Zo spomenutých dôvodov je v tejto kapitole preferovaný americký termín „afirmatívna akcia“, ktorý nemá slovenský jazykový základ, a teda nevytvára automaticky významové asociácie. Umožňuje analyzovať situáciu v oblasti preferenčného zaobchádzania bez nánosu deformácií spôsobených doterajším diskurzom. Termín pozitívna diskriminácia sa v texte objavuje len ako odkaz na konkrétne situácie, v ktorých bol na Slovensku bežne používaný.

9.1. PLATNÉ PRÁVNE NORMY VZŤAHUJÚCE SA K MOŽNOSTIAM UPLATNENIA AFIRMATÍVNEJ AKCIE

Najlepším príkladom demonštrujúcim nejednoznačnosť odpovede na legislatívne ukotvenie afirmatívnej akcie v slovenskom právnom poriadku je nedávna kauza vyvolaná prijatím

antidiskriminačného zákona⁹⁵. Zákon sa stal účinným 1. júla 2004 a svojím ustavením § 8 ods. 8: „Na zabezpečenie rovnosti príležitostí v praxi a dodržiavania zásady rovnakého zaobchádzania možno prijať **osobitné vyrovnávacie opatrenia** na zabránenie znevýhodnenia súvisiaceho s rasovým pôvodom alebo etnickým pôvodom.“ by sa mohol stať bezprecedentným krokom k uplatňovaniu afirmatívnej akcie na Slovensku.

Avšak popri skutočnosti, že schváleniu tohto zákona v parlamente predchádzali dva neúspešné pokusy, čo jasne naznačuje, že samotná otázka boja s diskrimináciou je na Slovensku vnímaná pomerne rozpačito, je rovnako významné aj to, že minister spravodlivosti bezprostredne vyjadril zámer napadnúť zákon na Ústavnom súde SR a to práve v spomínanej časti týkajúcej sa „pozitívnej diskriminácie“⁹⁶. Argumenty ministra a Kresťansko-demokratického hnutia, ktoré sa k nemu pripojilo, ako aj argumenty oponentov pomerne široko vymedzili diskusiu o potrebe, opodstatnenosti, legitímnosti, ústavnosti a formách pozitívnej diskriminácie, či afirmatívnej akcie. Na priebehu tejto diskusie možno prezentovať aj súčasný stav slovenskej legislatívy v tejto oblasti.

Zámer podať podnet na Ústavný súd SR odôvodnil minister spravodlivosti osobným presvedčením, že pozitívna diskriminácia je protiústavná, pričom možno predpokladať, že namieta rozpor s ustanovením článku 12 ods. 2 Ústavy SR⁹⁷, ktorý hovorí: „**Základné práva a slobody sa zaručujú na území Slovenskej republiky všetkým bez ohľadu na pohlavie, rasu, farbu pleti, jazyk, vieru a náboženstvo, politické, či iné zmýšľanie, národný alebo sociálny pôvod, príslušnosť k národnosti alebo etnickej skupine, majetok, rod alebo iné postavenie. Nikoho nemožno z týchto dôvodov poškodzovať, zvýhodňovať alebo znevýhodňovať**“. Pritom samotný antidiskriminačný zákon je vykonávacou normou a výkladovým pravidlom pre implementáciu práve článku 12 ods. 2 ústavy. A keďže ten explicitne akékoľvek zvýhodňovanie zakazuje, mohlo by to nasvedčovať, že preferenčné zaobchádzanie s určitou skupinou je na Slovensku neprípustné. Samozrejme len v prípade, ak chápeme podstatu takýchto iniciatív ako **výhodu, či zvýhodňovanie**. A tento fakt spochybnili viacerí kritici ministrovho zámeru, poukazujúc na to, že zmyslom celého konceptu nie je niekoho zvýhodňovať, ale dosiahnuť **faktickú** rovnosť, čo nie je vždy možné iba uplatňovaním princípu zákazu diskriminácie⁹⁸. Podporne pritom uvádzali dve ďalšie skutočnosti. Jednak, že v súvislosti s takzvanými **osobitnými vyrovnávacími opatreniami**, ktoré sú predmetom samotného sporu, sa v medzinárodnej ľudskoprávnej teórii (napríklad v zmysle Medzinárodného dohovoru OSN o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie) vždy vyžaduje ich **dočasnosť** („nezostanú v platnosti po dosiahnutí cieľov“) a **charakter vyrovnávania šancí** („aby im zabezpečila rovnaké používanie alebo výkon ľudských práv a základných slobôd“). Odporcovia ministrovej iniciatívy taktiež poukazovali na to, že Slovensko má konkrétne skúsenosti so zvýhodňovaním niektorých skupín obyvateľstva⁹⁹ a takéto opatrenia sú plne spoločensky rešpektované a dokonca i právne a ústavne zakotvené, pričom ako príklad sa uvádza predovšetkým ochrana detí, mladistvých, žien, tehotných žien a osôb zdravotne postihnutých¹⁰⁰. Rovnako pri pokuse o chápanie ústavného textu v zmysle absolútnej rovnosti všetkých občanov, by sa prirodzene vynorila aj otázka, či celý koncept sociálneho štátu a solidarity s ľuďmi odkázanými na pomoc štátu (od sociálnych dávok, cez špeciálne úľavy pre ľudí v hmotnej núdzi až po faktické neplatenie daní u osôb s nízkym príjmom v dôsledku odpočítateľnej položky z daní) nie je fakticky afirmatívnou akciou a teda pri spomínanom reštriktívnom výklade článku 12 by mal byť tento koncept odmietnutý.

⁹⁵ Zákon č. 365/2004 Z. z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou.

⁹⁶ Národná Obroda, 21. 5. 2004, Antidiskriminačný zákon prešiel, podľa Lipšica je protiústavný.

⁹⁷ 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky.

⁹⁸ SME, 24. 5. 2004, Odborníci na ľudské práva: Ministri sa mýlia.

⁹⁹ SME, 24. 5. 2004, Kusý: Treba vyrovnávať šance.

¹⁰⁰ Pozri články 38 a 41 Ústavy SR a ich aplikáciu v Zákonníku práce a v Zákone o službách zamestnanosti.

Zaujímavým protiargumentom je aj poukázanie na zlyhanie samotnej ústavy, ktorá predostiera ideu rovnosti všetkých ľudí, pričom ju však nedokáže efektívne zabezpečiť a denne sme konfrontovaní s prejavmi diskriminácie menšín. Preto podľa niektorých názorov sa nemožno domáhať protiústavnosti pozitívnej diskriminácie, pretože naopak práve ona môže prispieť k dosiahnutiu skutočnej realizácie ústavou garantovaných práv.¹⁰¹

Ďalším argumentom ministra bol zásah do ľudskej dôstojnosti príslušníkov rasovej alebo etnickej skupiny v prípade zavádzania osobitných vyrovnávacích opatrení; v zmysle označenia celej skupiny za menejcennú alebo menej schopnú. Nepochybne ide o závažnú výhradu, ktorá však viac ako s ústavnosťou súvisí so samotnou filozofiou afirmatívnej. Vzhľadom na to, že ide o nový zákon a doteraz nemáme skúsenosti s konkrétnymi osobitnými opatreniami, bude veľmi závisieť od spôsobu akým budú takéto opatrenia zdôvodnené, realizované a obhajované, pričom by však v každom prípade mali byť odsúhlasené samotnou dotknutou skupinou a rovnako by mali byť dobrovoľné, takže každý príslušník menšiny sa môže rozhodnúť, či bude tieto opatrenia využívať.

Najpolemickejšia v celej diskusii sa javí otázka prípustnosti kvót ako formy osobitných vyrovnávacích opatrení, pričom mnohí odborníci, ktorí nesúhlasia s ministrovým presvedčením o protiústavnosti, sami pripustili, že kvóty sú neprijateľnou formou realizácie pozitívnej diskriminácie a ako legitímnu formu uvádzali práve **afirmatívnu akciu**. Táto argumentácia však len dokumentuje nejasnosť terminológie, pretože Spojené štáty americké, považované za kolísku afirmatívnych programov, dodnes uplatňujú kvóty pri prijímaní na univerzity.

Neotvorenou (a teda ani nezodpovedanou) otázkou v tejto súvislosti ostáva, či popri špeciálnej ochrane skôr spomenutých skupín, nemožno za prejav preferenčného zaobchádzania považovať aj ustanovenia štvrtého oddielu druhej hlavy Ústavy SR, ktorý pojednáva o právach národnostných menšín a etnických skupín. Vo všeobecnosti sa tieto práva považujú vo svojej podstate len za spôsob zabezpečenia základných ľudských práv a slobôd, ktorými disponujú príslušníci majority, aj príslušníkom menšín. Nemožno ale zabúdať, že cudzinci napríklad takéto práva garantované nemajú, čo by mohlo poukazovať na spoločenskú potrebu vyrovnávania šancí na základe národnostnej a etnickej príslušnosti. Tento názor však nie je jednoznačne prijímaný a objavujú sa aj názory, že na Slovensku neboli prijaté žiadne opatrenia majúce charakter pozitívnej diskriminácie v súvislosti s rasovým alebo etnickým pôvodom¹⁰².

V každom prípade, spomenuté menšinové práva sú rozpracované v podobe samostatných zákonov¹⁰³. A práve v súvislosti s dlhodobou pretrvávajúcim problémom zabezpečenia prístupu rómskych detí k vzdelávaniu vo svojom materinskom jazyku bola ministerstvu školstva uznesením vlády č. 278/2003 schválená úloha „*vypracovať dočasné vyrovnávacie opatrenia s cieľom pripraviť dostatočný počet pedagógov vyučujúcich v rómskom jazyku*“. To znamená, že i napriek absencii zmienky o možnosti prijímať takéto opatrenia v našej legislatíve pred prijatím antidiskriminačného zákona, vláda na návrh Úradu splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity sama iniciovala realizáciu takéhoto opatrenia. Je však potrebné uviesť, že napríklad minister práce, sociálnych vecí a rodiny

¹⁰¹ SME, 22. 5. 2004, Pozitívna diskriminácia... ale áno.

¹⁰² Hrubala J., Legal analysis of national and European anti-discrimination legislation, A comparison of the EU Racial Equality Directive & Protocol no 12 with anti-discrimination legislation in Slovakia, European Roma Rights Center Budapest, Interights London, Migration Policy Group Brussels, 2001.

¹⁰³ napr. Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl – školský zákon, Zákon č. 184/1999 Z.z. o používaní jazykov národnostných menšín, Zákon č. 191/1994 Z.z. o označovaní obcí v jazyku národnostných menšín.

navrhol vypustiť termín „dočasné vyrovnávacie opatrenia“ z úloh prináležiacich jeho rezortu, čím jasne demonštroval nejednotnosť slovenskej vlády v prístupe k tejto otázke. Rovnako, už skutočnosť, že vláda ešte v roku 1999 vymenovala splnomocnenca pre riešenie problémov rómskej menšiny, naznačuje, že určité preferenčné zaobchádzanie vo vzťahu k rómskej menšine na Slovensku existovalo aj pred prijatím antidiskriminačného zákona (keďže žiadna iná národná menšina alebo skupina svojho splnomocnenca nemá) a napriek tomu nebola spochybnená na Ústavnom súde SR.

Na druhej strane, vzhľadom na skôr spomínaný nedostatočný odborný dialóg o pozitívnej diskriminácii, či afirmatívnej akcii na Slovensku, budú práve podania na Ústavný súd SR dôležitým medzníkom v nazeraní na túto problematiku a jeho rozhodnutia sa stanú základným filozofickým a právnym výkladom vzťahu slovenskej legislatívy a afirmatívnej akcie. Antidiskriminačný zákon je nepochybne typ právnej normy, ktorá musí veľmi citlivo reagovať na spoločenský vývoj a preto možno predpokladať, že jeho ustanovenia budú opakovane uplatňované v súdnych konaniach, ako aj napádané na Ústavnom súde SR čo by mohlo v horizonte niekoľkých rokov viesť k vymedzeniu pomerne širokého a veľmi užitočného právneho diskurzu o možnostiach uplatnenia afirmatívnej akcie na Slovensku.

9.2. DOTERAJŠÍ DIALÓG O MOŽNOSTIACH AFIRMATÍVNEJ AKCIE

Ako už bolo naznačené v predošlej časti, vlnu vášnivých diskusií o prípustnosti a potrebe pozitívnej diskriminácie zdvihlo až schválenie antidiskriminačného zákona. Napriek tomu už aj v predchádzajúcom období sa objavili ojedinelé pokusy nastoliť podobnú diskusiu, zväčša však v spojitosti s konkrétnou spoločenskou situáciou. Asi najvýraznejšie reakcie v minulosti vyvolali dve nezávislé, ale veľmi podobné iniciatívy zamerané na presadenie kvót. V posledných rokoch sa na Slovensku opakovane diskutuje o zavedení systému volebných kvót pre ženy napríklad takým spôsobom, aby na kandidátnych listinách politických strán bola umiestnená minimálne jedna tretina žien¹⁰⁴. Následne sa v mediálnej diskusii stretávame so zaujímavými reakciami. Prvou je, že medzi odporcov tejto iniciatívy sa zaradili aj samotné ženy, pričom uvádzali, že je to pre ne ponižujúci návrh a nemyslia si, že by potrebovali takúto formu zvýhodnenia¹⁰⁵. Druhou skutočnosťou je značný posun medzi samotným návrhom a jeho následnou mediálnou interpretáciou. Aj keď navrhovatelia hovorili iba o povinnom umiestnení aspoň tretiny žien na volebných kandidátkach a nie o povinnom tretinovom zastúpení v parlamente, práve takto sa tento návrh často chápal v diskusii, pričom sa ignoroval fakt, že ženy na kandidátnych listinách musia byť legitímne zvolené vo voľbách.

Je príznačné, že prakticky rovnaké argumenty zazneli aj v súvislosti so zámerom Lekárskej fakulty Univerzity Komenského prostredníctvom kvót pozitívne diskriminovať rómskych uchádzačov o štúdium. Škola mala záujem prijať maximálne troch Rómov, ktorí by neuspeli v konkurencii s ostatnými uchádzačmi o štúdium, pričom by ale museli mať aspoň 50%-nú úspešnosť pri prijímacích pohovoroch¹⁰⁶. Podobne ako v prípade kvót pre ženy, aj tento návrh bol kritizovaný časťou menšiny, ktorá mala z neho profitovať. Niektoré rómske subjekty označili iniciatívu lekárskej fakulty za prejav rasizmu a odmietli takéto riešenie¹⁰⁷. A podobne ako v predchádzajúcom prípade sa stretávame s populistickým posunom v interpretácii, keď sa v komentároch často objavila otázka, či sa predstavitelia školy budú chcieť dať nechať ošetriť 50%-ným lekárom¹⁰⁸. Pritom

¹⁰⁴ Národná Obroda, 6. 3. 2004, Heriban chce do volebného zákona kvóty pre ženy; www.inzine.sk, 8. 3. 2004, Oľga Pietruchová: Potrebujeme kvóty pre ženy?

¹⁰⁵ SITA, 5. 3. 2004, Kvóty podporia počet žien...

¹⁰⁶ SITA, 22. 5. 2002, Lekárska fakulta zvýhodní Rómov.

¹⁰⁷ SME, 23. 5. 2002, Rómska iniciatíva je proti zvýhodňovaniu.

¹⁰⁸ SME, 25. 5. 2002, Patkoló: Návrh o zvýhodňovaní Rómov je rasistický.

návrh o žiadnom zvyhodňovaní počas samotného štúdia nehovoril a dá sa predpokladať, že aj uprednostnení rómski študenti by museli absolvovať skúšky za rovnakých podmienok ako všetci ostatní.

Spomenuté dva prípady veľmi jasne ilustrujú, ako je pozitívna diskriminácia vnímaná verejnosťou. Najvýstižnejšie je asi konštatovanie, že na Slovensku panuje strach zo samotného termínu pozitívna diskriminácia. Zreteľne to dokumentuje aj výrok Kláry Orgovánovej, splnomocnenkyne vlády SR pre rómske komunity: „*A ak je situácia takáto, nemôžem hovoriť, že títo Rómovia sú rovnocenní. Sú handicapovaní prostredím, v ktorom žijú. Preto je nevyhnutné prijať dočasné vyrovnávacie opatrenia. Nie je to pozitívna diskriminácia, nie je to afirmatívna akcia – je to snaha o vyrovnanie šancí. Rómske deti z osád potrebujú iný systém vzdelávania – aby sa naučili základy. Našou povinnosťou je prispôbiť vzdelávací systém ich potrebám. A to dovtedy, kým sa šance nevyrovnajú. Samozrejme, musí to byť v súlade s platnou legislatívou.*“¹⁰⁹

Pritom mnohé opatrenia vykazujúce prvky afirmatívnosti, ktoré však nie sú oficiálne označované buď ako pozitívna diskriminácia alebo osobitné opatrenia nevyvolajú žiadnu väčšiu polemiku. Takýto alibizmus však so sebou prináša mnohé riziká a práve v súvislosti s mnohokrát opakovanou kritikou na adresu exekutívy, že riešenie rómskej problematiky vyžaduje vynaloženie omnoho väčšieho úsilia na dosiahnutie viditeľných výsledkov, sa javí ako priam zásadné pokúsiť sa pred odbornou i laickou verejnosťou nastoliť, vysvetliť a obhájiť diskusiu o nevyhnutnosti zavádzania afirmatívnej akcie vo vzťahu k rómskej populácii.

Z hľadiska hodnotenia akademického dialógu na Slovensku však musíme konštatovať, že tento sa obmedzil prakticky iba na aktivity jednej inštitúcie. Centrum pre právne analýzy pri Nadácii Kalligram v rámci svojho programu Pozitívna diskriminácia v Spojených štátoch, Európe a Československu pripravilo celú radu odborných analýz v slovenskom a anglickom jazyku¹¹⁰. Jednoznačne treba vyzdvihnúť kvalitu týchto textov, ktoré prinášajú široký rozsah poznania o filozofii a politike afirmatívnej akcie vo svete, ale i u nás. Keďže ide o osamotenú iniciatívu, stáva sa aj z tohto užitočného zdroja iba akási monografia, ktorá aby mohla prerásť do seriózneho diskurzu potrebovala by rovnako kvalitných partnerov na diskusiu.

9.3. DOTERAJŠIE INICIATÍVY TYPU AFIRMATÍVNEJ AKCIE V ŠTÁTOM SEKTORE

Už počas prvej československej republiky sa môžeme stretnúť s prístupmi, ktoré by sme v dnešnom ponímaní mohli nazvať afirmatívnymi, dokonca vrátane kvót pre príslušníkov vybranej menšiny.¹¹¹ A aj napriek skutočnosti, že Rómovia neboli v tom čase považovaní za etnickú skupinu, bol vo vzťahu k nim prijatý osobitný zákon. Taktiež sa v tomto období stretávame s prvými, aj keď ojedinelými pokusmi o osobitný prístup k vzdelávaniu Rómov, akým bolo napríklad zriadenie „cigánskej školy“ v Užhorode v roku 1926¹¹².

Významný posun v prístupe k rómskej menšine nastal po roku 1948 a možno povedať, že v rôznych formách pretrval počas celých 40 rokov socialistického zriadenia. V súlade s komunistickou ideológiou o rovnosti všetkých sa stretávame s mnohými snahami „zlepšiť“ postavenie Rómov v spoločnosti, pričom však niektoré z opatrení z tých čias sú dnes vnímané ako hrubý zásah do

¹⁰⁹ Romano Nevo Lil, 23. 12. 2003, Politika je o možnom, nie o ideálnom.

¹¹⁰ pozri http://kbdesign.sk/cla/projects/project.php?melyik=positive_discrimination&nyelv=sk.

¹¹¹ Juraj Čorba, Balázs Jarábik, Tanya King: History and Future of Positive Discrimination in Slovakia.

¹¹² bližšie pozri Natália Kušnieriková: Prístupy k vzdelávaniu Rómov v minulosti, In.: Vašečka, M. (ed.): Čačipen pal o Roma.

ľudských práv¹¹³. Jedným z takých bolo aj prijatie zákona č. 74/1958 Zb. o trvalom usídlení kočujúcich a polokočujúcich osôb, ktorý bol napriek svojmu značne rasistickému charakteru zrušený na Slovensku až v roku 2004 (v Čechách už v roku 1998). Na tomto zákone možno názorne demonštrovať, že nie každú iniciatívu, ktorá sa možno aj v dobrej viere a niekedy i úspešne pokúša pomáhať určitej skupine obyvateľstva, možno označiť za afirmatívnu akciu. Práve naopak, postoj štátnej moci voči Rómom v období päťdesiatych a šesťdesiatych rokov sa dnes chápe ako politika násilnej asimilácie, ktorá aj ak by mala niektoré pozitívne dopady, je v príkrom rozpore s právami menšín, pretože nerešpektovala a pravdepodobne sa ani nezaujímal o postoje a záujmy samotnej dotknutej skupiny. Práve tento aspekt je potrebné aj v súčasnosti veľmi citlivo vnímať pri posudzovaní rôznych návrhov v oblasti riešenia rómskej problematiky a za afirmatívnu akciu by nemali byť označované programy, ktoré sa snažia riešiť jednotlivé problémy z pozície potrieb majority.

V sedemdesiatych a osemdesiatych rokoch došlo k zintenzívneniu úsilia o integráciu Rómov do väčšinovej spoločnosti, čo sa prejavilo aj vo vzdelávacej politike a následne aj vo zvýšení vzdelanostnej úrovne rómskej populácie¹¹⁴, avšak vzhľadom na už spomenutý sociálno-inžiniersky charakter tejto politiky, nebolo by asi vhodné nazývať tieto opatrenia afirmatívnou akciou.

Skutočný priestor na presadzovanie afirmatívnej politiky sa teda otvoril až po nastolení demokratického režimu začiatkom deväťdesiatych rokov. Počiatočné porevolučné obdobie však bolo poznačené výrazným zhoršením postavenia Rómov v slovenskej spoločnosti, čo je pomerne typický sprievodný jav tranzitívnych procesov, ktorých negatívne dopady sa prejavujú najviac na znevýhodnených skupinách obyvateľstva. Navyše ako kritická sa ukázala aj absencia relevantných údajov o rómskom etniku na Slovensku, čo značne sťažuje akúkoľvek snahu o navrhovanie a realizovanie efektívnych opatrení. Rozmach výskumných a inovatívnych projektov zameraných na špecifiká rómskej populácie nastal až koncom deväťdesiatych rokov, pričom pomerne veľká pozornosť sa už niekoľko rokov venuje práve oblasti vzdelávania.

Aj keď vzhľadom na skôr analyzované komplikácie a nejasnosti je pomerne náročné jednoznačne definovať afirmatívnosť na Slovensku, dá sa povedať, že minimálne nejaké jej prvky nachádzame pri týchto aktivitách z oblasti vzdelávania:

- špeciálna predškolská príprava,
- nulté ročníky,
- experimentálne overovanie inovatívnych metódik vzdelávania,
- príprava učebníc rómskeho jazyka a rómskych reálií,
- rómski asistenti učiteľa,
- pokusy o reintegráciu zo špeciálnych do bežných základných škôl, prípadne zrušenie špeciálneho školstva (vrátane prípravy novej diagnostiky),
- zriaďovanie rómskych škôl,
- experimentálne vyučovanie rómskeho jazyka,
- doučovanie,
- mimoškolská záujmová činnosť,
- práca s rodičmi (od motivácie až po doplnkové vzdelávanie),

¹¹³ podrobný popis jednotlivých opatrení sa nachádza v prácach historičky **Anny Jurovej**, napríklad Rómovia v období od roku 1945 po november 1989, v publikácii: Čačipen pal o Roma (Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku); analýza týchto opatrení aj z pohľadu politiky pozitívnej diskriminácie je súčasťou štúdie Juraj Čorba, Balázs Jarábik, Tanya King: History and Future of Positive Discrimination in Slovakia.

¹¹⁴ bližšie pozri Natália Kušnieriková: Prístupy k vzdelávaniu Rómov v minulosti. In: Vašečka, M. (ed.): Čačipen pal o Roma (Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku); Jana Tomatová: Na vedľajšej koľaji.

- pokusy o presadenie kvót na vysokých školách,
- existencia Katedry rómskej kultúry na Fakulte sociálnych vied a zdravotníctva Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre,
- štipendijné programy.

Nie je našou ambíciou rozobrať každú z týchto aktivít, navyše niektoré z aktivít realizujú viaceré subjekty (napr. predškolská príprava, mimoškolská činnosť) a teda majú rôznu podobu. Vo všeobecnosti však možno povedať, že ak pri ktorejkoľvek aktivite je jedným z kľúčových motívov snaha o dosiahnutie skutočnej rovnosti rómskych detí s deťmi z väčšinovej populácie, možno ju pri extenzívnom chápaní považovať za afirmatívnu akciu. Pritom môže ísť aj o aktivitu, ktorá nie je podmienená etnickou príslušnosťou, ale z ktorej v praxi profitujú najmä rómski študenti. Ako príklad možno uviesť inštitút asistenta učiteľa, ktorý bol v roku 2002 v súvislosti s realizáciou programu *Podpora rómskej menšiny v oblasti vzdelávania* na návrh Ministerstva školstva SR zakomponovaný aj do školského zákona¹¹⁵. Znenie zákona bližšie nešpecifikuje, že asistent učiteľa má pracovať iba a práve s rómskymi deťmi, čo potvrdzuje i samotná prax¹¹⁶, na druhej strane je zrejmé, že táto pracovná pozícia vznikla ako odraz špecifických potrieb rómskych žiakov a za účelom odstránenia bariér, ktorým tieto deti pri nástupe do školy bežne čelia.

Podobným, ale kvalitatívne značne odlišným spôsobom podpory sú opatrenia, ktoré poskytujú určitú výhodu v nadväznosti na stav hmotnej núdze. Ide teda o opatrenia založené na sociálnych a nie etnických kritériách, z ktorých však vzhľadom na ekonomickú situáciu profitujú aj mnohí Rómovia. Príkladom takejto politiky bolo rozhodnutie Ministerstva práce, sociálnych vecí a rodiny SR o poskytovaní dotácie na stravu a na školské potreby¹¹⁷, prijaté ako súčasť balíka opatrení zameraných na zmiernenie dopadov sociálnej reformy. Práve toto ministerstvo je hlavným zástancom používania predovšetkým socio-ekonomických kritérií pri riešení rómskej problematiky, čím vlastne v podstate správne poukazuje na to, že nie všetci Rómovia sú odkázaní na pomoc štátu a taktiež, že aj mnohé nerómske rodiny potrebujú pomoc rovnako ako napríklad obyvatelia rómskych osád. Tento takzvaný občiansky prístup je možné hodnotiť v mnohých situáciách pozitívne, dokonca, ako už bolo spomenuté, slovenská laická i odborná verejnosť má tendenciu omnoho skôr akceptovať solidaritu s chudobnými než etnicky definovanú podporu Rómov. Avšak pri striktnom uplatňovaní iba socio-ekonomických kritérií nedokážeme adekvátne eliminovať rasovo (etnicky) podmienenú nerovnosť v jej rozmanitých podobách (slabšia znalosť štátneho jazyka, iné kultúrne normy, xenofóbne postoje veľkej časti majoritného obyvateľstva, štrukturálny a inštitucionálny rasizmus a pod.).

V tejto súvislosti je dôležité, že aj na Slovensku sa už začína pri analýze situácie v rómskych osadách rozlišovať medzi socio-ekonomickými a rasovými príčinami problémov. Orgány štátnej správy a samosprávy, ani mimovládne organizácie tento prístup ešte neuplatňujú dôsledne, avšak vo vzťahu k možnostiam uplatnenia afirmatívnej akcie bude potrebné čoraz citlivejšie prihliadať na adekvátne identifikáciu determinujúcich faktorov znevýhodnenia.

Ako sme už naznačili, pri posudzovaní afirmatívnosti je nevyhnutné sa zaoberať skutočnosťou, či navrhovaná aktivita má vyrovnávací charakter, teda či má za cieľ dosiahnuť faktickú rovnosť znevýhodnenej skupiny s ostatnými príslušníkmi spoločnosti. Avšak vzhľadom na nízke právne

¹¹⁵ pozri § 5 ods. 1 Zákona č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl.

¹¹⁶ Miro Gergeľ: Rómski asistenti učiteľa v praxi, Romano Nevo L'il 620-621.

¹¹⁷ Výnos MPSVR SR č. 1757/04-II/1 o poskytovaní dotácie na výkon osobitného príjemcu dávky v hmotnej núdzi a príspevkov k dávke v hmotnej núdzi, dotácie na stravu pre dieťa v hmotnej núdzi a dotácie na školské potreby pre dieťa v hmotnej núdzi.

vedomie, často je motív iniciátorov takýchto aktivít artikulovaný iným spôsobom. Jedným z takýchto zdôvodnení býva aj snaha o dosiahnutie kultúrnej adekvátnosti vzdelávacieho procesu, tak aby tento viac vyhovoval potrebám a záujmom rómskych detí (prípadne ich rodičov). Tento prístup možno asi najviac cítiť vo vzťahu k snahám o zabezpečenie vzdelávania v materinskom jazyku. Prirodzene, ide o legitímnu požiadavku naplnenia Ústavou SR garantovaných práv a aspekt rozvíjania vlastnej kultúry je v tejto súvislosti veľmi silný, možno rozhodujúci. Takéto snahy sú však opodstatnené aj z dôvodu, že vzdelávanie v materinskom jazyku je pre dieťa najprirodzenejšie a významne zvyšuje úspešnosť jednotlivca. Preto umožnenie štúdia rómskeho jazyka (prípadne v rómskom jazyku) by nebolo iba kultúrnou záležitosťou, ale malo by aj afirmatívny dopad.

Inou skupinou snáh o rozvíjanie rómskej kultúry sú aj rôzne formy mimoškolskej činnosti zamerané na spoznávanie a rozvíjanie tzv. tradičných rómskych umeleckých činností. Zväčša ide o tanečné, hudobné alebo výtvarné krúžky, do ktorých sa zapájajú deti a mládež všetkých vekových skupín. Tento typ aktivity nemožno však automaticky označiť za afirmatívnu akciu, pričom niektorí aktivisti zastávajú názor, že zameriavanie sa na rozvoj iba týchto zručností rómskych detí môže viesť k podporovaniu stereotypného vnímania Rómov (tak nimi samými ako aj majoritou) a teda i k prehĺbeniu sociálnej exklúzie. Poznanie a rozvíjanie vlastnej kultúry je nepochybne významná hodnota a pomáha utvárať identitu jednotlivca, preto je vhodné ak sa aj rómske deti s ňou oboznamujú. Z hľadiska vyrovnávania šancí je však pre všetky menšiny rovnako dôležité osvojovať si aj zručnosti a vedomosti potrebné na uplatnenie sa v majoritnej spoločnosti.

Otázka diskriminácie sa objavuje aj pri rómskych asistentoch učiteľa. Medzi asistentmi nachádzame v súčasnosti tak Rómov ako aj nerómov, no v súvislosti so samotným zmyslom tohto programu sa vynára otázka, či by bola legitímnou požiadavka, aby asistentom mohol byť iba Róm alebo Rómka a teda či by nešlo o diskrimináciu ostatných ľudí. Existujú názory, že takýto prístup by vyžadoval zmenu jedného alebo viacerých zákonov¹¹⁸. Nedávno prijatý antidiskriminačný zákon však pravdepodobne mení odpoveď aj na uvedenú otázku. V § 8 ods. 1 totiž definuje **prípustné rozdielne zaobchádzanie**¹¹⁹. Možno je zákonná formulácia navonok značne nejasná, ale napríklad v súvislosti s prípustným rozdielnym zaobchádzaním a rasou možno uviesť príklad, keď filmový režisér pripravuje film o nejakom slávnom černochovi, bude objektívne odôvodnené, ak na konkurze vyberie do hlavnej úlohy černocha. Možno preto predpokladať, že ak prekonávanie jazykovej bariéry je jedným z hlavných cieľov existencie inštitútu asistenta učiteľa, je minimálne požiadavka znalosti rómskeho jazyka objektívne odôvodnená. Navyše, ak by bolo cieľom aj prekonávanie psychologických a sociálnych bariér medzi rómskymi žiakmi, učiteľom a ostatnými žiakmi, teda asistent by mal plniť aj funkciu „mosta“ medzi svetom majority a minority, bolo by možné uvažovať i o prípustnosti požiadavky rómskej národnosti pre výkon tejto pozície.

Posledným zaujímavým fenoménom, ktorý spomenieme v súvislosti s uplatňovaním afirmatívnej akcie v oblasti vzdelávania, je skryté preferenčné zaobchádzanie pri prijímaní na vysoké školy. Vzhľadom na súčasnú spoločenskú a politickú situáciu, ktorá nepraje oficiálnemu uplatňovaniu kvót pre rómskych študentov, vyskytujú sa prípady zvýhodnenia uchádzača vo forme ústnej dohody. Sú nám známe viaceré prípady, keď niektorá zodpovedná osoba z vedenia fakulty

¹¹⁸ Pozri Memorandum on Legal Background of the Position of Roma Assistants in Slovakia vypracované Centrom právnych analýz pri Nadácii Kalligram.

¹¹⁹ „Diskrimináciou nie je také rozdielne zaobchádzanie, ktoré je objektívne odôvodnené povahou činností vykonávaných v zamestnaní alebo okolnosťami, za ktorých sa tieto činnosti vykonávajú, ak sú rozsah alebo spôsob takéhoto rozdielneho zaobchádzania primerané a nevyhnutné vzhľadom na tieto činnosti alebo okolnosti, za ktorých sú vykonávané.“

sľúbila rómskemu študentovi, že v prípade ak absolvuje prijímaciu skúšku relatívne dobre, avšak nedosiahne výsledok potrebný na prijatie, bude i napriek tomu na vysokú školu prijatý. Častým argumentom v prospech takejto dohody je zohľadnenie prostredia z akého uchádzač prichádza, prípadne iného hendikepu (napr. nevhodná stredná škola), ako aj akési multikultúrne poznanie, že zastúpenie rôznych menšín vo vzdelávacom procese (vrátane Rómov) môže významne obohatiť všetkých študentov a pedagógov. Napriek tomu, že podľa nášho názoru slovenská legislatíva dáva pomerne veľký priestor na uplatňovanie afirmatívnej akcie, rigidita slovenskej spoločnosti núti ľudí, ktorých môžeme označiť za pokrokových, obchádzať aj takýmto spôsobom právne normy.

V predošlom odstavci spomenutá anomália iba dokresľuje, aké komplikované je v súčasnosti na Slovensku realizovať politiku afirmatívnej akcie oficiálne. Napriek tomu, ako sme naznačili, rôzne osobitné opatrenia sa v posledných rokoch neoficiálne a často v tichosti presadzujú. Ak by sa však stali explicitnou súčasťou vládnych stratégií, ich pozitívne dopady by mohli byť s veľkou pravdepodobnosťou oveľa výraznejšie.

9.4. RELEVANTNÝ RÁMEC AFIRMATÍVNEJ AKCIE V DOKUMENTOCH EURÓPSKEJ ÚNIE A MEDZINÁRODNÉHO PRÁVA

Prijatie antidiskriminačného zákona slovenským parlamentom možno len ťažko hodnotiť ako prejav záujmu slovenskej politickej scény o problematiku diskriminácie. Je nezvratným faktom, že Slovensko potrebovalo vyše 10 rokov od prijatia Ústavy SR na schválenie tohto kľúčového vykonávacieho predpisu. Napokon sa tak stalo až na poslednú chvíľu pod veľkým tlakom inštitúcií Európskej únie, ktorá od nás takúto normu požadovala. Západné demokracie majú omnoho bohatšie skúsenosti s touto problematikou a venujú jej nepomerne väčšiu pozornosť aj v rovine implementácie konkrétnych programov. Vzhľadom na to je celkom pochopiteľné, že slovenský antidiskriminačný zákon iba v plnom rozsahu preberá do nášho právneho poriadku dve zásadné európske normy¹²⁰, pričom táto problematika je upravená aj v niekoľkých ďalších smerniciach¹²¹. Obe smernice obsahujú aj ustanovenia týkajúce sa vyrovnávacích opatrení, nazývaných pozitívnou akciou, či pozitívnym konaním.

Okrem smerníc EÚ nachádzame zmienku o opatreniach majúcich charakter afirmatívnej akcie v celej rade ďalších medzinárodných dokumentov¹²². V súvislosti s rómskou problematikou stojí za zmienku ustanovenie *Medzinárodného dohovoru o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie*¹²³, ktorý uvádza, že „*Za rasovú diskrimináciu sa nepovažujú osobitné opatrenia urobené výhradne na zabezpečenie primeraného rozvoja niektorých rasových alebo etnických skupín alebo jednotlivcov, ktorí potrebujú takú ochranu, ktorá môže byť nevyhnutná na to, aby im zabezpečila rovnaké používanie alebo výkon ľudských práv a základných slobôd, pokiaľ pravda tieto opatrenia nevedú k zachovaniu rozdielnych práv pre rôzne rasové skupiny a pokiaľ nezostanú v platnosti po dosiahnutí cieľov, pre ktoré boli prijaté.*“ Ako je z textu zrejmé, aj keď ide o inú formuláciu ako v prípade slovenského antidiskriminačného zákona, ich obsah je skoro identický. Význam tohto dohovoru ale spočíva aj v intenzívnej a obsiahlej činnosti Výboru pre odstránenie rasovej diskriminácie, ktorý popri iných činnostiach prijíma aj všeobecné odporúčania. Tieto sú

¹²⁰ Smernica Rady 2000/43/ES z 29. júna 2000, ktorá ustanovuje zásadu rovnakého zaobchádzania s osobami bez ohľadu na rasový a etnický pôvod a Smernica Rady 2000/78/ES z 27. novembra 2000, ktorá ustanovuje všeobecný rámec rovnakého zaobchádzania v zamestnaní a zárobkovej činnosti.

¹²¹ pozri dôvodovú správu k zákonu č. 365/2004 Z.z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou.

¹²² pozri Balázs Jarábik: Perspektívy uplatnenia afirmatívnej akcie na Slovensku, In.: Čačipen pal o Roma (Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku).

¹²³ Vyhláška ministra zahraničných vecí č. 95/1974 Zb.

dôležitým výkladovým pravidlom pre chápanie jednotlivých ustanovení dohovoru. Na svojom 57. zasadaní 16. augusta 2000 prijal výbor jedinečný dokument *Všeobecné odporúčanie 27: Diskriminácia Rómov*¹²⁴, v ktorom sa v tretej časti venuje špecificky opatreniam v oblasti vzdelávania¹²⁵. Aj keď z týchto odporúčaní jasne nevyplýva, či sa tieto majú realizovať aj formou afirmatívnej akcie, na inom mieste sa výbor otvorene vyslovuje za realizáciu *špeciálnych opatrení*¹²⁶.

Možno teda vyvodit' záver, že výbor je naklonený afirmatívnej akcii a odporúča ju vládám, ktoré dohovor ratifikovali. Na druhej strane, odhliadnuc od toho či je konkrétne opatrenie afirmatívne (teda zamerané na určitú cieľovú skupinu), alebo či ide o opatrenia všeobecnej politiky, môžeme konštatovať, že situáciu na Slovensku nemožno považovať za plne v súlade s uvedenými odporúčaniami. Medzinárodné spoločenstvo vytvára oveľa širší priestor pre uplatňovanie afirmatívnej akcie ako je tomu u nás. Aj keď je zväčša v medzinárodných dokumentoch táto formulovaná pre členské štáty len ako možnosť a nie povinnosť, je zrejmé, že súčasný trend vyspelých demokracií smeruje k tvorbe a realizácii rozmanitých opatrení zameraných na vyrovnávanie šancí znevýhodnených skupín.

9.5. ZÁVER

Slovenská spoločnosť je ešte len na začiatku svojho hľadania vhodných spôsobov riešenia rómskej problematiky. Napriek pomerne intenzívnemu úsiliu mimovládnych organizácií a čiastočne aj štátneho sektora, sa situáciu rómskych komunít nedarí celkom efektívne riešiť. Ako bolo v texte naznačené, teoreticky u nás existujú určité možnosti uplatňovania afirmatívnej akcie a čoraz častejšie sa stretávame aj s konkrétnymi afirmatívnymi opatreniami. Súčasný stav však nemožno považovať za optimálny a ako sme sa pokúsili uviesť, politika preferenčného zaobchádzania nemá podporu širokej verejnosti, ani predstaviteľov politického života. Spoločenská zmena však môže nastať len vtedy, ak dôjde k posunu od xenofóbneho vnímania Rómov majoritou smerom k uvedomeniu si potreby budovania interkultúrnej spoločnosti. Pre plnú legitimizáciu politiky afirmatívnej akcie kdekoľvek na svete je totiž nevyhnutné spoločenské uznanie zodpovednosti za historické krivdy a zlyhania majority vo vzťahu k menšinám. Slovensko však ešte nie je schopné hlbšej kritickej sebareflexie a preto aj budúcnosť riešenia rómskej problematiky masívnejším a otvorenejším uplatňovaním politiky afirmatívnosti je stále otázna.

¹²⁴ Slovenský preklad sa nachádza v manuáli Obhajoba práv Rómov na bývanie na Slovensku, Nadácia Milana Šimečku.

LITERATÚRA

Bedard, T. (ed.): Obhajoba práv Rómov na bývanie na Slovensku, European Roma Rights Center Budapest, Centre on Housing Rights and Evictions, Geneva, Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2004.

Centrum právnych analýz, Memorandum on Legal Background of the Position of Roma Assistants in Slovakia, Centrum právnych analýz pri Nadácii Kalligram, Bratislava 2002.

Čorba, J., Jarábik, B., King, T., History and Future of Positive Discrimination in Slovakia, http://kbdesign.sk/cla/projects/project.php?melyik=positive_discrimination&nyelv=sk.

Hrubala J.: Legal analysis of national and European anti-discrimination legislation, A comparison of the EU Racial Equality Directive & Protocol no 12 with anti-discrimination legislation in Slovakia, European Roma Rights Center Budapest, Interights London, Migration Policy Group Brussels, 2001.

Jarábik, B.: Perspektívy uplatnenia afirmatívnej akcie na Slovensku, In: Čačipen pal o Roma (Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku), Vašečka M., (ed.), Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2003.

Jurová, A.: Rómovia v období od roku 1945 po november 1989, In: Čačipen pal o Roma (Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku), Vašečka M., (ed.) Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2003.

Kušnieriková, N.: Prístupy k vzdelávaniu Rómov v minulosti, In: Čačipen pal o Roma (Súhrnná správa o Rómoch na Slovensku), Vašečka M., (ed.), Inštitút pre verejné otázky, Bratislava 2003.

Tomatová, J.: Na vedľajšej koľaji. Je proces zaraďovania rómskych detí do špeciálnych základných škôl znevýhodňujúcim činiteľom?, SGI, Bratislava, 2004.

Legislatíva

460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky

Zákon č. 365/2004 Z.z. o rovnakom zaobchádzaní v niektorých oblastiach a o ochrane pred diskrimináciou (s dôvodovou správou)

Zákon č. 29/1984 Zb. o sústave základných a stredných škôl

Smernica Rady 2000/43/ES z 29. júna 2000, ktorá ustanovuje zásadu rovnakého zaobchádzania s osobami bez ohľadu na rasový a etnický pôvod

Smernica Rady 2000/78/ES z 27. novembra 2000, ktorá ustanovuje všeobecný rámec rovnakého zaobchádzania v zamestnaní a zárobkovej činnosti

Medzinárodný dohovor OSN o odstránení všetkých foriem rasovej diskriminácie

Monitoring médií Národná Obroda, SME, SITA, Romano Nevo Lil, www.inzine.sk, www.changenet.sk, <http://kbdesign.sk/cla/sk/projektok.htm>.

